

ИВАН БУНИН

ТИЙРАМОХ

Дуїе ағабіеті қауіпсізден

DAVR PRESS

ЛИСТОПАД

84 (2 ЮС - 192)

P.

ИВАН БУНИН

ТИЙРАМОҲ

Ҳикоя ва шеърлар

ТОШКЕНТ
"DAVR PRESS" HMY

2638/1

20⁸ ALISHER NAVOI NOMIDAGI
Тошкент
АХБОРОТ-РЕСУРС MARKAZI

Атоқли рус шоири ва ёзувчиси, рус адиблари орасидан адабиёт йўналиши бўйича Нобель мукофотининг илк совриндори Иван Бунин Россия замини табиатини яхши билган, бу ерда кечадиган йил фасллари ўзгаришларига хос нозик ва нафис жиҳатларни гоятда тегаран ҳис этган, бог-роғлар ва дала-даштлар, дарё ва кўлар, ўрмон ва чаманзорлар, қир-адир ва ййловлар, олис йўл ва довонлар тилини ва айниқса, инсон дилини чуқур тушунган ҳамда буларнинг барчасини беҳад қадрлаган атоқли рус адибидир.

Ушбу тўпلامдан Иван Бунин турли йилларда ёзган ва унинг кўп-лаб танланган асарларига киритилган ўттизга яқин ҳикоялар ва юздан ортиқ шеърларнинг ўзбекча таржималари жой олган. Умид қиламизки, Буниннинг насрий ва назмий асарларини ўзида акс эттирган бу илк тўплам, моҳир сўз заргари ижод чаманидан ҳажман ва мазмунан мана шундай кенг кўламда тузилган нажиб гулдаста ўзбек китобхонига манзур бўлади.

Масъул муҳаррир:
Бахтиёр Назаров, академик,
филология фанлари доктори, профессор.

Сўзбоши муаллифи:
Акмал Саидов, академик.

Тузувчи:
Гулом Мирзо,
Ўзбекистон Республикасида
хизмат кўрсатган журналист.

Барча ҳуқуқлар амалдаги қонунларга асосан ҳимояланган.

“DAVR PRESS” нашриёт-матбаа уйининг ёзма руҳсатисиз ушбу нашрни қисман ёки тўлиқ ҳолда бошқа оммавий ахборот воситаларида электрон ёки механик кўринишда кўчириб босиш, магнит ташувчи воситаларда тарқатиш қатъий тақиқланади.

ISBN 978-9943-4741-3-0

© “DAVR PRESS” НМУ, 2018

ИВАН БУНИН ИЖОД ЧАМАНИДАН НАЖИБ ГУЛДАСТА

Жаҳон адабиётининг дурдоналарини, шу жумладан, дунё адибларининг неча юз йиллар давомида улуг аждодимиз — буюк давлат арбоби ва музаффар саркарда, моҳир дипломат ва бунёдкор зот, илм-фан ва маданият ҳомийси Амир Темур ҳақида яратган сара асарларини ўзбек тилига таржима қилиш гоят долзарб аҳамиятга эга.

Истиқлолнинг ўтган чорак асрлик даврида ўзбек китобхони айни шу мавзуда қалам тебратган Гарб адабиёти намояндаларидан — Кристофер Марло, Георг Гендел, Йоҳанн Волфганг Гёте, Эдгар Аллан По, Ҳилда Хукҳэм, Хорхе Луис Борхес, Люсьен Керен каби адибларнинг асарлари билан танишиш имконига эга бўлди.

Атоқли рус шоири ва ёзувчиси, рус адиблари орасидан адабиёт йўналиши бўйича Нобель мукофотининг илк совриндори (1933 йил) Иван Бунин жаҳон адабиётининг ана шундай йирик намояндаларидан биридир.

Иван Алексеевич Бунин 1870 йил 10 (22) октябрда Россиянинг Воронеж шаҳрида қадимий зодагонлар оиласида дунёга келган. Бунинлар оиласи 1873 йили Липецк вилоятига қарашли Озёрки қишлоғига кўчиб борган. Айрим манбаларга қараганда, бу қишлоққа XVIII асрнинг иккинчи ярмида Иван Буниннинг катта бобоси Семён Фёдорович асос солган. Уша даврдан эътиборан Озёрки қишлоғи Бунинларнинг мулки ҳисобланган.

Ёзувчининг отаси Алексей Николаевич Бунин (1827–1906) ёшлигида офицер бўлган, Севастополь мудофаасида¹ қатнашган. Онаси — Людмила Александровна Бунина-Чубарова (1835–1910) шоиртабиат, кўнгилчан ва нозиктааб аёл бўлган².

Иван оилада учинчи фарзанд, акалари Юлий ва Евгенийдан кейинги кенжа ўғил ҳисобланган. Уларнинг оиласи каттагина бўлиб, қариндош-уруғлар, ама-амаки, тоға-холалар кўпчиликини ташкил этган. Иван Буниннинг қайд этишича, уларнинг қавмидан машҳур инсонлар кўп чиққан. Шоира А.П.Бунина³ ва шоир В.А.Жуковский⁴ шулар жумласига киради⁵.

¹ Севастополь мудофааси — Россия империясининг Британия, Франция, Усмонли турклар империяси ва Сардиния қироллигидан иборат иттифоққа қарши 1853–1859 йилларда олиб борган Қрим жангидаги мудофаа.

² Грудкина Т.В. Иван Алексеевич Бунин // Сто великих мастеров прозы. — М.: “Вече”, 2007. — С.335.

³ Анна Петровна Бунина (1774–1829) — қадимий зодагонлар авлодидан бўлган рус шоираси ва таржимони. Замондашлари уни “Рус Сапфоси”, “Унинчи илхом париси”, “Шимолий Коринна” деб аташган.

⁴ Василий Андреевич Жуковский (1783–1852) — рус шоири, рус шеъриятидаги романтизм асосчиларидан бири, таржимон, танқидчи. У Афанасий Иванович Бунин (1716–1791) ва Солиҳа исмли турк асирасининг никоҳсиз туғилган фарзанди бўлган.

⁵ Бунин И.А. Собрание сочинений в четырех томах. Т.1. — М.: “Правда”, 1988. — С. 3.

Ёш адиб 1881 йили Елец шаҳридаги гимназияда ўқий бошлаган, лекин касаллиги сабабли 1885 йилдан уйда, акаси Юлийнинг қўлида таҳсил олган. Юлий университетни тугатганидан сўнг сиёсий фаолияти туфайли бир йил қамоқда ўтиргач, Озеркига бадарга қилинган ва гимназияда ўтиладиган барча фанларни укасига ўргатган.

У Иванга тил, фалсафа, психология, табиий ва аниқ фанлардан дастлабки билимларни берган. Қисқаси, уларнинг иккаласи ҳам илмга чанқоқ бўлишган, айниқса, адабиётга алоҳида қизиқишган. Шунини таъкидлаш жоизки, Иван Буниннинг ёзувчи бўлиб шаклланишида акасининг ҳиссаси катта бўлган.

Иван Бунин 18 ёшидан шеърлар бита бошлаган. Аммо, унинг ўзи бир ўринда: “Менинг ёзувчилик қисматим, хотирам панд бермаса, Орлов вилоятига қарашли қишлоғимиздаги қўрғончамизда жуда-жуда олис замонларда, саккиз яшар болакай пайтим, бирдан кўнглимда шеър ёки эртакка ўхшаш бирон нима ёзиш истаги туғилганда бошланган бўлса, ажаб эмас”, деб эслаган.

У 1889 йили Орёл шаҳрига келган ва “Орловский вестник” газетаси таҳририятига мусаҳҳиҳ бўлиб ишга кирган. Бу ерда 1891 йили “Шеърлар” номли биринчи тўплами нашрдан чиққан.

Иван Бунин 1894 йили машҳур адиб ва мутафаккир Лев Толстой¹ билан, 1895 йили эса жаҳон адабиётининг яна бир мумтоз намоюндаси, атоқли рус

¹ Лев Николаевич Толстой (1828–1910) — рус ёзувчиси. Россиядаги қадимий дворянлар сулоласидан, граф. Петербург Фанлар академиясининг мухбир-аъзоси (1873), фахрий академик (1900). 1844–47 йилларда Қозон университетининг араб-турк ва ҳуқуқшунослик факультетларида ўқиган.

ёзувчиси Антон Чехов¹ билан юзма-юз учрашган. Бунгача улар билан ўзаро мактублар ёзишиб турган².

1895 йилда Иван Буниннинг “Дунёнинг бир чек-касида” номли ҳикояси босилиб чиққан ва адабий танқидчилар томонидан илиқ кутиб олинган. У илк насрий асарининг муваффақиятидан илҳомланиб, адабий ижод билан астойдил шугулланишга бел боғлаган. Натижада 1898 йили “Очиқ осмон остида”, 1901 йили “Хазонрезги” номли шеърий тўпламларини чоп эттирган. Шунингдек, 1900 йили “Антонов олмалари”, 1901 йили “Қарағай” ва “Янги йўл”, 1904 йили эса “Қора тупроқли замин” каби ўз даврининг энг сара ҳикояларини яратган².

Иван Бунин 1903 йилда “Хазонрезги” шеърий китоби учун Россия Фанлар академиясининг олий нишони — Пушкин мукофоти³ сазовор бўлган. Орадан кўп ўтмай, 1909 йили Петербург Фанлар академияси-

¹ Антон Павлович Чехов (1860–1904) — рус ёзувчиси. Москва университетининг тиббиёт факультетини 1884 йилда тугатгач, шифокор бўлиб ишлаган. 1892–98 йилларда Москва яқинидаги Мелихово кишлогига яшаб, маҳаллий деҳқонларга тиббий ёрдам кўрсатган, уларнинг болалари учун мактаблар очган.

² Қаранг: Бунин И.А. Освобождение Толстого // Бунин И.А. Полное собрание сочинений в 13 томах. Т. 8. — Москва: “Воскресенье”, 2006. — С.15–153; Бунин И.А. “Когда был жив Л.Н. Толстой, мне не страшно было” (Переписка Ивана Алексеевича Бунина со Львом Николаевичем Толстым) // Бунин И.А. Полное собрание сочинений в 13 томах. Т. 13. — Москва: “Воскресенье”, 2006. — С.31–42; Бунин И.А. О Чехове // Бунин И. А. Полное собрание сочинений в 13 томах. Т. 8. — Москва: “Воскресенье”, 2006. — С.154–230; Бунин И.А. “В родном доме. Свой среди своих” (Переписка И.А. Бунина с А.П. Чеховым и М.П. Чеховой (1891–1904 гг.)) // Бунин И.А. Полное собрание сочинений в 13 томах. Т. 13. — Москва: “Воскресенье”, 2006. — С.43–78.

³ Пушкин мукофоти — октябрь тўнтаришигача бўлган даврда Россиянинг адабиёт бўйича энг нуфузли мукофоти. 1881 йил 17 августда Петербург Фанлар академияси томонидан таъсис этилган.

нинг фахрий академиги этиб сайланган. Унинг 1910 йилда ёзилган “Қишлоқ” қиссаси ҳам китобхонлар эътибори ва эътирофини қозониб, муаллифга катта шон-шухрат келтирган.

Шундан кейин, 1911 йили Иван Бунин “Сувсиз водий” номли яна бир машҳур қиссасини ёзган. Шу тариқа адибнинг сермахсул ижоди “Қадимги одам”, “Игнат”, “Захар Воробьев”, “Мазмунли умр”, “Сан-Францисколик жаноб” сингари бири-биридан етук ҳикоя ва қиссалар билан бойиб борган.

Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, Иван Бунин 1917 йилги октябрь инқилобига (тўнтаришига) мутлақо салбий муносабатда бўлган. Большевикларнинг “янгича тартиб”ларини 1920 йилгача чидам ва умидсизлик билан кузатган, сўнгра Россияни бутунлай тарк этган.

Шу тариқа Иван Бунин ҳаёти ва ижодининг муҳожирлик билан боглиқ оғир ҳамда машаққатли даври бошланган. Парижда у “Возрождение” газетаси аτροφиди шаклланган ўнг кучлар доирасига қўшилган¹.

Айни вақтда адиб хорижда ҳам изчил ва серқирра ижодий фаолиятини давом эттирган. Муҳожирликда яратилган асарларида Иван Бунин ўз Ватани тақдирига бефарқ эмаслигини адабий қаҳрамонларининг ажиб кечинмалари орқали гамгин, аммо гўзал ва самимий оҳангларда тасвирлаган.

Иван Бунин 1927 йил июлдан “Арсеньевнинг ҳаёти” романи устида жиддий ишлаб бошлаган ва ушбу асарини 1933 йилда ёзиб тугатган. Табиийки, бу дав-

¹ Грудкина Т.В. Иван Алексеевич Бунин // Сто великих мастеров прозы. — М.: “Вече”, 2007. — С.339.

рда адиб ҳикоялар ёзишга кўп фурсат ажрата олмаган. Шунга қарамай, 1930 йилда у “Қисқа ҳикоялар” ва “Олис” сарлавҳаси остида қирқдан зиёд кичик пьесалар, ҳикоялар, табиат манзараларини тасвирловчи адабий асарларини чоп эттирган.

Бу кичик асарларда ёзувчи ўз романи устида ишлаётганда, дилининг тубига чуқиб қолган хотиралар юзага қалқиб чиққанда туғилган, бироқ романга кирмаган мавзулар бадий талқин этилган. Иван Бунин кўпроқ қадимги Россиянинг бирон-бир манзарасини бир-икки жумлалардаёқ тушунарли, бекаму кўст ифодалашнинг моҳир устаси бўлиб, адибнинг насрдаги ана шу ихчам асарлари аслида мутлақо алоҳида жанр ҳисобланади.

Мазкур “увоқ”, яъни митти, қисқа асарлар мавзуси ҳам, шакли ҳам турли-туман экани билан ажралиб туради. Айтайлик, “Соябонли арава”, “Ҳалокатга маҳкум уй”, “Санам”, “Қизил фонус”, “Дара” каби жажжи ҳикоялар — муаллиф ўз бошидан кечирган ҳаётий лавҳалар бўлса, “Фил”, “Бузоқнинг боши” ҳикоячалари ўйноқи бадий асарлар сирасига киради.

Бу туркумдаги ҳикоялар қаторидан, шунингдек, “Кўз ёши”, “Сармоя”, “Туб ерли” сингари суҳбатлар ҳамда адабий асар қаҳрамонларининг тасвири (“Қотил”, “Девор остидаги осмон”, “Марья”, “Кампиршо”, “Буважон”) каби бошқа ўзига хос мавзулар ўрин олган. Энг муҳими, Иван Буниннинг қисқа ҳикояларида кўзга яққол ташланиб турувчи қарама-қаршиликлардан ва турли-туман товушлардан иборат бепоён ва қадимги Россия манзараси алоҳида бўёқларда ёрқин ифода этилган.

Адибнинг сийрати билан боғлиқ жиҳатлар ҳақида сўз борганда, барча буюк шахслар каби Иван Бунин ҳам ўзига хос, таъбир жоиз бўлса, ажабтовур феъл-атвор соҳиби бўлганини таъкидлаш лозим. Гарчанд адиб дворянлар қавмига мансуб бўлгани ҳолда, Ватанида ҳам, муҳожирликда ҳам бутун умри давомида моддий танқислик ичида яшаган бўлишига қарамай, ўзига Нобель мукофоти учун берилган катта миқдордаги маблағни ўта очиққўллик ва тантилик билан харжлаган. Аввало, Иван Алексеевич Швециядан Францияга қайтиб келиши билан қуюқ зиёфат уюштирган, ҳамёнида сўнгги чақа қолғунига қадар муҳожирларга тарқатган.

Бу ҳақда адиб “Сегодня” газетаси мухбирига, жумладан, шундай деган: “...Мукофотни олишим биланоқ 120000 франкка яқин маблағни улашишимга тўғри келди. Аслида ҳам, пул билан муомала қилиш борасида мутлақо уқувсизман. Энди бу борада қийинчилик янада ортди. Моддий мадад сўраб ёзилган нечта хат олганимни биласизми? Оз фурсат ичида 2000 тагача ана шундай мактуб қўлимга тегди”¹.

Эътиборли жиҳати шундаки, Иван Бунин Иккинчи жаҳон уруши бошланганда, немис фашистлари билан ҳеч қандай муносабатда бўлишни хоҳламаган. Шунинг учун ҳам 1939 йили оиласи билан бирга Грасс шаҳрига кўчиб кетган. Уруш тугагач, яъни 1945 йилдагина яна Парижга қайтган.

Иван Бунин Ватанга қайтишни жуда хоҳлаган ва бу ҳақда доимо орзиқиб ўйлаган. Аммо, урушдан сўнг

¹ Мусский С.А. Иван Алексеевич Бунин // 100 великих нобелевских лауреатов. — М.: “Вече”, 2006. — С.52.

собиқ иттифоқ ҳукумати ижозат берганига қарамай, негадир Россияга қайтиб келиш унга насиб этмаган. Адиб умрининг охирида тез-тез хасталикка чалиниб турган бўлса-да, муҳожирликдаги ҳаёти давомида ол-тита янги китоб ёзган.

Иван Бунин ҳаётининг сўнгги дамларигача Россия-ни унутмаганидек, Францияга ҳам самимий ҳурмат-эҳтиромини қалбининг тўрида сақлаб қолган. У Нобель мукофотини топширишга бағишланган тантанали маросимдаги нутқида бу хусусда, жумладан, шундай деган:

“...Мен дастлабки табриклар ва телеграммалар оқими ичра қизгин ҳаяжон, сукунат ҳамда ёлғизлик оғушида қолиб, Швеция академияси қабул қилган ушбу қарорнинг теран аҳамияти ҳақида тун бўйи ўйлаб чиқдим. Нобель мукофоти таъсис этилганидан буён сиз илк марта уни Ватанидан бадарга бўлган одамга тақдим этяпсиз. Бинобарин, мен кимман? Франция-нинг меҳмондўстлигидан фойдаланиб ва бунинг учун ҳамиша шу юртга чуқур миннатдорчилик туйғуси билан яшаётган бир муҳожирман”¹.

Иван Бунин Парижда 1953 йили 7 ноябрдан 8 ноябрга ўтар кечаси оламдан ўтган ва “Сент-Женевьев-де-Буа”² қабристонида дафн этилган. Камина

¹ Речь Ивана Бунина по случаю вручения ему Нобелевской премии в 1933 году. Қаранг: <http://www.buninivan.org.ru/md-ar-author-10/>

² Сент-Женевьев-де-Буа қабристони (фр. Cimetière communal de Sainte-Geneviève-des-Bois) — Иль-де-Франс вилоятининг Париж яқинидаги Сент-Женевьев-де-Буа шаҳридаги Лео-Лагранж (rue Leo Lagrange) кўчасида жойлашган православ насронийлар қабристони. Парижда яшаган рус муҳожирлари 1927 йилдан бошлаб шу ерда дафн этила бошланган. Қабрлар сони 1939 йилда 50 та бўлса, 1952 йилда 2 мингтага етган. Умуман, мавжуд қарийб 15 мингта қабрдан 5 минг 220 таси рус муҳожирларига тегишли. Шу боис маҳаллий французлар бу ерни “Рус қабристони” деб ҳам аташади. Иван Бунин ва унинг турмуш ўртоғи Вера Николаевна Муромцева-Бунина шу ерда дафн этилган.

1994—1996 йилларда Ўзбекистоннинг Франциядаги Фавқулодда ва мухтор элчиси ҳамда ЮНЕСКОдаги доимий вакили сифатида фаолият кўрсатган давримда Иван Бунин қабрини зиёрат қилиш имконига эга бўлганман.

Ўтган даврда Иван Бунин номини абадийлаштириш борасида Россияда, шунингдек, Францияда ҳам муайян амалий ишлар қилинган. Бугунги кунда Санкт-Петербургда — мактаб, Москвада — хиёбон ва метро бекати, Липецк, Ельц, Ефремов ва Одесса шаҳарларида — кўчалар, Воронежда — кутубхона, Елецк Давлат университети ҳам Иван Бунин номи билан юритилади. Адибнинг болалиги ўтган Озёрки қишлоғида унинг ота қўргони қайта тикланган, ҳозирда сақланиб қолмаган Бутирки қишлоғидаги бувисининг ҳовлиси пойдеворида ҳам Иван Бунин шарафига ёдгорлик ўрнатилган. Адиб 1909—1910 йилларда яшаган Ефремов шаҳарчасидаги уйда эса музей ташкил этилган.

Орёл шаҳридаги И.С.Тургенев адабиёт музейида 1957 йилдан буён Иван Бунин ҳаёти ва ижодига бағишланган алоҳида зал ишлаб турибди. Бу ерга 1973 йили Франциядан Иван Буниннинг Париждаги ижодхонаси мебеллари олиб келинган. 1991 йил 10 декабрда ушбу шаҳардаги XIX асрга мансуб дворянлар қўргонида И.А. Бунин музейи очилган. Бундан ташқари, адиб 1920—1953 йилларда муҳожирликда яшаган Парижнинг Жак Оффенбах кўчасидаги 1-уйда ёдгорлик лавҳаси ўрнатилган...

Энди Иван Бунин ижодининг айрим қирраларига тўхталиб ўтамиз. Адибнинг “Темурхон”¹ ҳикояси ҳақида сўз борганда, авваламбор, ушбу шаклан ихчам, мазмунан эса ниҳоятда қамровдор бадиий асар Францияда, адиб муҳожирликда яшаган даврда ёзилганига алоҳида эътибор қаратиш мақсадга мувофиқдир. Албатта, собиқ тузум даврида — Амир Темур номи қатагон этилган ўша мустамлака йилларида нашр этилган китобларда бу ҳикояга деярли ўрин берилмаган.

“Темурхон” ҳикояси илк бор адибнинг 1943 йили Парижда чоп этилган “Хилват хиёбонлар” номли ҳикоялар тўпламига киритилган². Иван Бунин ижодининг гултожи ҳисобланувчи мазкур тўпламга адибнинг ўзи: “бу — бутун ҳаётим давомида яратилган энг мақбул ва энг асл ижод маҳсулимдир”³, деб баҳо берган.

Ушбу тўплам тўлалигича муҳаббат мавзусига бағишланган дунёдаги ягона русча китоб ҳисобланади. Зотан, мутахассислар эътироф этганидек, хорижда Иван Буниннинг сеvgи ҳақидаги энг гўзал ҳикоялари дунё юзини кўрган⁴.

Хусусан, “Хилват хиёбонлар” тўпламидан жой олган юзга яқин ҳикояларда муаллиф бемисл очиқлик ва ҳассос бир дардкашлик билан китобхонни мафтункор

¹ Қаранг: Иван Бунин. Темурхон. Рус тилидан Гулом Мирзо таржимаси // Хуррият, 2014, 10 сентябрь; Иван Бунин. Темурхон. Гулом Мирзо таржимаси // Амир Темур Фарб адиблари нигоҳида / масъул муҳаррир ва сўзбоши муаллифи А.Сандов; тузувчи Ғ.Мирзо. — Т.: “DAVR PRESS”, 2016. — 71–76-бетлар.

² Бунин И.А. Темные аллеи. — Нью-Йорк, 1943.

³ Қаранг: http://royallib.com/author/bunin_ivan.html

⁴ Иван Алексеевич Бунин // Великие писатели XX века. — М.: “Мартин”, 2002. — С.82

туйгулар ва оташин ишқ тугёнлари оламига ошно этади. Жумладан, “Темурхон” ҳикояси — улкан маҳорат билан насрода яратилган беқиёс даражада оҳангдор ва таъсирчан назмий дурдонадир.

Марк Алдановнинг эътироф этишича, “Темурхон” ҳикояси Иван Бунинга умрининг охириги дамларида ҳам қувонч бағишлаган. Гап шундаки, адиб вафотидан атиги уч кун олдин ана шу ҳикояси ҳақида мақтов тула бир мақола чоп этилган талабалар журналини ўқиб қолади.

Буни қарангки, ёш адабиётшунос ўз мақоласида Иван Буниннинг ўттиз йил аввал яратилган мазкур ҳикоясидан парчалар келтирар экан, айни вақтда бу асарни барча ёшлар ҳайрату ҳаяжон билан севиб мутолаа қилаётганини қайд этган экан. Бинобарин, буюк адиб умри давомида нечоғлик юксак шон-шуҳратга бурканган бўлмасин, бари бир, ҳаётининг сўнгги дақиқаларигача эътибору эътирофга бепарво бўлмаган¹.

Адибнинг турмуш ўртоғи В.Н. Муромцева-Бунина² эса Иван Буниннинг биографи ва ижоди бўйича тадқиқотчи Александр Баборекога маълум қилишича, у Иван Алексеевичга умрининг сўнгги тунларидан бирини “Темурхон” ҳикоясини ўқиб берган. Ўшанда Бунин “Воҳ, садқангман, Темурхон! Мискин гадоларга сен: “Қалбимда тула армон, сугуриб олинг!”, — дейсан” сатрларини чуқур хўрсиниш билан такрорлаган экан³.

¹ Алданов М. О Бунине // “Новый журнал”, Нью-Йорк, 1953. — Кн. 35.

² Вера Николаевна Муромцева (1881—1961) — Иван Буниннинг рафиқаси; Россия империяси биринчи қақриқ Давлат думаси раисининг жияни; эски дворянларга мансуб москвалик профессорнинг кизи; мулохазали, фахм-фаросатли, ҳар қадамда ва ҳар ишда зукко, яхши тарбия кўрган, тўртга тилни билган, баъзида таржима билан ҳам шуғулланган зиёли аёл бўлган.

³ Бунин И.А. Полное собрание сочинений в 13 томах. Т. 4. — Москва: “Воскресенье”, 2006. — С.458.

Иван Буниннинг Соҳибқирон Амир Темурга бағишланган “Чўғ” ва “Чодирда” номли шеърлари ҳам ўзбек китобхони эътиборига илк бор ҳавола этилмоқда¹. Бу шеърлар “Темурхон” ҳикоясидан олдинроқ ёзилган.

“Чўғ” шеъри 1913 йилда “Современник” журналининг 4-сонида эълон қилинган. Шоир ушбу шеърида Темурбек тимсолида ўз ўғлини оқил ва иродали, ҳушёр ва сергак қилиб тарбиялаб, ҳаётнинг мураккаб синовларига тайёрлаётган ота образини гавдалантирган.

“Чодирда” номли шеър эса 1916 йили “Летописи” журналининг октябрь сонида чоп этилган. Бу шеърда Иван Бунин Соҳибқиронни дунёга келтирган ва парваришлаган она образини маромига етказиб бадий тасвирлашга муваффақ бўлган.

Ҳар икки шеър Иван Буниннинг кейинги даврда нашр этилган тўпламларига, хусусан, 1965 йили Москвада чоп этилган 9 жилдлик асарлар тўпламининг 1-жилдига² киритилган бўлиб, ҳозирги замон ўзбек адабиётшуносларининг эътиборига тушган³.

Шу ўринда, ўз-ўзидан, Иван Бунин рус заминида тутилган, 1920 йилдан эътиборан умрининг қолган қисмини, яъни 33 йилини Францияда — муҳожирликда ўтказган бўлса-да, доим Россия қайғуси билан яшаган адибни Ватанида ҳам (юқорида тилга олинган икки шеър 1913 ва 1916 йилларга мансуб), хорижда

¹ Иван Бунин. “Чўғ”, “Чодирда”. Рус тилидан Гулом Мирзо таржимаси // Амир Темур Ғарб адиблари нигоҳида. — Т.: “DAVR PRESS”, 2016. — 77–78-бетлар.

² Бунин И.А. Собрание сочинений в 9 томах. Т.1. — Москва: “Художественная литература”, 1965. — С. 351–352 и 405–406.

³ Мустафа Байёшанов. Солнце восходит с Востока // “Звезда Востока”, 2015, №4. — С.99–102.

ҳим ("Темурхон" ҳикояси 1921 йили Парижда ёзилган) Амир Темур образига мурожаат этишга, бу Улуғ ҳукмдор ҳақида асарлар битишга нима мажбур этди деган, деган савол тугилиши табиий.

Бу мураккаб савол билан муштарийни ҳам, ўзимизни ҳам узоқ қийнаб ўтирмасдан, академик Бахтиёр Назаровнинг нуқтаи назарини келтирмоқчимиз. Унинг: "...Бунин октябрь тўнтарувини, шўро ислохотларини қабул қилмадигина эмас, уларни кескин ва ошқора танқид этди. Унинг Амир Темур образига мурожаати замирида Россиянинг иқтисодий-сиёсий қудрати таянчларидан бири бўлмиш, Соҳибқирондек бутун дунёни зир титратган зотни вояга етказган Туркистон аҳли ҳам шўравий балодан қутула олмаётганидан қайғуриш, маъюсланиш туйғулари ётади, бизнингча"¹, деб ёзади атоқли олим.

Бунда, ҳойнаҳой, Иван Бунин XX аср бошларида Шарқнинг бир нечта мамлакатларига саёҳат қилиб, бу ердаги халқларнинг турмуши ва удумлари, тарихи ва маданияти, адабиёти ва санъати билан танишгани ҳам муҳим аҳамият касб этган. Чунки улуғ адиб шу аснода қалбига Шарқ руҳини чуқур сингдирган бўлса не ажаб?!.

Қолаверса, рус дворянлар адабиётининг сўнгги йирик вакили бўлмиш оқсуяк Иван Буниннинг Шарққа, унинг буюк мутафаккирлари ҳаётига қизиқиши бежиз бўлмаган. Нега деганда, у Қрим муҳорабасининг гувоҳи бўлган отаси ва яқинларидан ушбу ўлка хотираларини, мусулмон халқлари эришган оламшумул зафарларни эшитгани шубҳасиз.

¹ Бахтиёр Назаров. Фитрат ва Бунин // Тафаккур, 2015, № 4. — 67-бет.

Иван Бунин ҳаёти ва ижодий фаолияти билан боғлиқ яна бир қизиқарли далил шуки, у асарлари собиқ иттифоқ ҳудудида нашр этилишига рухсат берилган биринчи муҳожир-адиб ҳисобланади. Аммо, адибнинг китоблари XX асрнинг 50-йиллариданоқ чоп этила бошланганига қарамай, айрим асарлари, шу жумладан, “Бадбахт кунлар” номли кундалик дафтари фақат “қайта қуриш” давридан сўнггина нашр этилган.

Шу нуқтаи назардан, Иван Бунин ижоди эски тузум амал қилган замонда ўзбек тилига нечоғлик кўламда таржима қилингани ҳақида аниқ ва батафсил маълумотларга эга эмасмиз. Энг муҳими, мустақиллик йилларида бу борада муайян қадамлар қўйилаётгани диққатни тортади.

Кейинги даврда Иван Буниннинг “Совуқ куз” ва “Бернар”¹ ҳикояларини — Абдулла Шер, “Муза”², “Хилват хиёбонлар”³ ҳикояларини — Тоҳир Қаҳҳор, “Ёшлик ва кексалик”⁴ ҳамда “Чиптаковуш”⁵ ҳикояларини — Умид Али, “Стёпа”, “Қўналға” ва “Баҳорда — Иудеяда”⁶ ҳикояларини — Ортиқбой Абдуллаев, “Қўналға”⁷, “Қасдлашув”⁸ ва “Юз рупия”⁹ ҳикояларини Олима Набизода ўзбек тилига таржима қилган.

¹ <http://kh-davron.uz/kutubxona/jahon/ivan-bunin-uch-hikoya.html>

² “Шарқ юлдузи” журнали, 1986 йил, 12-сон.

³ <http://kh-davron.uz/kutubxona/jahon/ivan-bunin-uch-hikoya.html>

⁴ <http://ziyouz.uz/adabiyot/jahon-nasri/ivan-bunin/2014-12-23-10-00-06>

⁵ <http://kh-davron.uz/kutubxona/jahon/ivan-bunin-chiptakovush.html>

⁶ <http://kh-davron.uz/kutubxona/jahon/ivan-bunin-uch-hikoya-3.html> Яна қаранг:

<http://ziyouz.uz/adabiyot/jahon-nasri/ivan-bunin/2014-12-23-10-27-01>

<http://ziyouz.uz/adabiyot/jahon-nasri/ivan-bunin/2012-09-20-06-35-55>

⁷ <http://ziyouz.uz/adabiyot/jahon-nasri/ivan-bunin/2012-09-20-06-35-55> Яна қаранг: 13.02.2013 / <http://ijod.uz>

⁸ <http://kh-davron.uz/kutubxona/jahon/ivan-bunin-uch-hikoya.html>

⁹ <http://kh-davron.uz/kutubxona/jahon/ivan-bunin-uch-hikoya.html>

Шунингдек, “Илтифотли иштирок”, “Қотил”, “Одамхўр”, “Кўз ёшлар”, “Сармоя”, “Думли юлдуз”, “Шақиқлаган қовурга”, “Бува”, “Арафа”¹ ва “Корнет Елагин иши”² ҳикояларини — Дилдорхон Алиева, “Зумрад осмон”³ ҳикоясини — Назира Жўраева, “Ойдин кенада”⁴ ҳикоясини — Ориф Толиб, “Бозорда”⁵ ҳикоясини эса Холниса Раҳмонқулова ўзбекчалаштирган.

Иван Буниннинг ўзбек тилига таржима қилинган назмий асарлари ҳажми бундан ҳам оз. Хусусан, Гулом Мирзо таржима қилган шеърларнинг бир қисми матбуотда эълон қилинган бўлса⁶, аксарияти ушбу тўпламдан жой олган. Турсун Али адибнинг 10 та шеърини ўзбекчага ўгириб, матбуотда эълон қилган⁷. Шунингдек, Сирожиддин Рауф таржимасидаги бир туркум шеърлар “Шарқ юлдузи” журнали саҳифалари орқали ўзбек ўқувчисига яхши таниш⁸.

Иван Бунин қаламига мансуб ўттизга яқин ҳикоя ва юздан ортиқ шеър биринчи мартаба мана шундай қамровдор тўплам ҳолида ўзбек китобхони эътиборига ҳавола этилмоқда. Ҳикоялар ва шеърлар адиб

¹ “Жаҳон адабиёти” журнали, 2015, 6-сон, 21–27-бетлар.

² Бунин И. Корнет Елагин иши / Уч мусофир: Ҳикоялар. Таржимон Дилдорхон Алиева. — Т.: “O’zbekiston”, 2014. — 4–63-бетлар. Яна қаранг: <http://kh-davron.uz/kutubxona/jahon/ivan-bunin/29.07.2015>

³ <http://kh-davron.uz/kutubxona/jahon/ivan-bunin/03.03.2008>

⁴ “Гўлиқ” журнали, 2016, 4-сон, 62-63-бетлар.

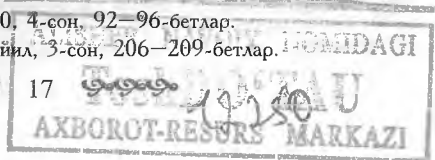
⁵ “Китоб дунёси” газетаси, 2016 йил, 22 июнь.

⁶ “Китоб дунёси” газетаси, 2016 йил, 25 май; “Шарқ юлдузи” журнали, 2016 йил, 5-сон, 171–174-бетлар; “Соҳибқирон юлдузи” журнали, 2016 йил, 2-сон, 53–55-бетлар.

⁷ “Жаҳон адабиёти” журнали, 2010, 4-сон, 92–96-бетлар.

⁸ “Шарқ юлдузи” журнали, 2015 йил, 3-сон, 206–209-бетлар.

2638 / 1

ижодидаги юксалиш жараёнлари ҳақида китобхонда муайян тасаввур шаклланишини назарда тутган ҳолда, хронологик тартибда, яъни ёзилган санаси бўйича жойлаштирилди.

Айрим ҳикоя ва шеърларнинг бир неча таржималари тақдим этилмоқда. Бундан кўзланган мақсад Иван Бунин ижоди мутахассислари ва мухлисларига бир асарнинг турлича таржима матнларини ўзаро қиёслаб, холис таҳлил ҳамда талқин этиш учун имкон яратишидир.

Тўпلامдан ўзбек олимлари Бахтиёр Назаров ва Мустафо Бойёшовнинг Ўзбекистонда Иван Бунин ижодининг ўрганилишига доир илмий мақолалари ҳам ўрин олган. Шунингдек, адибнинг ҳаёт ва ижод йўли билан боғлиқ муҳим маълумотлар тақдим этилаётгани китобхонга фойдали бўлади, деган умиддамиз.

Албатта, биргина китоб доирасида мамлакатимизда Иван Бунин ижоди бўйича олиб борилаётган таржима ва тадқиқотларни тўла қамраб олдик, дейишдан йироқмиз. Айни чоғда, ушбу тўпلامни тайёрлашда ёрдами тегкан Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси нашрлари — “Шарқ юлдузи” журнали ва ijod.uz сайти, шунингдек, ziyouz.uz ҳамда Ўзбекистон Халқ шоири Хуршид Давроннинг kh-davron.uz онлайн-кутубхоналари, “Жаҳон адабиёти”, “Ёшлик” ва “Соҳибқирон юлдузи” журналлари ҳамда “Китоб дунёси” газетаси таҳририятларига чуқур миннатдорлик билдирамиз. Иван Бунин асарлари таржимонлари ва тарғиботчилари бўлмиш адибу олимларимизга алоҳида ташаккур изҳор этиб, янги илмий-ижодий ютуқлар тилаб қоламиз.

Энди китобнинг номланиши ҳақида икки оғиз сўз. Ашвламбор, “Тийрамоҳ” деган ном улуг шоирнинг “Хазонрезги” (“Листопад”) достони сарлавҳасининг ўзбекча талқини эканини таъкидлаш лозим.

Маълумки, илк бор матбуотда 1900 йили “Куз достони” сарлавҳаси остида эълон қилинган бу достон ўша йил ёз ойларида Тула губерниясининг Огневка қишлоғида ёзилган. Иван Бунин достонга бемисл меҳр ва эътибор билан ёндашган. Бинобарин, у “Хазонрезги” номи билан 1901 йилда шеърӣй тўплам чиқаргани ва 1903 йилдан айти шу китоби учун Пушкин мукофотинин олгани ҳақида юқорида айтиб ўтдик.

Адабий доираларда ушбу достон тўғрисида кўп-кўп муносабатлар билдирилган. Жумладан, Корней Чуковский¹нинг фикрича, Иван Буниннинг шеърларида Пушкин шеърлигига хос бўлган, аммо ўша давр учун таъсиқ бўлиб қолган покиза қалб садолари ва руҳий мувозанат, соддалик ва самимийлик, теранлик ва тамкинлик кишини ўзига мафтун этади².

Таниқли рус шоири Александр Блок³ “Лирика ҳақида” номли мақоласида Иван Бунин шеърлари ҳам дунёқараши каби гоятда яхлит ва ёрқинлиги, унинг илк китоби ва шу китобга номи қўйилган “Хазон-

¹ Корней Иванович Чуковский (тахаллуси; асл исм-фамилияси Корнейчуков Николай Васильевич, 1882–1969) — рус ёзувчиси, болалар шоири, таржимон ва адабиётшунос. Ижодининг асосий қисмини болаларга бағишланган асарлар ташкил этади. “Ваня ва Тимсоҳ”, “Тозалабов” (“Мойдодир”), “Суваракбой” (1923), “Паша-серхархаша” (1924), “Бармалей” (1925), “Войжонимнинг сиртушнглари” (1929) каби машҳур шеърӣй эртаклари асосида кўп-кўп спектакль ва мультфильмлар яратилган. У Иккинчи жаҳон уруши йилларида Тошкентда яшган. Асарлари ўзбек тилига таржима қилинган.

² Одесские новости, 1903, № 5899, 26 февраль.

³ Александр Александрович Блок (1880–1921) — рус шоири ва ёзувчиси, публицист, драматург, таржимон, адабий танқидчи.

резги” достони замонавий рус шеърятининг юксак намунаси сифатида эътироф этишга муносиб эканини таъкидлаган¹. Бундай мисолларни яна кўплаб келтириш мумкин².

Александр Твардовский³ таъбири билан айтганда, Иван Бунин, ҳойнаҳой, Лев Толстойни ҳисобга олмаганда, Россия замини табиатини жуда яхши билган, бу ерда кечадиган йил фасллари ўзгаришларига хос нозик ва нафис жиҳатларни гоятда теран ҳис этган, бог-роғлар ва дала-даштлар, дарё ва кўллар, ўрмон ва чаманзорлар, қир-адир ва яйловлар, олис йўл ва довонлар тилини чуқур тушунган ҳамда буларнинг барчасини беҳад қадрлаган рус адибидир.

Иван Бунин одатда ўзи дoston деб атаган “Хазонрезги” номли ҳажман ва мазмунан салмоқли шеърида сўз устасига муносиб тарзда ўта мураккаб ҳамда мукамал ташбеҳ кўллаб, Ўрмонни бева аёл — Кузнинг қиш арафасидаги олтинранг кўшкига қиёслаган. Шу аснода хазонрезги оғушидаги дарахтзорнинг ёрқин, таъбир жоиз бўлса, ҳатто башанг манзарасини турфа

¹ Блок А. Собрание сочинений. Т. 5. — М.-Л., 1962. — С. 141.

² Куприн А.И. Русская литература, 1963, № 2. — С.177; Горький М. Собрание сочинений. в 30-ти томах. Т. 28.

³ Александр Трифонович Твардовский (1910–1971) — рус шоири ва жамоат ароби. Москва тарих, фалсафа ва адабиёт институтини тугатган (1939). СССР Ёзувчилар уюшмаси бошқаруви котиби (1950–54, 1959–71); “Новий мир” журнали бош муҳаррири (1950–54; 1958–70); Европа ёзувчилари жамиятининг вице-президенти (1963–68) лавозимларида ишлаган. “Муқаддима”, “Колхоз раисининг кундалиги”, “Муравия мамлакати”, “Василий Тёркин”, “Йўл четигадаги уй”, “Йироқ-йироқларда”, “Шу йиллар лирикасидан” каби асарлари билан машҳур бўлган. Рус адабиёти ва адибларига бағишланган “Адабиёт ҳақида мақолалар ва мулоҳазалар”, “Блок ҳақида”, “Пушкин ҳақида сўз”, “Бунин тўғрисида” каби адабий-танқидий асарлар муаллифи. “Фронт шеърлари”, “Василий Тёркин” каби айрим асарлари ўзбек тилига таржима қилинган. Ўзбекистон ҳаётидан шеърлар ва мақолалар ёзган.

рангларда (“Нафармон, заъфарон, аргувон”) маҳорат билан тасвирлаган¹.

Шоир ва таржимон Гулом Мирзо ушбу достоннинг ўзбекча таржимасига “Хазонрезги” эмас, аниин “Тийрамоҳ” деб ном берар экан, назаримизда, аслиятдан узоқлашмаган, аксинча, бу билан ўзбекча матида Иван Буниннинг юқорида қайд этилган ўта новик поэтик гоясини янада ёрқин кўринишда рўёбга чиқаришга эришган. Чунки, қуйидаги мисранинг ўзи-ёқ бу фикримизни яққол тасдиқлаб турибди:

*Ва мушфиқ бевадек Тийрамоҳ
Кириб келар кўркам ўйига.*

“Тийрамоҳ” сўзи тилдмизга форсчадан ўзлашган бўлиб, “хира ой” ва “куз” деган лугавий маъноларни беради². Узбек тили шеваларида бу сўзнинг “тирама”, “тирамо”, “тирамоҳ” каби шакллари кўп учрайди. Демак, Иван Бунин назарда тутган бева аёл тимсолидаги Куз фаслини номлашда ўзбек таржимони Шарқ шеърини аъналарига таяниб тўғри йўл тутган. Яъни, “тийрамоҳ” таркибидаги “моҳ” сўзи одатда аёл зотига нисбатан ишлатилади.

Табиийки, таржимонлик ишига олим ва адиб сифатида, шу билан бирга, гоятда санъаткорона ёндашиш талаб этилади. Зотан, муайян асарни ўз халқига тақдим этаётган таржимон олдида улкан масъулият ту-

¹ Титардовский А.Т. О Бунине // И. А. Бунин. Собрание сочинений в 6 томах. Т.1. Стихотворения. — М.: “Художественная литература”, 1987. — С.39.

² Узбек тилининг изоҳли лугати: 4-жилд. — Т.: “Ўзбекистон Миллий энциклопедияси”, 2008. — 108-бет // www.ziyouz.com kutubxonasi.

ради: у ўша адиб ҳурмати, асарининг туб моҳияти ва гоясини, бадийй ютуқларини, қўлланилган сўз санъати унсурларини имкон қадар аслиятдагидек сақлашга эътибор бериши даркор.

Таржимачилик ишининг долзарблиги масаласига келсак, таржимасиз бирон-бир халқ ва миллат маданияти ўз-ўзидан тараққий топмаган ва топмаслиги муқаррар. Бинобарин, таржима назарияси ва амалиёти соҳасининг йирик намояндаларидан бири, атоқли олим Ғайбуллоҳ ас-Салом таъбири билан айтганда, “Таржима санъатисиз халқлар бир-бирлари учун соқов бўлиб қоладилар, бир-бирларини тушуна олмайдилар”.

Мухтасар айтганда, Иван Бунин насрий ва назмий асарларини ўзбек тилига ўтирган таржимонларимизнинг заҳматкаш ижодий меҳнатига муносиб баҳо беришни холис китобхон ихтиёрига қолдирамиз. Моҳир сўз заргарининг ижод чаманидан тузилган ушбу нажиб гулдаста китобхонга манзур бўлади, деган умиддамиз.

Акмал Саидов,
академик

ҲИКОЯЛАР

ТЕМУРХОН¹

— Во-оо-оҳ, садқанг бўлай, Темурухон²! — гоятда яларангдор, сермавик ва беҳад гамбода ушбу нола Қримдаги қишлоқ қаҳвахонасидан ақл бовар қилмас бир жўнқинлик билан таралмоқда.

Кўклам туни қоронғу ва зах, тоғ дарасининг тунд деворларини нигоҳлар зўрга илғайди. Қояга қапишган қаҳвахона падида, катта йўл бўйида, шундоққина балчиқда ботташча очиқ автомобиль ва унинг иккита паҳшатаи, аждаркўзидан таралган қўш ёғду устунлари олдинга, зулумот бағрига қадалиб турибди. Йироқдан, анча қуйидан кўринмас уммоннинг шовқини эши-

¹ Гулом Мирзо таржимаси.

Гулом Мирзо — 1964 йили Қашқадарё вилоятида туғилган. Шоир ва таржумон, Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган журналист. Ўзбекистон ёзувчилар уюшмасининг аъзоси, “Демократлаштириш ва инсон ҳуқуқлари” журнали бош муҳаррири ўринбосари.

² Аслиятда “Темир-Аксак-Хан” деб аталган бу ҳикоя илк бор Берлинда чиқадиган “Веретено” адабий-бадий альманахининг 1922 йил 1-сонида чоп этилган. Ҳикоянинг номида Амир Темир шахсига Ғарбдаги муносабат муҳри сезилиб турганидан кўз юмиб бўлмайди. Шу билан бирга, сарлавҳада айнан ўзбек тилидаги “Темир”, “оқсоқ” ва “хон” сўзларини қўллаш орқали Иван Бунин Соҳибқирон тарихини Ғарбнинг бошқа адибларига нисбатан чуқурроқ билишини англатишга интилган бўлса ажаб эмас. Ҳикояда Амир Темир шаънининг юксак даражада улугланиши, ҳақиқатан ҳам, рус адиби Соҳибқирон сиймосига нисбатан хурмат-эҳтиром билан қараганини тасдиқлайди, назаримизда. — *Таржимон.*

тилади, борлиқда кечанинг намчил шамоли безовта эсгани-эсган.

Қаҳвахона, тамаки тутунига тўла бўлса-да, шифтдаги тунука чироқ нуридан гира-шира ёруг ва бурчакдаги ўчоқда қизариб турган лахча чўғ ҳисобига анчайин иссиқ ҳамдир. Темурхон ҳақида дардли қўшигини бошлаган дарвиш хонанинг лойсувоқ сатҳида чордона қурган. У эгнига қўйтери камзул ва бошига ёзда офтобнинг, қишда эса қор-ёмғирнинг таъсирида ранг-тусини йўқотиб, униққан телпак кийган, нақ ибтидоий одамга ўхшайди. Дарвишнинг тиззасида дагал ёғоч чолгу — дўмбира. У мукка тушиб олган, шу боис юз-кўзи тингловчиларга кўринмайди, фақат телпаги остидан чиқиб турган долчинранг қулоқларигина кўзга ташланади, холос. Дарвиш оҳиста тор чертиб, создан мунгли садоларни бир-бир юлқиб олар экан, адоқсиз қайғу-ҳасрат билан афгон қилмоқда, дардчил нола чекмоқда.

Учоқ ёнида, курсида назокатли алфозда бўлиқ, истарали татар киши, қаҳвахона соҳиби ўрнашган. У аввалига, қандайдир мулойимлик ва бир оз маҳзунлик биланми ёхуд илтифоту истехзо биланми, жилмайиб қўйди. Сўнг учирма қошлари ва илжайган лабларида табассум ўрнини эгаллаган аламдийдалиқ ҳамда таажжуб билан тек қотди.

Дарча олдидаги ўриндиқда баланд бўйли, қотмалигидан шонасида кураклари бўртиб кўринган, оппоқ соқолли, қора чопони ва оқ салласи бугдойранг юзига ажабтовур тарзда мос тушган ҳожи чекиб ўтирибди. Айни вақтда у чилимни тамоман унутган, бошини деворга суяган, кўзлари эса юмуқ. Бир оёғи, йўл-йўл

жун пайпоқлиси, тиззадан букилган ҳолда ўриндиқ устида бўлса, кейингиси, пойабзал ичидагиси паства оснаган кўйи қолган.

Ҳажининг ўнидаги столча атрофида автомобилни тўхтатиб, қишлоқ қаҳвахонасида бир пиёладан бемаза қаҳва ичиш пияти хаёлига келиб қолган ўша йўловчилари: декчанусха бош кийим ва нам тортмас инглизча пальто кийган барваста жаноб ҳамда эътибор ва ҳаяжондан ранги оқаринқираган ёш гўзал хоним жойлашган. Хоним жанублик, татарчани билади, янграётган туркона қўшиқ сўзларини яхши тушунади...

— Во-оо-оҳ, садқанг бўлай, Темурхон!

Дунё дунё бўлиб, Темурхондек улуг Соҳибқиронни кўрмаган. Бани башар у зотнинг қаршисида зир титраган, жаҳоннинг энг сулув қизлари ва ноз-истигноли не-не аёллари унинг бир лаҳзалик канизаги, чўриси бўлиш учун жон беришга ҳам шай турган. Аммо, не тонгки, умрининг ниҳоясида Темурхон буюк салтанати тахтини бозорнинг чанг-губорли тош йўлагига алманган ва ўтган-қайтган дарвишу девоналар, фақиру гадолар, мискину ногиронларнинг жанда этакларидан ўпиб, шундай дер экан:

Эй, далли-девоналар, кўксимдан қалбимни суғуриб олинг, зотан ишаш истагида йўқ энди қалбда!

Яратган Эгам бу илтижони инобатга олиб, уни фоний дунёнинг бефойда шон-шуҳратидан ҳам, ўткинчи ҳаётнинг пуч ҳаловату ташвишларидан ҳам фориғ этгач, Темурхон салтанати таназзулга юз тутган, у бунёд этган қанчадан-қанча азим шаҳар ва гулшан боғлар, муҳташам сарой ва қалъалар хувилаб қолган, бу гўшаларнинг вайроналари эса мангу ложувард само

гумбази остида ҳамда дўзах оловидек серёлқин офтоб тигида тупроққа қоришиб, қумларга кўмилган...

— Во-оо-оҳ, садқанг бўлай, Темурхон! Довругинг, шонинг қани? Ёвларни қилиб яксон, сурган давронинг қани? Қани ул маъсумалар, нозанин гулсумалар, ишқ тўла қалб-сийналар, йигитлик онинг қани? Хобгоҳингни тўлдирган, кулгичлари кулдирган, кўзи кундек куйдирган — моҳитобонинг қани?

Ҳамма сукут оғушида, ҳаммани кўшиқ маҳв этган. Бироқ, ғалати бир ҳол: ўша бебок ва тушкун дардқайғу, ўша аччиқ-аламли гина-кудурат айни дамларда кимгадир олиймақом шодлик ҳамда сурур, энг азиз ва лазиз қувонч багишламоқда, таъбир жоиз бўлса, дардга малҳам бўлмоқда эди.

Йўловчи жаноб столга кўзларини қадаганича, шашт билан сигара тортади. Ёнидаги хонимнинг кўзлари катта-катта очиқ, мўлт-мўлт ёшлар ёноқларини ювиб тушмоқда.

Улар бир муддат сел бўлиб ўтиришгач, қаҳвахона даҳлизига чиқдилар. Дарвиш кўшигини тугатди ва соҳиб тутқазган берч обинондан ушатиб, ей бошлади. Бироқ, кўшиқ ҳали-бери тугамагандек ва ҳаргиз тугамайдигандек, бу кўшиқнинг адоғи йўқдек туюларди гўё.

Хоним кетар чогида дарвишга бир олтин танга узатди, лекин жуда кам ҳақ бердим, деб ташвишланди ва қайтиб бориб яна бир — йўқ, икки, уч олтин танга бергиси, ёки бўлмаса, ҳамманинг кўз ўнгида бахшининг тарашадек қўлларини ўпиб олгиси келди. Хонимнинг қароқлари шўр ва қайноқ кўз ёшлар туйфайли ҳали ҳам ловиллаб ёнар, аммо кўнглида шундай

туйгулар тугён урмоқда эдики, илло, у жазирама куйи остидаги бу кенг дунёнинг барча гаму ташвишлари куйга солинган, кўринмас уммоннинг суронли олис шовқини, абри найсоннинг салқину нафис таровати, қалбнинг энг пучмоқ жойларигача кириб боришга интилаётган беҳаловат шамолнинг ажиб қутқулари билан унга хос фараҳли бўлган ушбу қоронгу ва намчил тун кайфияти тараннум этилган қадрдон қўшиқни тинглаганидан кейинги лаҳзалардаги каби ўзини ҳеч қачон бу қадар беҳад бахтиёр ҳис этмаган.

Улоғда тибойлаб етган ҳайдовчи эпчиллик билан пастга тушди ва чироқлар нури олдида эгилиб, ўзини телба-тескари пўстинида худди жонзотларга ўхшаб қизиқ хатти-ҳаракатларни бажардики, айна шуни кутиб турган машина бирдан жонланди, овоз чиқарди ва ўт олиб титрай бошлади. Жаноб эса хонимнинг улоғга чиқишига кўмаклашиб, унинг тиззаларини қалин жун рўмол билан ўраб қўйди ва ёнгинасига жойланди, аёл фаромуш ҳолатда унга раҳмат айтди... Автомобиль силлиқ йўл бўйлаб гоҳ пастга энади, гоҳ нур устунлари билан қандайдир буталарга таянганча юқорига ўрлайди ва барчасини ортда қолдириб, тун қаърида кутаётган янги қияликлар ва дўнгликлар сари интилади... Юксакларда, ҳайбатли тоғ чўққилари осмон этаги билан туташган сарҳадлардаги сийрак бутуллар орасида юлдузлар милт-милт ёнади, йўлнинг олис адоғида қирғоққа урилаётган тўлқинлар кўпиги оғушида кўрфазнинг қайриси оқариб кўринади, шамол меҳр ва шаҳд билан юзларни шаппатилайди...

“Воҳ, садқангман, Темурхон!” дея янграйди қўшиқ, сендай аҳдли зот қани, сендай шаҳдли зот қани,

сендай бахтли зот қани?! Чақноқ кўз, чайир, чаққон, хушкелбат ва паҳлавон, Жаброилдек фаришта, Сулаймоншоҳдек саришта! Бошда тожинга безак — жаннатнинг мевалари. Етти рангли камалак мисоли жигалари. Бир бор ўпмоққа маҳтал қўлларинг узукларин — оламнинг не-не гўзал кўзлари сузуклари. Аммо, дунёи дуннинг шоҳқадаҳин тўнкариб, дарвиш бўлдинг бир куни, чанг кўчаларда гариб. Воҳ, садқангман, Темурхон! Мискин гадоларга сен:

“Қалбимда тўла армон, сугуриб олинг!”, — дейсан.

Асрларнинг гардлари қўнади мазорингга. Даврларга дош берган мақбаранг деворида, гумбазнинг оқ ва мовий нақшига баҳс қилгандек, очилиб турар қийғос бир тўп ўжар наъматак. Ҳар баҳор наъматакда шаън гуллар пайдо бўлар. Ҳар баҳор бу гулларга булбуллар шайдо бўлар...

Во-оо-оҳ, садқанг бўлай, Темурхон! Шонли замоннинг қани? Кўксингда кетди армон — дардга дармонинг қани? Бу дунёнинг бисотин бир пулга олмай, отиб; бедилларни уйғотиб кетдинг, карвонинг қани?

Тоғлар ортда қолди, чекинди, катта йўл бўйлаб энди уммон чопиб бормоқда, урҳо шовқин солиб ва қисқичбақаю балиқлар бўйини таратиб, қирғоқнинг оқ кумлари узра ҳаллослаб югурмоқда. Олис-олисларда, қоронгу ва собит маъволарда гулхан чўғлари янглиг алвон-кумуш чироқлар йилтиллайди, узоқларда шаҳарнинг қирмиз шуъласи ярқирайди, шу ял-ял уфқ ва денгиз кўрфази узра ёпилган тун кўрпаси қурумдек қоп-қора, айни вақтда бирам юмшоқ туюлади одамга.

Париж, 1921 йил

ОЙДИН КЕЧАДА¹

Бу тушмиди ёки менга рўё бўлиб кўриндим?²

Кузнинг мунгли тўлин ойи анчадан бери кўкда сузиб юргандай, кун давомидаги майда ташвишлар ва Ҳлгон-яшиқлардан ором оладиган вақт киргандай туюлди менга. Менимча, бутун Париж, ҳатто энг чеккадаги гариб кулбалар ҳам уйқуга чўмган эди. Узоқ ухладим, уйқу мени жуда секин тарк этди. У худди ўз ишини қойилмақом бажаргачгина кетадиган куйинчак дўхтирга ўхшарди. Бундай табиб бемор соғайиб, кўксини тўлдириб нафас олгачгина, кўзларини очиб, ҳаётга қайтиш қувончи билан кулиб қарагачгина, хотиржам бўлади. Уйқудан уйғонганимда сокин ва ойдин тун чўккан эди.

Бешинчи қаватдаги хонамда сассиз қадам ташлаб, деразалардан бирининг ёнига келдим. Гира-шира ёришиб турган кенг хонага кўз ташладим, сўнг деразанинг устки ойнасидан ойга тикилдим. У мени ўз нурларига чўмдирди, мен эса унинг юзига узоқ термулиб турдим. Ёгдулар парда тўрлари орасидан ўтиб, хонадаги қоронғиликни бир оз тарқатар эди. Бу томондан ой кўринмасди. Лекин тўртала ойна ҳам, уларнинг ён-атрофидаги нарсалар ҳам ёришиб турарди. Ёгду оқишмовий ва оқиш-кумушранг дераза рахлари ёнидан ўтар, уларнинг қийшиқ ва кулранг соялари эса хиёл ёришиб турган курси ва ўриндиқларга ўзини ташла-

¹ Ориф Толиб таржимаси.

Ориф Толиб — 1987 йили Фарғона вилоятида туғилган. 2009 йили Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети халқаро журналистика факультетини тамомлаган. Ҳозир “Ёшлик” журналида масъул котиб бўлиб ишлайди. Шеър ва ҳикоялари турли тўпламларда, даврий нашрларга эълон қилинган. “Учрашув” номли шеърый китоби 2011 йили “Адиб” нашриётида чоп этилган.

ган эди. Энг чекка дераза ёнидаги курсида мен севган аёл ўтирарди. Кўйлаги қизчаларникидай оппоқ, юзи рангпар ва чиройли эди. У ҳозир иккаламиз бошдан кечирган ва бизни кўпинча ғазабга миндириб, мурасасиз душманларга айлантирадиган жамики нарсалардан толиқиб ўтирарди.

Бу кеча унинг ҳам уйқуси қочган. Нега?

Аёлимга қарашдан қочдим, ёнига бордим-да, дераза тоқчасига ўрнашдим... Ҳа, вақт алламаҳал бўлган — қаршимиздаги беш қаватли уйнинг бутун девори зим-зиё. Деразалари худди сўқир кўзга ўхшайди. Пастга қарадим — кўчанинг тор ва чуқур йўлаги ҳам қоронги ва кимсасиз. Бутун шаҳар шундай. Хира нур сочаётган ойгина бир томонга бир оз қийшайиб, гилдираб боряпти, аммо тутундай ёйилган булутлар орасида ҳаракатсиздай кўринади. Шаҳар бўйлаб биргина у уйгоқ кезяпти. У тўппа-тўғри менга тикилиб турибди, бир оз кемтилган ва шу сабабдан гамгин кўринади. Булутлар унинг олдидан тутундай сузиб ўтяпти. Ой ёнида улар анча ёруғ эди, эриётганга ўхшарди, нарироққа бориб анча қуюқлашди, томларнинг четига етганда эса буткул қора кийиб, зулмат бағрига сингиб кетди...

Ойдин тунни кузатмаганимга ҳам минг йил бўлганди ўзи! Уйларим яна олис, деярли унутилган куз кечаларига йўл олди. Бундай кечаларни болалигимда, ўрта Россиянинг баланд-паст даштларида кўрганман. Парижни хаёлан тарк этдим ва бутун Россия, юксак осмон остида ётган улкан кенгликлар бир лаҳза кўз олдимда намоён бўлди. Ана — Бойкўл денгизининг тиллодай товланиб турган сатҳи. Манави бўлса — шарққа томон ёришиб бораётган зим-зиё қарагай ўрмони, бу-

лар эса — унда-бунда ўрмонлар, ботқоқликлар, сийрак дарахтзорлар. Улардан қуйида жанубга томон бепоён далалар ва текисликлар чўзилган. Урмонлар орасидан юв чақиримлаб ўтган темир йўл рельслари ой нурида кучсиз ялтирайди. Йўл ёқасидаги уйқусираган турфаланг чироқлар кўзларини пирпиратиб, ватанимга томон бирин-кетин чопиб бораётгандай. Олдимда паст-баланд далалар, уларнинг ўртасида эса — заминдорнинг янги уйи. Нураб, тутдай тўкилай деб тургани ой нурида янги кўринади... Наҳотки бу болалигимда хонамга кўрилган, ўсмирлигимда йўлдош бўлган ўша ой бўлса? Ҳашир у омадсиз ўшангимни эслаб мен билан дардлашиб турибди, ёруғ тун бағрида менга овунч бўляпти...

— Нега ухламайсан? — аёлимнинг жураътсиз товуши эшитилди.

Қайсарлигимиз сабаб узоқ давом этган сукунатни биринчи бўлиб у бузди, бу эса кўнглимда оғриқли бир қониқини ҳиссини уйготди.

— Билмадим... Ўзинг-чи?

Яна узоқ жим қолдик. Ой томларга яқин келиб қолган, хонамизга ўйчан тикилиб туради.

— Кечир, — дедим унга яқинлашиб.

У жавоб бермади ва кўзларини қўллари билан беркитди.

Мен унинг қўлларини кўзларидан олдим. Ёноқларига ёш думалаб тушди, киприклари ёш боланикидай титраниб турарди. Аёлимнинг қаршисига тиз чўкиб, бағрига юзимни босдим. Икковимиз ҳам сел бўлиб йиғладик.

— Наҳот сен айбдор бўлсанг? — шивирлади аёлим. — Ахир ҳаммасига мен сабабчимасманми?

Аёлимнинг кўз ёш ювган юзларига шодон ва мунгли табассум ёйилди.

Мен эса иккаламиз айбдор эканимизни айтдим. Чунки иккаламиз ҳам бахт қасамини буздик. Айни дамда биз яна бир-биримизни ўтли муҳаббат билан севардик. Бундай ҳисни бирга изтироб чеккан, бирга янглишган, шу билан бирга, ҳақиқатнинг камдан-кам учрайдиган лаҳзаларини ҳам бирга қаршилаганларгина туйиши мумкин.

Бизнинг бахтимизга хира тортган, мунгли ойгина гувоҳ эди...

1899 йил

ЧИПТАКОВУШ¹

Бешинчи кунни эсган изгирин кўзни очирмай қўйди. Кўзни қамаштиргувчи оппоқ қор ва ғира-шира илганаётган, совуқ забтига олган хутор кулбаларидан бирида қайғу ҳукмрон эди: бу уйда мурғак бир бола оғриб ётарди. Кичкина бемор иситмаси кўтарилиб, алаҳсираганида гингшиб аллақандай қизил чиптаковуш² беришларини ёлвориб сўрарди. Муштипар она куну тун жажжи ўглининг тўшаги олдидан жилмас, қўрқув ва ночорликдан аламинини ичга сигдиrolмай аччиқ-аччиқ кўз ёш тўқарди. Нима қилса бўлади, қандай ёрдам бериш мумкин? Эр хизмат сафарида бўлса, отлар ювошмас, эп-лаш қийин, касалхонагача эса ўттиз чақирим йўл босиш

¹ Умид Али таржимаси.

Умид Али — 1978 йилда туғилган. Самарқанд Давлат университетининг ўзбек филологияси факультетини тугатган. “Дилмоҳим”, “Кукка йўл”, “Салом, ширин туйгулар” номли шеъррий ва насрий тўпламлар муаллифи. “Кўнгилга сайр” суҳбатлар тўплами чоп этилган. “Аъло кайфият” журналида масъул котиб бўлиб ишлайди.

² Чиптаковуш — юпқа, тилим-тилим пўстлоқдан тўқилган оёқ кийими.

керак. Духтирга хабар етказилган тақдирда ҳам бундай совуқ авжига чиққан кунда унинг келиши даргумон...

Даҳлизда тақиллаган овоз эшитилди — Нефед келтирган бир уюм похолни полга ташлаб, ҳансираган кўйи кафтларини уҳлаб, бир-бирига ишқаб, иситаркан, сўнг хона эшигини қия очиб, бекага юзланди:

— Хуш, бекам, аҳволи қандай? Хиёл енгиллашиб қолдимми?

— Қаёқда дейсан, Нефед! Аллақаёқдаги нарсаларни сўрайдими-ей? Қизил чиптаковушни сўраяпти...

— Қизил чиптаковуши? Бу нима бўлдиёкан?

— Худо билади. Алаҳсираяпти. Иситмаси тушмапти. Оташи жаҳон бўлиб ўтибди, болам бечора.

Нефед телнак бостирилган бошини ирғаб, ўйга ботди. Телнак, соқол, эски почанўстин, қийшайган пиймалар... қор остида қолган, муз қотган... Туйқус ўжаранги тутди йиғинини:

— Таёқчани сўраяптими, кўнгли шу нарсани хоҳлаяптими, демак топиш керак, топиш.

— Қаерда экан бу зормонда?

— Новосёлкага бориш керак. Растада бордир. Қизили топилмаса ҳам фуксин билан бўяймиз.

— Худо хайрингни берсин, Новосёлкагача олти чақиримлик йўл-ку? Бу изгиринда юриб бўладими?

Тагин ўйга ботди Нефед, аммо зум ўтмай тилга кирди.

— Ҳечқиси йўқ, бораман. Чиқмаган жондан умид, яёв борсам ҳам зарар қилмайди. Шамолга терс туриб бораман.

Нефед эшикни қия очиб қолдирганча чиқиб кетди. Ошхонада бир сўз ҳам қотмай, чакмонни кийдида, устидан калтапўстинни эгнига илиб, белини оҳори

кетган белбог билан гир айлантриб маҳкам сиқди. Сўнг қўлига қамчини олиб эшикка чиқди. Қор уюмларини гарч-гурч босганча ҳовли оша дарвозага етди ва мисоли қутураётган чўл денгизига рўбарў бўлди.

Туш ўтиб, сўнг атропога қоронғи туша бошлагач, муштипар аёлнинг кўнглига хавотир оралади — Нефед бу маҳалгача қайтмаганди. “Етиб олган бўлса, тунаш учун қўноққа қолгандир”, — дея ўзини овутиди. Неча кунларга чўзиладиган бундай совуқ ҳавода уйга қайтишга ҳам эринасан киши. Эртага тушликкача кутиш керак. Хизматкорнинг уйда йўқлиги аёлнинг кўнглига баттар ваҳм солар, тун тобора қўрқинчли туйиларди. Бутун уйни мана шу хавф-хавотир чулғаб олганди: зим-зимистонда, кўзни очирмайдиган бўронли қорда шўрлик не аҳволда қолди экан?

Мойчиоқ олови ловуллаб ёнар, титраб-қўтарилиб ёлқин таратарди. Муштипар она уни олиб полга, кроватдан сал нарига қўйди. Болакай қилт этмай ётар, шуълада унинг сояси девор бўйлаб қўтарилиб, ҳайбатли тус олар, олов ҳар титраганда соя ҳам шунга монанад нари бориб, бери келарди. Бемор ҳуш-беҳуш кўнгил истаги тинчлик бермаётган нарсани талаб қилишдан тўхтамасди. Баъзан аччиқ кўз ёшларини оқизиб, ёлворишга ҳам тушарди:

— Ойижон, бера қолинг! Жон ойижон, чиптаковушимни беринг!

Бу дам онаизор тиззаларини ерга ташлаб, кўксини муштли кетарди:

— Эй, Худо, ёрдам бер! Ўзинг қутқар!

Ниҳоят, тун ариб, тонг оқаргач, дераза ортида гала-говур эшитилди. Бека бу изгирин товуши эмаслигига, одамлар овози келаётганига амин бўлди. Кейин кимдир деразани бетоқатларча тиқиллатди.

Беканинг ҳовлисига шошиб кириб келганлар новосельсклик эркаклар эди. Улар Нефеднинг буткул музлаб тарашадай қотган, оппоқ, жонсиз жасадини кўтариб келишганди. Улар шаҳардан қайтишаётганда адашиб қолиб, туни билан изғишган, тонгда ногоҳ ўтлоқ олдидан чиқиб қолишибди. Сал нарида даҳшатли қорга ботиб тарракдай қотган отга йўлиқишибди. Бу аянчли манзарадан ичларига кўркув тушиб, “энди барчамиз шу ерда ўлиб кетамиз” деб умидлари сўнганида учи кўриниб турган пиймани кўриб қолишибди. Қорни титиб, пийма кийган одамни қор уюмидан тортиб чиқаришса, у жуда таниш одам чиқибди, аммо бахтга қарши танада жондан асар қолмаган экан. Ўтлоқ хуторга қарашли эканига ишонч ҳосил қилган новосельсклик йўловчилар нажот топилганидан мамнун бўлишибди-ю, аммо бошқа тарафдан кўнгилларини қайғу қамраб олибди. Улар жасадни даст кўтариб, беканинг кулбаси томон юришибди.

Дарвоқе, Нефеднинг қўйнида янги чиптаковуши ва фуксин бўёғи солинган шиша ҳам бор экан.

1924 йил 22 июнь

КОРНЕТ ЕЛАГИН ИШИ¹

I

Бу иш даҳшатли бўлиш билан бирга ғалати ва жумбоқли, калаваннинг учини топиб бўлмайдигандек кўринишарди. Бир томондан, у жудаям оддийдек кўрин-

¹ Дилдорхон Алиева таржимаси.

Дилдорхон Алиева — Тошкент шаҳрида туғилган. Филолог ва таржимон. 2015 йилда “Шуҳрат” медали билан тақдирланган. Ҳозирги вақтда “Жаҳон адабиёти” журналида фаолият юритмоқда.

са, иккинчи томондан — жуда мураккаб эди, бизнинг шаҳар тили билан айтганда, худди тутуруқсиз романларга ўхшарди, айти дамда эса унда чуқур маъноли бадий асар ёзса бўладиган бир нимадир бор эди... Нима бўлганда ҳам ҳимоячи судда ҳақ гапни айтди.

— Бу ишда, — деди у гап бошлаб, — бу ерда худди мен билан айбловчи ўртасида ҳеч қандай баҳсга ўрин йўқдек туюлиши мумкин: ахир айбланувчи ўз айбини бўйнига олди, унинг жинояти ва иззат-нафси ҳақорат қилинган қурбонининг шахсияти каби ўзининг шахсияти ҳам бу залда ўтирганларнинг кўпчилигига ҳар ҳолда эриш ва аҳамиятсиздек туюлар. Бу фақат ташқаридан шундай кўринади холос, аслида ундай эмас: баҳс ва мунозараларга сабаблар ошиб-тошиб ётибди...

У сўзида давом этиб, деди:

— Айтайлик, менинг мақсадим — судланувчига шафқат кўрсатишга эришиш. Шунда кўп гапга ҳожат қолмасди. Қонун чиқарувчи шунга ўхшаш ҳолларда суд нимага амал қилиб иш кўриши кераклигини кўрсатмаган, у бундай пайтларда кўпроқ ақл-фаросатга, виждонга ва зийракликка кенг имконият берган ва биз шу имкониятдан фойдаланиб, жиноятчига жазо бериш учун қонуннинг у ёки бу бандини танлашимиз керак бўларди. Мен ўша ақл-фаросат, виждон, зийракликни ишга солиб, шу орқали уларга таъсир ўтказиб, судланувчининг айбини енгиллаштирувчи бор яхши сифатларини юзага чиқаришга ва шу орқали суднинг унга муносабатини ўзгартиришга астойдил ҳаракат қилардим, ахир у бир гапда маҳкам туриб олган: мен буни атайлаб қилганим йўқ, деяпти. Судланувчини оз эмас, кўп эмас, нақ “одамхўр бўри”га чиқарилган бундай

нашнингда айбловчи билан баҳслашишдан ўзимни қандай қилиб тия олишим мумкин, ахир? Ҳар бир ишни ҳар ким ўзича тушунади, уни ҳар ким ё ундай, ё бундай тарзда ёритиши, ўзига хос у ёки бу тарзда тақдим этиши мумкин. Мана бу ишда ҳозир биз нимани кўриб турибмиз? Назаримда, йўқ нарсани, кўриб турибмиз, айбловчи билан ҳамжиҳатликда ёритиб бера оладиган на биронта қарашимиз ва на биронта тафсилот йўқки, дингал: "Ҳа, шундай!" ёки "Йўқ, бундай эмас!" дегн олсак — қаёқда, мен чурқ эта олмаяпман. Аммо ҳаммасидан муҳими шундаки, ишнинг маъномоҳирати "ундай бўлмаган"га олиб келаяпти...

Бу ишнинг ўзи бошланиши ваҳимали эди.

Утган йилнинг 19 июнь куни. Эрта тонг, соат беш-олатилар чамаси бўлишига қарамай, лейб-гвардия полкининг ротмистри Лихарев иш хонасида аллақачон тонг отиб улгурган, шаҳар ҳавоси ёз қуёшидан дим ва қуруқ эди. Ротмистрнинг уйи шаҳар ташқарисида гусар казармаларининг биридаги корпусда жойлашгани учун ҳам атрофда ҳали жимжитлик ҳукм сурарди. Атрофдаги бу сокинлик ва ўзининг навқирон ёшидан фойдаланган ротмистр қаттиқ уйқуда эди. Стол устида ликёрдан бўшаган шишалар, охиригача ичилмай қолган қаҳва идишлари турарди. Қўшни хонадаги меҳмонхонада эса бошқа зобит — штаб-ротмистри граф Кошиц, ундан нарироқдаги иш хонасида корнет Севский ухлаб ётишарди. Эрта тонг одатдагидек, жўнгина бошланди, худди шундай жўн кунларда галати воқеалар содир бўлганидек, 19 июннинг ана шундай эрта тонгларидан бирида ротмистр Лихаревнинг уйида тўсатдан ақлга сигмайдиган, ҳайратланарли бир

воқеа бўлди. Кутилмаганда эшик кўнгироғи чалиниб, хизматдаги аскарнинг оёқяланг оҳиста ва енгил юриб, эшик томон боргани эшитилди, сўнг ташқаридан кимдир атайлаб баланд овозда ўқирди:

— Уйда ким бор?

Эшикни ланг очди-да, меҳмон ошхонага этиги билан гурс-гурс босиб, шпорларини шарақлатиб шовқин солиб бостириб кирди. Ротмистр бошини кўтариб, уйқули кўзлари билан ҳайрон қараб турарди: рўпарасида полкдош дўсти корнет Елагин турарди, у жиккак, озгиндан келган, сочлари малла, сепкил юзли, қийшиқ оёқлари ўзига мос, нимжон, эгнида бунни у ҳар доим ўзининг энг “ожиз” томони деб қайта-қайта такрорлашни хуш кўрадиган башанг уст-бошда эди. У ёзги шинелини тез ечиб, уни стулга ташлади-да, баланд овозда: “Мана сизларга менинг погонларим!” — деди. Сўнг девор рўпарасидаги диванга келиб чўзилди ва қўлини боши орқасига қўйди.

— Тўхта, тўхта, — деди мингирлаб ротмистр лўқ кўзларини ундан узмай, — қаердан келаяпсан, сенга нима бўлган ўзи?

— Мен Маняни ўлдирдим, — деди Елагин.

— Мастмисан? Қанақа Маня? — деди ротмистр.

— Мария Иосифовна Сосновская деган артистни.

Ротмистр оёғини дивандан туширди:

— Нима, ҳазиллашяпсанми?

— Афсуски, йўқ, балки бу яхшиликкадир, балки ёмонликка.

— Ким у? Яна нима бўлди? — қичқирди граф меҳмонхонадан туриб.

Елагин чўзилди-да, оёғи билан эшикни енгил те-
пиб, ланг очиб юборди.

— Бўқирма, — деди у. — Бу мен, Елагинман. Мен
Маняни отиб қўйдим.

— Нима? — деди граф ва бир лаҳза индамай тур-
ди-да, бирдан хахолаб кулиб юборди. — Мана, гап
қасрда! — бақирди у қувноқлик билан. — Жин ур-
син сени, бу гал узрингни қабул қиламиз. Яхшиямки
уйғотдинг, бўлмаса яна ухлаб қолган бўлардик, кеча
шн соат учгача роса кўнгилхушлик қилибмиз.

— Чин сўзим, уни ўлдирдим, — қатъий туриб так-
рорлади Елагин.

— Алдаяпсан, укажон, алдаяпсан! — деди мезбон
ҳам пайпоғини кия туриб баланд овозда. — Мен бўл-
са ростданам бир гап бўлибди-да, деб, ваҳимага ту-
шайтган эдим... Ефрем, чой қани!

Елагин шимининг чўнтагига қўлини суқиб, ундан
унча катта бўлмаган бир калитни олди ва уни елкаси
оша столга улоқтириб, деди:

— Боринг, ишонмасангиз ўзингиз кўринг...

Судда прокурор Елагин воқеасини ташкил этган
сурбетлик, ҳаёсизлик ва шунга ўхшаш баъзи даҳ-
шатли манзаралар ҳақида кўп гапириб, асосий эъти-
борни кўпроқ шу томонга қаратишга уринарди. Ўша
тонг ротмистр Лихарев фақат дастлабки дақиқаларда-
гина ўзи айтганидек, ҳеч қандай “ғайритабiiйлик”ни,
Елагиннинг оқариб кетган юзи, кўзларида ҳеч бир
“ваҳшийлик”ни пайқамаганини, сўнгра эса “унданам-
бунданам ҳайратдан ёқа ушлаганини” эсдан чиқар-
ганди...

II

Шундай қилиб, ўтган йилнинг 19 июнь эрта тонгида мана бундай воқеа юз берганди.

Граф Кошиц ва корнет Севский ярим соат ичида Сосновская яшаган уйнинг йўлаги олдида ҳозир бўлдилар. Энди кўнгилга ҳазил сизмасди.

Аравакашни учуриб ҳайдашга мажбур қилишди, етиб келгач, аравадан отилиб чиқиб, шоша-пиша калитни қулф тешигига суқа бошлашди, қўнғироқни ҳам зўр бериб босишди, лекин калит эшикка тушмади, уйнинг ичидан ҳам ҳеч қандай садо эшитилмади. Тоқатлари тоқ бўлиб, шошиб ташқарига чиқишди-да, қоровулни излай кетишди. Қоровул орқа йўлакдан чопиб ошхона томонга ўтди, қайтиб келиб, оқсоч хотиннинг айтишига қараганда, Сосновская уйида тунамаганини — қўлига қандайдир ўроғлиқ нарсани кўтариб, кечқурун чиқиб кетганини айтди. Граф ва корнет ҳайрон бўлиб қолишди: энди нима қилишади? Уйлаб-уйлаб, елка қисганча қоровулни ҳам ўзлари билан бирга олиб, қисмга жўнадилар. Қисмдан туриб ротмистр Лихаревга қўнғироқ қилишди. Ротмистр телефондан бақариб берди:

— Бу тентакнинг дастидан дод солишга ҳам тайёрман, у Сосновская турадиган уйга эмас, улар учрашиб турадиган ишратхонага боришларини айтиши керак эди: Староград кўчаси, ўн тўрт. Эшитяпсизми? Староград кўчаси, ўн тўрт. Худди Париж ишратхоналарига ўхшаб тўғри кўчадан кирилади...

Улар Староград кўчаси томонга жадал кетишди.

Қоровул извошчи ўрнига ўтирди, ўзини вазмин, эркин тутган ҳолда даҳа назоратчиси офицерларнинг рўпарасига чўқди. Ҳаво иссиқ, кўчалар сершовқин, одамга тўла, шундай офтоб чарақлаган, ҳаёт қайнаган бир тонгда қаердадир одам ўлиб ётганига ишонгинг келмасди. Наҳотки йигирма икки ёшли Саша Елагиннинг кўлидан шундай иш келса. Бунга унинг қандай кўли бордйкин? Уни нима сабабдан ўлдирди? Қандай ўлдирди? Ҳеч нимани англаб бўлмасди, саволларнинг ҳаммаси жавобсиз қоларди.

Староград кўчасидаги икки қаватли, эски фэйзсиз уй ёнига келиб тўхтаганларида, уларнинг айтишларича, “бутунлай руҳлари тушиб кетганди”. Наҳотки бу иш шу ерда содир бўлган бўлса? Наҳотки буларни кўриш шарт бўлса? Шундай дейсан-у, кўрмаса бўлмасди ҳам. Бироқ даҳа назоратчиси бирдан сергакланди, ўзини тетик ва бардам тута бошлади.

— Калитни беринг-чи, — деди у қуруқ ва қатъий оҳангда. Зобитлар қоровуларга хос ҳадик билан калитни унга тутишди.

Уйнинг ўртасида дарвоза бор эди, дарвоза ортида ёлғиз дарахт ўсиб турган чоққина ҳовли, тўқ-кулранг-даги тошли девор олдида дарахт янада яшилроқ бўлиб кўзга ташланарди. Дарвозадан ўнг томонда тўғри кўчага чиқадиган, ҳалиги сирли эшик бўлиб, энди уни очиб керак эди. Даҳа назоратчиси қовогини уйганча калитни қулфга солган эди, эшик очилди-қолди ва граф билан корнет қандайдир қоп-қоронги йўлакка ўхшаш бир нимани кўрдилар. Назоратчи ёритгични қаердан излаш кераклигини билгандек, кўлини олдинга чўзди-да, деворга шап этиб урди, тор ва ҳу-

виллаган хона бирдан ёришиб кетди. Хона ўртасида иккита оромкурси, унинг ўртасида столча, столча устида эса товуқ гўшти, мева қолдиқлари билан тўла ликопчалар бор эди.

Бундан ҳам даҳшатлироги ҳали олдинда эди. Йўлакнинг ўнг томонида қўшни хонага ўтиладиган йўл бўлиб, у хона ҳам қоп-қоронғи эди, шифтига қора шойи соябон тортилган, тагидан эса сопол фонус ўрнатилган бўлиб, худди гўрни ёритгандек ёритиб турарди. Хона деворларининг тепасидан пастигача қандайдир қора мато қопланган бўлиб, ҳамма ёғи берк, деразасиз эди. Бу ерда ҳам тўрда катта, пастқам турк дивани бўлиб, унда ички кўйлақда кўзлари ва лаби ярим очиқ, оёқлари бир оз керилган, юзлари оқарган, тенги йўқ, ёшгина соҳибжамол чўзилиб ётарди.

Қирганлар таққа тўхтаб, қўрқув ва ҳайратдан бир зум қотиб қолишди.

III

Марҳуманинг ноёб ҳусн эгаси бўлишига сабаб, у ўз ноёблиги билан, масалан, нуқсонсиз аёлларни тасвирлайдиган замонавий рассомлар ўзларига қўядиган талабларни қондира оларди. Бу ерда лузумли ҳамма нарса муҳайё эди: сарвдек қадди-қомат, тонг каби тиниқ бадан, ихчам, нуқсонсиз силлиқ оёқлар, болаларникидай маъсум ва жозибали лаблар, бежирим, мукамал юз-андом, заррин сочлар... Энди буларнинг ҳаммаси жонсиз эди, барчаси тошдай қотиб, туси ўчиб, бу гўзаллик марҳумани борган сари баттар

кўрқинчли қилиб борарди. Соч турмаклари шундай сақлангандики, шу алфозда ҳам бемалол балга кириб борса бўлаверарди. Боши диваннинг кўтарилган ёндорига кўйилган, сал-пал кўкрагига тегиб турган ишти, унинг ярим очиқ кўзлари ва бутун чеҳрасига қандайдир ўйчанлик ва ҳайрат бағишларди. Шифт тағидаги марҳума узра қанотларини кенг ёйиб турган қандайдир йиртқич қушга ўхшаш қора соябон тубига белгилиқ шиша чироқ буларнинг барчасини гира-шира ёритиб турарди.

Хулааси, бу манзарани кўрган даҳа назоратчиси ҳам дони қотиб қолди. Сўнг бу ишни батафсилроқ ўрганиш мақсадида, ҳаммалари чўчибгина унга яқинландилар.

Марҳуманинг нафис ялангоч қўллари бўйи барава-рида тўғри, текис чўзилиб ётарди. Кўкрагида, кўйлагининг жимжимадор тўрида Елагинга тегишли бўлган иккита таширф қоғози, ерда эса ялангоч оёқчаларга нисбатан гоятда кўпол туюлиб турган гусарлар қиличи ётарди. Граф бемаъни хаёлга бориб, уни сопидан чиқариб қон излари бор-йўқлигини билмоқчи бўлди. Даҳа назоратчиси уни бу ноқонуний ҳаракатдан тўхтатиб қолди.

— Ҳа, албатта, албатта, — шивирлаб мингирлади граф, — тўғри, ҳали ҳеч нимага тегиш мумкин эмас. Мени ҳайрон қолдирадигани шуки, ҳеч қаерда ҳеч қандай қонни, бирон-бир жиноят изини кўрмаяпман. Афтидан заҳарланиш бўлса кераг-ов?

— Сабр қилинг, — деди насиҳатомуз оҳангда даҳа назоратчиси, — терговчи ва докторни кутайлик. Лекин, заҳарланишга ҳам ўхшаб кетаяпти...

Заҳарланган бўлиши аниққа ўхшайди. Ҳеч қаерда — на ерда, на диванда, на баданда, на мархуманинг тунги кўйлагида қондан асар йўқ эди. Диван ёнидаги оромкурсида аёллар панталони, тунги кўйлак, уларнинг тагида эса садафдек товланиб турган мовий ранг кўйлак, яхшигина тўқ-кулранг матодан юбка ва кулранг шойи манто¹. Буларнинг ҳаммаси диванда тартибсиз сочилиб ётса-да, лекин биронтаси ҳам бир томчи қон билан булганмаганди. Диван тепасидаги токчадан топилган бўш шампан идишлари ва пўкаклар, шам қолдиқлари, соч тўгнагичлари, ёзиб, йиртиб ташланган қоғоз парчалари, ёрлигида “Ор. Pulv” деган қоп-қора ваҳимали ёзувли шиша идиш ҳам заҳарланиш бўлса керак, деган фикрни тасдиқлаб турарди.

Даҳа назоратчиси, граф ва корнет бирлари олиб, бирлари қўйиб навбатма-навбат ёрлиқдаги ёзувни ўқиб турганларида кўчадан экипажнинг шовқини эшитилди: доктор билан терговчи етиб келганди. Бир неча дақиқадан сўнг Елагиннинг гаплари ҳақиқат бўлиб чиқди. Сосновская чиндан ҳам револьвердан отиб ўлдирилганди. Кўйлақдан қон доғлари топилмади. Аммо кўйлақнинг тагида, юрак атрофида кўкиштоб қонталаш доғни топишди. Доғнинг ўртасида четлари куйган, думалоқланган рўмолча билан ёпилгани учун ҳеч бир жойни булламаган қоп-қора қон томчилаб турган жароҳат кўриниб турарди.

Шифокорлар текшируви яна нимага аниқлик киритди? Кўп нарсага эмас: мархуманинг ўнг ўпкасида сил хасталигидан қолган излар бор; яқиндан туриб отилгани учун ўлим бир лаҳзанинг ўзида содир бўл-

¹ Манто — аёллар мўйна пальтоси, шуба.

ган; шу алфозда ҳам марҳума битта-яримта сўз айтиши мумкин бўлган; қотил ва унинг қурбони ўртасида ҳеч қандай кураш бўлмаган; у шампан виносини ичиб, кетидан унча кўп бўлмаган афъюнни портерга (заҳарланишга озлик қиларди) қўшиб ичган ва ниҳоят, уни бу машъум кечада эришгани бир эркак билан қовушгани бўлган...

Бу эркак нимага, нима сабабдан аёлни ўлдирди? Елагиннинг бу саволга жавоби битта эди: уларнинг ҳар иккиси — у ва Сосновская — “фожиали аҳволда” эдилар, улар бу аҳволдан қутулишнинг ўлимдан бошқа чорасини кўрмаганлар, Сосновскаяни ўлдириб, Елагин унинг буйругини адо этган, холос. Марҳуманинг ўлими олдидан ёзган хатлари эса буларнинг барчасини инкор этарди. Унинг кўйлаги кўкрагидан Елагинга тегишли бўлган, марҳуманинг ўз қўллари билан поляк тилида (айтиш керакки, саводсизларча) ёзилавериб, тўлиб, титилиб кетган ташриф қозонини топишди. Шулардан бирида бундай сўзлар ёзилган эди:

— Театр бошқаруви раиси генерал Коновницинга! Дўстим! Бир неча йиллик олийжаноб дўстлик учун сендан миннатдорман... Сенга сўнгги саломимни йўллай туриб, менинг охириги чиқишларимдан тушган пулнинг ҳаммасини онамга бериб қўйишингни илтимос қилардим...

Бошқасида:

— Бу одам мени ўлдириб, тўғри иш қилди... Бахтсиз, бечора она! Ўз хоҳишим билан ўлмаганим боис мени афв этишингизни сўрардим... Она! Биз кўришамиз... у ерда, арши аълода... Сезаяпман — бу охириги дамим...

Сосновская шунга ўхшаш ташриф қоғозларига ўзининг ўлими олдидан битган бошқа мактубларини ҳам ёзиб қолдирган. Улар токчада майда-майда йиртилган ҳолда ётарди. Уларни йиғиб, елимлаб қуйидагиларни ўқишди:

— Бу одам менинг ва ўзининг ажалини талаб қиляпти... Бу ердан тирик чиқишга умид йўқ...

— Хуллас, менинг куним битди... Худойим мени ёлғиз қолдирма... Мен сўнги хаёлимни — онамга ва муқаддас санъатга багишлайман...

— Охири йўқ, тубсизлик! Бу одам менинг тақ... Мени қутқар, Худойим, ўзинг мадад бер...

Ва ниҳоят, энг сирлиси:

— Quand teme roug bonjours...¹.

Барча мактублар — марҳума ёнидан топилганлари ҳам, токчада парчаланган ҳолда ётганлари ҳам гўё Елагиннинг сўзларига бутунлай зид эди. Лекин, ҳамма гап ўша “гўё” да эди. Елагиннинг тақдирини ҳал қилувчи ўша Сосновскаянинг ёнидан топилган “Мен ўз хоҳишим билан ўлмаяпман”, деган сўзлари ёзилган ташриф қоғози йиртилиб ташланса бўлмасмиди? Елагин хатларни йиртиб ташламагангина эмас, балки ўзи билан олиб кетмаган ҳам эди, аксинча, ўз қўли билан (буни яна бошқа ким ҳам қиларди?) энг кўринарли ерга қўйиб қўйган. Шошиб қолганидан уларни йиртмагандир. Бундай пайтда йиртишни эсдан чиқарган бўлиши мумкин. Минг шошмасин, ўзи учун хатарли бўлган бундай мактубни у қандай қилиб марҳуманинг кўкрагига солиб қўйсин? У ўзи, умуман шошиб қолганмикан? Асло, у марҳуманинг у ёқ-бу

¹ Энди, алвидо... (франц.)

Ўғини тартибга келтирган, устини кўйлак билан ёпган, ярасига шунчайин рўмолча бостириб қўйган-да, ўзини ҳам тартибга келтирган... Йўқ, бу ерда прокурор ҳақ: буларни шошганда қилиб бўлмасди.

IV

Прокурор шундай деди:

— Жиноятчилар икки хил бўлади. Биринчиси, тасодифийлар бўлиб, улар жиноятни газаб ва нафрат устида, ишлари ўнгидан келмай қолган вақтда содир этади, бу илмий тилда “оний ақлсизлик” дейилади. Иккинчиси, содир этаётган жиноятини олдиндан ўйлаб, ёмон ниятда қасддан содир этади: булар тугма жиноятчилар бўлиб, жамиятнинг, жамоат тартибининг душманлари, яъни “одамхўр жиноятчи”лардир. Биз судланувчи курсисида ўтирган одамни бу тоифаларнинг қайси бирига киритсак бўлади? Албатта, иккинчисига. У, шубҳасиз, тажрибали жиноятчи, у жиноят содир этди, чунки у ялло қилиб юриб, ахлоқсиз ва бебош яшашдан қутуриб кетганди...

Бу тантанали нутқ (Елагин тўғрисида шаҳримизнинг умумий фикрини ифода этган бўлса-да) фавқуллодда галати эди. Елагин судда юзини қўли билан одамлардан пана қилиб, тирсагига суяниб ўтирди ва саволларга қисқа-қисқа, гижинибгина, маъюс жавоб бериб турди. Бир томондан прокурор ҳақ эди: судланувчи ўрнида ўтирган унақа-бунақа жиноятчи эмас, у ҳатто “оний ақлсизлик”дан ҳам лат емаган.

Прокурор ўртага иккита савол ташлади: биринчидан, ўзи жиноят жазаванда, яъни ҳаяжонда содир

ҳам кўн маротаба гаплашилган. Агар шундай бўлмаса, унда нима ахир? Нима, унда ўлим тўғрисида гаплашилганми? Хонадаги ғалати ҳолат, шайтон васвасаси, умуман, ўша вужудни ўртагучи “қора” тундек унга азоб берармиди? Ўлим ҳақидаги гап-сўзлар Елагин учун янгилик бўлолмасди: бундай миш-мишлар ўзи ва маъшуқаси ўртасида тўхтовсиз бўлиб, кўнгилга ҳам урганди. Шайтон васвасаси тўғрисида сўз очишнинг ўзи қулгили. Уни гоятда завқсиз нарсалар: кундалик кечки овқат, ундан қолган қолдиқлару бўшаган шишалар, ҳатто афв этасизу, тунги ҳожатбарор идишлар ҳам батамом тийиб қўйганди.

Елагин еган, ичган, ҳожатхонага борган, гоҳ вино деб, гоҳ қаламтарош деб бошқа хоналарга ҳам чиққан...

Прокурор шундай хулоса ясади:

— Бунгача Елагин қотиллик содир этганмиди, агар бу марҳума хоҳишига кўра ижро этилгани инобатга олинса, баҳсни чўзишга ҳожат ҳам қолмайди. Елагин Сосновская ўзини ўлдиришни сўраганини айтиб, унинг “Улаяпман, лекин ўз хоҳишим билан эмас” деган мазмунда ёзилган, ўзи учун фожиа яқун топган мактубини тақдим этиб, бизни асоссиз ишонтироқчи бўляпти.

V

Прокурор нутқидаги тафсилотларнинг кўпига эътироз билдириш мумкин. “Судланувчи мутлақо соғлом...” Лекин, касаллик билан саломатликнинг, ақл билан ақлсизликнинг меъёри қаерда? “У оила қуриш

ҳақида ўйламасди ҳам...” Ўйламаганининг боиси, ав-
валамбор, бари беҳудалигига ишонарди; иккинчидан,
наҳотки севги ва никоҳ бир-бири билан шунчалик
боглиқ бўлса? Елагин Сосновская билан никоҳдан
ўтганда, умуман, ўртадаги барча фожиаларга чек қў-
йиб, бир йўла хотиржам бўлармиди? Ҳар қандай куч-
ли, ҳаттоки, умуман, унчалик оддий бўлмаган севгида
ҳам қандай қилиб бўлса-да, никоҳдан бўйин тов-
лашдек антиқа бир хусусият борлигини наҳотки ҳеч
ким билмаса?

Такрор айтаман, булар тафсилот, холос. Аслида
прокурор ҳақ гапни айтганди: бу жазава натижаси
эмасди.

У яна шундай деди:

— Шифокорлар хулосасида Елагин, жазавадан кў-
ра кўпроқ хотиржам бўлган, мен эса уни нафақат хо-
тиржам бўлганини, хотиржамлиги билан ҳаммани ҳай-
рон қолдирганини тасдиқлайман. Биз бунга жиноят
содир этилиб, сўнг тартибга келтирилган ва у ерда
Елагин яна узоқ қолиб кетган хонани кўздан кечир-
ганимизда амин бўлдик. Сўнг Елагиннинг Староград
кўчасидаги уйдан хотиржам чиқиб, эшикни шошмай,
яхшилаб қулфлаганини кўрган терговчи Ярошенко-
нинг кўрсатмаси. Ва ниҳоят — Елагин хулқи ҳақида
ротмистр Лихарев фикри. Масалан, Елагин корнет
Севский уни “ақл-хушини йиғиб олиши”га ишон-
тирмоқчи бўлиб, Сосновская ўзини ўзи отмаганми,
шуни эслаб кўришини сўраганида, у нима деган? У:
“Йўқ, акагинам, ҳаммаси жуда яхши эсимда!” — дея
ўша заҳоти қандай отганини тасвирлаб берган. Тер-
говчи Будбергни “Елагин ўз ёқимсизлиги билан ҳай-

рон қолдирган, яъни у иқроридан сўнг ҳам, совуқ-қонлик билан чой ичиб ўтирган”.

Терговчи Фохт эса ҳайратдан ёқа ушлади: “Жаноб штаб ротмистри, — кинояли деди Елагин, — умид қиламанки, мени бугуноқ ўқишдан озод қиласиз. — Бу шу қадар даҳшатли эдики, — деди Фохт, — корнет Севский бунни кўтаролмай хўнграб йиглаб юборди...” Тўғри, ротмистр полк командири ҳузуридан унга чиқарилган буйруқни олиб келганида, Лихарев ва Фохтнинг юзидан, энг муҳими, энди у зобит эмаслигини тушунганида Елагин йиглаб юборган вақтлар ҳам бўлган. Худди шундай дамларда у хўнграб йиглаб юборган, — деди-да, прокурор ҳам ишни шу жойда яқунлаб қўя қолди.

Албатта, сўнгги жумла янада галатироқ чиқди. Шунга ўхшаш бошга тушган мусибат сени тарашадек қотирган бахтсиз дамларингда, тўсатдан уйғониб кетиш, ҳатто арзимас, мутлақо аҳамият касб этмаган, тасодифан кўзинг тушган бирор нарса ҳам, дабдурустдан сенга аввалги шодон ҳаётингни, умидсизликка тўла кунларингни ва шу дамдаги аҳволингнинг бор даҳшатини ёдингга солишини ким билмайди дейсиз?

Барча воқеалар Елагинга бу шунчаки, аҳамиятсиз ва тасодифий нарсалар эмаслигини эслатиб қўйди. Ахир уни туғма зобит деса бўларди — унинг ўн аждоди ҳарбий хизматчилар бўлган. Энди эса у бирдан зобит бўлмай қолди. Унинг зобит эмаслигининг сабаби фақат бу эмасди, у энди ўз ҳаётидан ортиқ кўргани, чин юракдан севган аёлининг бу ёруғ оламда йўқлиги учун ҳам зобит бўлмай қолганди, бундай қабих ишни унинг ўзи ўз қўллари билан содир этганди.

Бироқ, бу ҳам тафсилот, холос. Энг асосийси, “оний ақлсизлик” ҳақиқатан ҳам бўлмаган. У ҳолда нима содир бўлганди? Прокурор тан олиб айтдики, “бу шубҳали ишда асосий эътиборни биринчи навбатда Елагиннинг феъл-атвори муҳокамасига ва Сосновская билан ораларидаги муносабатни қандай аниқлашга қаратиш керак! Сўнг прокурор қатъий туриб деди:

— Ораларида ҳеч қандай ўхшашлик бўлмаган икки шахс топишишди...

Шундай бўлганмикан? Ҳамма гап шунда эди...

VI

Елагин ҳақида, мен, аввало шуни айтмоқчиманки, у энди йигирма икки ёшга тўлди: бу қалтис ёш, замон эса нотинч, буларнинг бари инсоннинг келажагини белгилайди.

Одатда, бундай пайтда одам, тиббиёт тили билан айтганда, балогат ёшини бошидан кечиради, ҳаётда эса бу — илк муҳаббат кўринишида бўлиб, негандир, бунга доим шоирона ва умуман олганда, гоят энгилтаклик билан қаралади. “Илк муҳаббат”га тез-тез фожиа, қайғу ҳамроҳлик қилади, лекин мутлақо ҳеч ким бундай пайтда одамларни шунчаки ҳаяжон, азоб эмас, балки ундан хийла теран, мураккаб бир ҳиссиёт ўртаётгани ҳақида ўйламайдилар; ҳали бошга тушмаган нарсалар учун куюнишади, балогат даврининг ваҳимаси, ўзни намоён этишнинг машаққати, илк жинсий майл. Агар мен Елагиннинг оқловчиси бўлганимда, суддан унинг ёшига айнан шу нуқтаи назардан

келиб чиқиб эътибор қаратишларини ва қаршимиздаги одамнинг шу маънодан келиб чиқиб, мутлақо тенги йўқлигини инобатга олишларини ўтинган бўлардим. “Навқирон зобит, эс-ҳушини йўқотиб, айш-ишратга берилган”, дея прокурор кўпчилик фикрини такрорлади-да, ҳақлигини исботлаш мақсадида ҳикояни бошқа бир гувоҳ — артист Лисовскийга ошириб юборди: Елагин бир куни кундузи театрга келиб, артистлар машқ қилишга тарқалишаётганда, уни кўриб қолган Сосновская чаққон четга ўтди-да, Лисовскийнинг пана-насига яшириниб: “Амаки, мени ундан пана қилинг!” — деди. Мен уни пана қилдим, дея ҳикоясини бошлади Лисовский, шаробга чўмилган бу зобит бирдан тўхтади ва гангил турган жойида оёқларини керди-да, бақрайиб: бу Сосновская деганлари қаерга даф бўлди? — деди талмовсираб.

Ҳа, айнан шундай: мияси айниган одам, лекин ни-мадан айниган: наҳотки “бебош, бемаъни турмушдан бўлса?”

Дейиш мумкинки, Елагин аслзода ва бой оиладан чиққан. Она-наси-дан (қарангки, у ортиқча ҳаяжонга гоят мойил тоифадан бўлган) жуда эрта етим қолган, отаси эса бераҳм, қаттиққўл одам бўлган. У доим шу кўр-қув туфайли отасидан узоқлашиб туриб катта бўлган. Прокурор аёвсизларча Елагиннинг нафақат ахлоқий, жисмоний қиёфасини ҳам осонгина чизиб ташлади.

Кейин шундай деди:

— Шунақа жаноблар, қаҳрамонимиз мана шундай “кўрмак” зобит либосида юрган. Энди аҳволига бир қаранг-а. Энди уни безайдиган ҳеч вақоси қолмаган; қаршимизда паст бўйли, букир бир йигитча, малла

мўйлови, бетайин, беътибор боқиб турган башараси, эгнидаги қоп-қора камзули билан бир оз Отеллони ёдга солувчи одамни кўриб турибсиз. Менимча, унда насл бузилишининг ўзига хос белгилари яққол кўзга ташланиб турарди. Зеро, баъзи ҳолларда, айтайлик, отаси кўзидан нарида ўзини озод ҳис этганда, ва яна қонунни четлашга имконият туғилганда, одамлар билан муносабатда бирор-бир тўсиқ билан ҳисоблашиб ўтирмайди.

Нима ҳам дердик, қўполдан-қўпол берилган бу баҳоларнинг кўпи рост эди. Буларни эшита туриб, мен аввало бир нарсага тушунолмадим, ахир, қандай қилиб ўша машъум, ўта чалкаш бир фожиага бу тахлит юзакки ёндашиш мумкин: устига-устак, унда наслдан-наслга ўтиб келаётган белги ҳам шундайгина кўзга ташланиб турган бир пайтда, яна уни нимаси билан ажратиблиши мумкин; иккинчидан, айтилган рўй-рост гапларда мен ҳақиқатнинг бир бўлагинигина кўра олдим, холос.

Тўғри, Елагин отасидан безиб ўсди. Лекин, бу журъатсиз дегани эмас-ку, айниқса, ота-она олдида. Устига-устак аждодлари, ота-боболари билан уни боғлаб турган мерос аталмиш риштани теран ҳис эта олиш бахтига муяссар бўлган бундай одам учун. Ҳа, Елагин зобитга хос кўркам ташқи кўринишдан бебаҳра эди, лекин бу ҳам унинг фавқулодда қобилиятли эканидан дарак эмасми: синчиклаб бир қаранг-а, деган бўлардим мен прокурорга, малладан келган, оёқлари ингичка, букир бу одамга, ўшанда сиз деярли кўрқув билан кичик кўзлари мовий (уни сиздан олиб қочаётган) бу сепкилли юз учун аҳамиятсиз нарсанинг ўзи йўқлигини кўрасиз. Ва яна сиз ўша бузилган

наслнинг қудратига бир эътибор қилинг-а: қотиллик содир этилган кун, у эрталабдан ўқишда бўлган ва нонуштада олти қадаҳ ароқ, бир шиша шампан винуноси, икки қадаҳ коньяк ичиб, шунда ҳам мутлақо ҳушёрликни йўқотмаган.

VII

Кўпчиликнинг Елагин ҳақида билдирган чиркин фикрларига қарама-қарши ўлароқ, полкдош дўстлари ўз кўрсатмалари билан уни ҳимоя қилишга тайёр турардилар. Дўстлари у ҳақда фақат яхши гапларни айтишди. Масалан, эскадрон командири у ҳақда фикр билдириб бундай деди:

— Елагин полкка қадам қўйган кундан бошлаб, офицерлар орасида одоб-ахлоқи билан ўзини кўрсата олди ва доимо ўта хушфеъл, гамхўр, кичик ходимларга муносабатда ҳам одил бўлди. У феълдаги бир жиҳат — бетайинлиги билан ажралиб турарди. Лекин бунинг ҳеч кимга зарари тегмасди. Фақат унда кайфият ўзгариши, яъни қувноқ одамдан маъюсга, сергакдан индамасга, қатъиятли одамдан бирдан ўз қадрқимматига, келажагига ишонмайдиган одамга айланиб қолиши осон кечарди, холос.

Сўнг ротмистр Лихарев бундай фикр билдирди:

— Унинг галатиноқ эканини айтмасак, Елагин гамхўр ва яхши дўст, камтарин ва камгап, баъзан шўх, бебош, баъзан эса завқ-шавққа тўлиб-тошиб бизни ҳайрон қолдирарди. У ёнимга келиб, Сосновскаяни ўлдирганига иқрор бўлганида, Севский билан Кошиц Староградский кўчасидаги уйга югуришди. У баъзан қўрқувдан ҳўнг-

хўнг йиғлар, баъзан ёвузларча заҳархандалик билан кулиб қўярди. Уни қамоққа олиб кетишаётганда биздан фуқаро кийимига қаерга буюртма беришни сўради...

Сўзни граф Кошиц давом эттирди:

— Елагин табиати тўқис одам эди. У бир вақтнинг ўзида ҳам мулойим, ҳам асабий, таъсирчан ва завқшавққа тўла одамга айланиб улгуриши мумкин эди. У театрдан, мусиқадан ўзгача таъсирланар, бир зумда йиглаб юбориши ҳеч гап эмасди. У мусиқа борасида ҳам анча қобилиятли бўлиб, деярли барча чолгу асбобларини бемалол чала оларди.

Бошқа гувоҳлар ҳам тахминан шуларни айтишди:

— У жуда ишқибоз одам бўлиб, доим қандайдир чинакам, фавқулодда бир нарсани кутиб яшарди...

— Дўстлар базмида кувноқ, ҳатто жонингга тегар даражада мулойим бўлиб, атрофидаги одамлардан шампан виносидан кўпроқ сўраб оларди-да, тўғри келган одамани шу билан меҳмон қилаверарди. Сосновская билан учраша бошлагандан бери ҳиссиётини иложи борича сир сақлашга уринарди. У ўзгаргани, хаёлчан, гамнок юрарди. Бир куни у ўзини ўлдиришга қарор қилганини айтиб қолди...

Елагин билан яқиндан таниш бўлганлар шундай маълумот беришди. Судда ўтириб, мен унинг портретига бундай қора бўёқни прокурор қаердан топгани ҳақида ўйладим? Балки, унда биз билмаган бошқа маълумот бордир? Йўқ, бундай бўлиши мумкин эмас. Тахминимча, прокурорнинг унга қора бўёқ чаплашига сабаб, унинг “бахтли ёшлар” тўғрисидаги умумий қарашларига қўшимча, яна, суднинг ихтиёрида турган, ягона, Елагиннинг Кишинёвдаги дўстига юборган ха-

тини ўқиб билганлари сабаб бўлганди. Хатда Елагин ўз ҳаёти тўғрисида сурбетларча сўзлаб:

— Мен, огайни, бутунлай лоқайдлик куршовида қолдим: менга энди ҳаммаси бари бир! Бугун яхши, Худога шукур, лекин, эртага нима бўлади — тупурдим, кечаси ётиб ўйла — эртаси туриб сўйла. Уччига чиққан ароқхўр, салкам донги кетган аҳмоқ деган ном орттирдим.

Бундай ўз-ўзига баҳо чечангина прокурорнинг “Ўз нафсини ўйлаб, лаззат кетидан қувган Елагин, борини унга багишлаган аёлни жамоат ҳукмига ташлаб, уни нафақат умрига зомин бўлди, ҳатто сўнги умиди — насроний урф-одатига кўра дафн этилишдан ҳам маҳрум этди...” — деган нутқиға алоқаси бордек туюларди. Чиндан ҳам алоқаси бормиди ўзи? Йўқ, прокурор хатдан бир неча сатргина олганди, холос. Хатнинг тўлиқ матни қуйидагича эди:

“Азизим Сергей. Хатингни олдим, кеч бўлса-да, жавоб ёзяман, нима ҳам қилардик? Хатимни ўқиб: “Бунча ажи-бужи, сиёҳга тушган пашша ўрмалаганми!” — деб ўйласанг керак. Нима ҳам қилардик, буям бир ёзув-да, айтишади-ку, агар ойна дегани бўлмаса борми, феъл-атворингга баҳо берувчилар ҳам топилади. Мен ўша-ўша ишёқмаслигимча қолдим, билсанг ундан ҳам баттар, икки йиллик мустақил ҳаёт ва яна алланималар менда ўз изини қолдирди. Шундай гаплар борки, ҳатто Ҳазрат Сулаймонга ҳам айтолмайсан!

Агар бир кун келиб ўзимни гумдон қилганимни эшитиб қолсанг, ҳайрон бўлма, деб айтиб қўяяман. Мен, огайни қандайдир лоқайдлик домига тушиб

қолдим: менга энди ҳаммаси бари бир! Бугун яхши, Худого шукур, эртага нима бўлса бўлар, тупурдим, кечаси ётиб ўйла — эртаси туриб сўйла. Ўзимга уччига чиққан ароқхўр, донги кетган аҳмоқ деган ном орттирганим қолди. Ишонасанми, йўқми, билмадим? Баъзан юрагимдаги кучни, огриқни, барча гўзал, даб-дабали, умуман, жин урсин, қалбим нимага талпинса, ўшанга майлни ҳис этиб тураман. Балки буни ёшликка йўярсан: нега энди мен тенгилар бундай ҳолатларни бошдан кечирмайди?

Мен ўлгудай асабий бўлиб қолганман: баъзан қишда, кечқурун, бўрон, совуқ бўлишига қарамай, ўрнимдан даст тураман-да, ҳатто ҳеч нима билан ҳайрон қолдириб бўлмайдиган шаҳарликларни лолу ҳайрон қилиб, кўчага чиқаман-да, аста-секин юқорилаб боравераман — эътибор қиялсанми, яна ўша қаерлардадир қулоғимга чалинган оҳангни тутиш истагида ўзимни мутлақо ҳушёр ва хотиржам тутган ҳолда. Қани энди, тутолсам! Майли, сенга ёриламан. Юрагимдан уриб қолди, унақаси ҳеч ерда йўқ... Энди бу ҳақда бас қилайлик. Илтимос, менга хат ёзиб тур, манзилимни биласан: Нима деганинг ёдингдами? “Россия, корнет Елагинга...”

Ақлга сигмайди: ҳеч бўлмаганда бу хатлардан биронтаси ўқилганда ҳам муштарак бирор нарсаси бўлмаган икки кимса қандай қилиб топишишдийкин, деб айтиш мумкин бўлармиди?

VIII

Сосновская ҳақиқий поляк аёли бўлиб, Елагиндан катта, ёши йигирма саккизда эди. Отаси майда амалдорлардан бўлиб, қизалоқ уч ёшдалигида ўз жонига қасд қилганди. Онаси анчагача бева яшади, сўнг худди ўшандай майда амалдорга турмушга чиқди ва яна бева қолди. Кўриб турганингиздек, Сосновскаялар оиласи ўртаҳол оилалардан бўлган. Лекин бошқаларда топилмайдиган ажойиб самимийликни ва бизга маълум бўлган сахнага бу даражада эрта қизиқиш унда қаердан пайдо бўлди экан? Бунга унинг оиладан ёхуд ўзи ўқиган хусусий пансиондан олган тарбияси сабаб бўлолмайди.

У жуда яхши ўқиганди, бўш вақтларида кўп мутолаа қиларди. Ўқиган китобларидан ўзига ёққан фикр ва ҳикматли сўзларни ёзиб олиб, мудом ўз ҳаётига қиёслаб кўрарди, умуман, у кундаликка ўхшаш қайдлар қилиб борарди, агар ойлаб қўлга олмай ташлаб қўйилган, бу парча-парча қилиб йиртилган қоғозларни кундалик дейиш мумкин бўлса. Ахир у бу кундаликка ўз орзу-умидларини, ҳаётга қарашларини ёзиб, кўнглини бўшатарди, яна кирхона, тикувчи ва бошқа алланималарга кетган харажатларни ҳам киритиб борарди. У айнан қандай гапларни кўчириб оларди?

— “Биринчи бахт, бу — дунёга келмаслик, иккинчиси эса фанога кетиш”. Ажойиб фикр!

— Ёруғ дунё ўлгудек зерикарли, тоқатни-тоқ қилади, юрак хориқулудда нимагадир талпинади.

— “Одамлар у дунёга равона қиладиган қийноқларнигина тушунишга қодир”. Мюссе.

— Мен ҳеч қачон турмушга чиқмайман. Бу ҳақда ҳамма гапиряпти. Бунга Худо ва Ажал номи билан қасам ичаман.

— Ё муҳаббат, ё ўлим. Мен севадиган одам Ер юзида бормикан ўзи? Бундайи йўқ, бўлиши ҳам мумкин эмас! Унда телбаларча севганим бу дунёни қандай ташлаб кетаман!

— Кўрқинчли, мафтункор, сирли муҳаббатни ердан ҳам, кўкдан ҳам топиб бўлмайди...

— Ойим бойлик учун эрга тегишимни хоҳлайди. Мен, бойлик учун-а! Севги деган сўз бу заминга бегона, унда азоб-уқубат ҳам, жозиба ҳам етарли, афсус, мен бундай тухфадан бенасибман!

— Ҳисобсиз йиртқич кўзлар менга еб қўйгудек боқади, мен ўзимни худди махлуқлар маконида бўлгандек ҳис этаман.

— “Унинг ҳаётдаги барча тоат-ибодатлари қалби тубидагиларни пинҳон сақлашга қаратилган бўлса-ю, унга суқилиб кира олдим, дея ким ҳам мақтана оларди?” Мюссе.

Сосновская пансиондаги курсни тугатгач, онасига ўзини санъатга бағишлашини айтганда, меҳрибон католиклардан бўлган онаси аввал-бошда бунини эшитишни ҳам истамасди, қизи эса бошқаларга ўхшамасди, бировга итоат этиш у ёқда турсин, ҳатто онасига ҳам элбурутдан таъсир ўтказиб, Мария Сосновскаянинг ҳаёти оддий, шуҳратсиз бўлиши мумкин эмаслигига уни кўндирганди.

У ўн саккиз ёшида Львовга жўнади ва кўп ўтмай ўз орзусини рўёбга чиқарди: саҳнага ҳам бирон-бир қийинчиликсиз эришди ва тез орада назарга тушди.

Омма орасида ҳам тез танилди, анча жиддий бўлган театр санъати оламида хизматининг учинчи йилида бизнинг шаҳарга таклиф этилди. Львовга келган куниданоқ, деярли, аввалгидек, кундалигини юрита бошлади:

— “У ҳақда гапиришяпти, кулишяпти, йиглашяпти, унинг ўзи ким, ким билади?” Мюссе.

— Агар онам бўлмаганида, ўзимни ўлдирган бўлардим. Бу менинг доимий орзуим...

— Мен шаҳар ташқарисига чиққанимда, у ердан тубсиз, ажойиб осмонни кўраман ва шу лаҳзада менга нима бўлаётганини англолмай қоламан. Шу пайт овозим борича қичқиргим, куйлагим, бирон нима ўқигим, йиглагим, севиб қолгим ва охири ўлгим келиб кетади!

— Мен ўлимнинг энг гўзалини танлайман. Ихчамгина уй оламан-да, уни мотам матоси билан қоплайман. Девор ортида куй янграйди, мен эса оддийгина оқ куйлакда, ўз ифори билан ўлдирувчи атрофимдаги гулар ичида ётаман. О, бу қандай нашъали!

Кейин:

— Ҳамма танамга муҳтож, руҳимга эмас...

— Бой бўлганимда бутун дунёни кезардим ва ундан муҳаббатимни аямаган бўлардим...

— “Инсон нима исташини ўзи билармикан, ўйланларига ўзи ишонармикан?” Красинский.

Ва ниҳоят:

— Ярамас!

Қилган ишини пайқаш унча қийин бўлмаган бу ярамас яна ким бўлди экан? Аниги шуки, у бор, унинг мавҳум шахс бўлиши мумкин эмас. “Львовдаёқ, — деди терговчи Заузе, Сосновскаянинг хизматдоши, —

у кийинмасди, ечиниb хизматини адо этарди, таниш-лари-ю мухлисларини уйда, очик-сочиқ тунги кўйлакда, ялангоч оёқларини кўрсатиб қабул қиларди. Унинг гўзаллигидан ҳамма лол қоларди, бу, айниқса, янги келганларга кўпроқ таъсир қиларди ва улар бундан ханг-манг бўлиб қолардилар. Сосновская шунда: “Асло ҳайрон бўлманг, буларнинг бари ўзимники”, — дея тиззасидан тепасини бемалол очиб кўрсатарди. Шу билан бирга у тез-тез кўз ёши тўкиб, — унинг муҳаббатига муносиби йўқлигини ва бирдан-бир нажоти ўлим эканини бот-бот таъкидларди...

Мана, Константинополга, Венецияга, Парижга бирга борган, Краков ва Берлинда у билан бирга бўлган “ярамас” ҳам пайдо бўлиб қолди. Бу қандайдир галисиялик ер эгаларидан бўлиб, фавқулодда бадавлат одам эди. Сосновскаяни ёшлигидан яхши билган терговчи Вольский у ҳақда шундай деди:

— Мен Сосновскаяни ҳамиша ахлоксиз аёл деб ҳисоблаганман. Улкамиз фуқароси ва артист сифатида ўзини қандай тутишни мутлақо билмасди. У фақат пулни ва эркакларни хуш кўрарди, холос. Бу беадаб, қандай қилиб қизалоқ пайтидаёқ ўзини кекса галицийлик тўнғизга топширди экан?

Сосновская ўз ўлими олдидан Елагин билан қилган суҳбатида айнан шу “тўнғиз” ҳақида гапириб берганди. Шу ерда у бепарволик билан Елагинга шикоят қилиб:

— Мен ўз ҳолимча ўсдим, менга ҳеч ким қарамаган, мен ўз оиламда, бутун ёруғ оламда барчага бегона эдим. Бутун авлоди билан лаънатга учрагур бир хотин мени, ишонувчан, покиза бир қизни фаҳш

йўлга бошлади... Фақат даҳшат билан эслаш мумкин бўлган, аблаҳларнинг аблаҳи бўлиб чиққан бир одамни мен Львовда худди ўз отамдек яхши кўриб қолгандим. У мени нашага, винога ўргатди ва мени Константинополга олиб кетди. Ўша ерда унинг бутун бошли ҳарамни бўлиб, у ўз ҳарамда ётиб, ялангоч жорияларини томоша қиларди-да, мени ҳам улардек ечинишга мажбур этарди, у шундай аблаҳ ва пасткаш одам эдики...

IX

Шаҳримизда Сосновская тўғрисида тезда миш-миш гаплар тарқалди.

— Львовдаёқ, — деди терговчи Мешков, — кўпчиликка бир кечанинг ўзидаёқ у билан бирга бўлишни таклиф этган ва севишга қодир бўлган қалбни излаётганини айтган. Сосновская бундай қалбни сабот билан излаган. Ўзи эса: “Менинг асосий мақсадим — яшаш ва ҳаётдан баҳра олиш” дея такрорларди. Чашнагир барча шароблардан тотиши лозим, лекин биронта хилдан маст бўлиши мумкин эмас. Аёл эркак билан муносабатда ҳам шундай йўл тутуши керак”, дерди. Ўзи худди шундай қилган, — деди Мешков. — Шаробнинг баридан тотиб кўрган деб айтолмайман, бироқ йўлдан урганларининг саногни йўқлигини биламан. Балки, у буларни энг асосий иш — атрофида шовқин-сурон кўтариб, театрга ёлланган олқишчиларни тўплаш учун қилгандир. “Пул, — дерди у, — қўлнинг кири, мен худди сўнгги мешчанлардек мумсик, баъзан зиқнаман, лекин, нимагадир пул ҳақида ўйламайман.

Муҳими — шуҳрат, қолганлари аста-секин бўлаверади”. Сосновская ўлим ҳақида гапирганида ҳам айнан ўзи тўғрисида бировларни гапиришга мажбур қилишни кўзлаган бўлса, не ажаб...

Львовда содир бўлганлари бизнинг шаҳарда давом эттирилди. Қайдлар ҳам деярли худди шундай ёзиб борилди:

— Худойим-ей, қандай зерикарли, қандай азоб бу! Қани энди ҳаммаёқ остин-устин бўлса-ю, барини ер ютса!

— Бир куни кечқурун қабристонга бордим: у ер шундай ажойиб эдики! Менинг назаримда... йўқ, асло, буни тасвирлашга ожизман. Менга қолса тун бўйи қабрлар устида қолиб, уларга обдон, тинкам қуригунча сўзларимни тўкиб-солган бўлардим. Эртаси куни мен ўз ролимни ҳар қачонгидан ҳам яхши ўйнардим...

Ва яна:

— Мен кеча кечқурун соат ўнларда қабристонга бордим. Бу қандай таъсирли манзара. Ой нури қабр тошлари ва хочларга ўз нурини тўкиб ташлаганди. Мени минглаб марҳумлар ўраб олгандек туюларди. Ўзимни шундай бахтиёр ва енгил ҳис қилдимки. Мен ўзимни жуда яхши ҳис этдим...

У Елагин билан танишгандан сўнг бир куни ундан полкда отлиқ аскарлардан бирининг ўлганини эшитган ва Елагиндан уни ибодатхонага, марҳум ётган ерга олиб боришини сўраган, кейин эса ойдинда ибодатхона ва марҳумнинг кўриниши унда ҳайратланарли таассурот қолдирганини ёзган.

Шуҳратга, одамлар эътиборига ташналик бу вақтга келиб даргазабликка айланиб улгурганди. Унинг

Ўзига муносабати яхши эди. Умуман олганда, унинг чиройида ҳеч қандай ўзига хослик бўлмаса-да, бари бир, алоҳида, кам учрайдиган ўзгача мафтункорлик, айёрона ёвузлик билан қоришиб кетган соддадиллик, очикқўнгиллик бўлиб, бу қоришиқ самимийликни доим ўйинга чорлаб турарди: портретларига қаранг, нигоҳларига диққат қилинг, унинг ўзига хослиги — бир оз очилган лаблар, доимо хўмрайган, маъюс нигоҳ ёқимли, ўзига тортувчи худди бирор нима ваъда қилаётгандек, қандайдир сирлиликка розилик билдираётгандек ахлоқсизликнинг бир кўриниши бу.

У ўз гўзаллигидан қандай фойдаланишни биларди. У ўз мухлисларини ўзидаги бор гўзалликлар — жарангли овози, кулгили ва кўз ёшга тўла жонли сахна ҳаракатлари билангина эмас, балки уларни ўз баданини намойиш этадиган роллари билан ҳам ушлаб турарди. У уйда кўнгилни суст кетказадиган шарқона ва юнонча либосларда юрар ва кўплаб меҳмонларини шу либосларида кутиб оларди. Ҳар хил тўппончалар, ханжар, ўроқ ва мурват кўринишидаги қиличлар, турли хилдаги заҳарлар солинган шиша идишлари бўлган, унинг ўзи айтганидек, қотиллик учун махсус мўлжалланган бу хонага уларни олиб кирарди-да, бу ерда суҳбатнинг жонини киргизадиган доимий нарса ажал дерди.

Бу ҳам етмагандек, тез-тез ҳаётдан воз кечишнинг турли усуллари ҳақидаги суҳбатларида у девордаги ўқлоғлиқ револьверни олиб, тепкисини кўтарарди, стволи оғзини ичиб турган вискисига тираб туриб: “Мени ҳозироқ ўпинглар, бўлмаса ўзимни отиб ташлайман?” — дея оғзига думалоқланган заҳари кучли

дорини оларди-да, “Агар меҳмон шу тобнинг ўзида тиз чўкиб, яланг оёқларимдан ўпмаса, захарни ютиб юбораман”, — дерди. У барчасини шундай ишонарли қилиб бажарардики, меҳмоннинг қўрқувдан ранглари қув оқариб, унга икки карра мафтун бўлиб қайтарди ва бутун шаҳар бўйлаб айнан унинг барча ҳаяжонга соладиган жиҳатлари ҳақида миш-мишларни ёяр эди.

— У, умуман, ҳеч қачон ўзига ўхшамас эди, — деди судда уни узоқ вақт яқиндан билган гувоҳ Залесский. — Одамни мазахлаш, жигига тегиш — булар унинг доимий машғулоти эди. У сирли ва ёқимли қарашлари, маъноли кулишлари, маъсум боладек маънос хўрсинишлари билан одамнинг газабини қўзғашга жуда уста эди. У Елагин билан ҳам ўзини шундай тутарди. У Елагинни гоҳ ёндирар, гоҳ устидан совуқ сув қуярди... У асли ўлишни истармиди? У ҳаётнинг ашаддий ишқибози эди, ажалдан эса ўлгудек қўрқарди.

Умуман олганда, унинг феълида хушчақчақлик, қувноқлик кўпроқ эди. Эсимда, бир куни Елагин унга оқ айиқ терисини совга қилиб жўнатди. Бу вақтда у уйда меҳмон кутарди. Пўстин уни шундай қувонтирдикки, уйдаги меҳмонларни ҳам унутди. У пўстинни ерга ташлади-да, ҳеч кимга эътибор қилмай, устида боши билан ўмбалоқ ошиб, шундай ҳаракатларни кўрсатдики, бунга ҳар қандай акробат ҳасад қилган бўларди. Нимасини айтасиз, аёлмисан аёл эди.

Уни гам-гусса, умидсизлик ҳолдан тойдирганини, ўша бизга таниш Залесский гапириб берганди. Ун йилдан бери билган шифокор Серошевский уни Львовга кетишидан олдин даволаганда унда сил касали аломатлари топилганди. Яна охириги пайтларда

у руҳий тушкунликдан, хотира пасайишидан, галлюцинациядан азоб чекарди. Хуллас, шифокор унинг ақли расолигидан ҳам хавотирда эди. Ўз ажали билан ўлмаслигига, ҳатто уни асаб касалидан даволаган шифокор Шумахерни ҳам ишонтиролганди. (Ундан Шопенгауэрнинг икки томлигини олиб, уни диққат билан ўқиб чиққан, ажабланарлиси шуки, кейин маълум бўлишича, у ўқиганлари маъносига жуда яхши тушунган). У ҳаммани ўз ажали билан ўлмаслигига ишонтирар, дўхтир Шумахер уни айнан шу асаб бузилишидан даволаганди. Шифокор Недзельский шундай кўрсатма берди:

— Ғалатироқ аёл эди. Ундаги қувноқлик, ноз-карашма кўпроқ уйда меҳмон кутгандагина аён бўларди: баъзан ҳеч нарсадан ҳеч нарса йўқ, бирдан жим қоларди, сўнг кўзлари ола-кула бўлиб бошини столга урарди ёки бўлмаса нарсаларни — бордоқ борми, қадаҳ борми, ерга ота бошларди... Бундай вақтда унга қанча тезроқ: “Қани, яна”, — дея шошилтирсангиз, у ҳаракатини шунча тезроқ тўхтатарди.

Ва ниҳоят айнан мана шу “ғалатироқ ва мафтункор аёл” билан корнет Александр Михайлович Елагин учрашишди.

X

Бу учрашув қандай содир бўлди? Булар орасидаги яқинлик қандай дунёга келди, уларнинг бир-бирларига бўлган туйғулари, муносабатлари қандай эди? Бу ҳақда Елагиннинг ўзи икки марта ҳикоя қилиб берганди: биринчи марта қисқа, узук-юлуқ, қотилликдан

бир неча соат ўтгач — терговчига; иккинчи марта — сўроқда, биринчи сўроқдан уч ҳафта ўтгач.

— Ҳа, — деди у, — Сосновскаянинг ҳаётдан кетишига мен айбдорман, лекин унинг ўз истаги билан...

Мен у билан ярим йил аввал театр кассаси олдида поручик Будберг орқали танишганман. Уни чин юракдан севиб қолгандим, у ҳам менинг ҳис-туйғуларимга бефарқ бўлмас, дегандим. Баъзан у мени, мен уни севганимдан ҳам ортиқ севар деб ўйлардим, баъзан эса бунинг акси бўларди. Бундан ташқари, у доим мухлислари қуршовида бўлар, уларга ноз-карашмалар қиларди, мен эса рашк азобидан адои тамом бўлиб борардим. Ниҳоят, бизнинг бундай фожиали аҳволимизга аслида бу эмас, мен тушунтиролмайдиган нимадир сабаб... Нима бўлганда ҳам қасам ичиб айтаманки, мен уни рашкдан ўлдирганим йўқ...

Айтганимдек, у билан ўтган йилнинг февраль ойида театр олдидаги касса ёнида танишганман. Мен уникига борганман, лекин октябрь ойигача кўп эмас, ойда икки марта бўлганман, у ҳам бўлса кундуз кунлари. Октябрда мен унга севги изҳор этдим, у ўпишимга рухсат берди. Бу воқеадан бир ҳафта ўтгач, у, мен ва дўстим Волошин билан шаҳар ташқарисидаги ресторанга кечки овқатга бордик-да, у ердан фақат иккимиз қайтдик, у хурсанд, меҳрибон, озгина кайфи ҳам бор эди. Мен ўшанда ўзимни шундай журъатсиз ҳис этдимки, ҳатто унинг қўлини ўпишга ҳам қўрқардим.

Кейин у мендан Пушкинни сўради ва “Миср кечалари”ни ўқиб, деди: биргина кечани севган аёлингизга багишлаш учун ҳаётингиздан кечармидингиз? Мен “ҳа” деб жавоб беришга шошганимда, у сирли

жилмайди. Мен уни жуда севиб қолгандим, бу севги фалокат келтиришини аниқ кўриб, ҳис этиб турардим. Имкон қадар яқинлашганимиздан сўнг, унга муҳаббатим, нимани ҳис қилаётганиму дардида адо бўлаётганим, отам унга уйланишимга рухсат бермаслиги, никоҳсиз мен билан яшашнинг иложсизлиги, поляклар жамияти уни артист сифатида рус зобити билан никоҳсиз очикдан-очик алоқа қилишига йўл қўймаслигини бир амаллаб айта бошладим. У ҳам ўз қисматидан, тушуниб етолмаган қалбидан шикоят қилди, менинг изҳори дилимга, сукут ичидаги саволимга, мени севадими, йўқми, буларга жавобдан ўзини олиб қочди, унинг қилган шикоятлари эса иккимиз яқин бўлишимиз мумкинлигига менда умид уйғотди...

Кейин шу йилнинг январидан бошлаб ҳар куни уникига борадиган бўлдим. Мен унга театрга, уйига гулдаста юборардим, совгалар қилардим... Мен унга мандолина, оқ айиқ териси, узук ва олмос кўзли билагозук совға қилдим, яна бош суяги шаклида ясалган тўгнагич ҳам туҳфа этдим. У ажал рамзли нарсаларни хуш кўрарди ва у менга бир неча бор мендан айнан худди шундай француз тилида “Quand teme pour toujours!” сўзлари ёзилган тўгнагич олиш орзуси борлигини айтганди.

Шу йилнинг йигирма олтинчи мартада у мени кечки овқатга таклиф этди: кечки овқатдан сўнг у илк бор ўзи японча хона деб атайдиган ётоқхонасида менга ўзини бағишлади. Кейинги учрашувларимиз ҳам айнан шу хонада ўтадиган бўлди, у кечки овқатдан сўнг хизматкорни ухлашга жўнатарди. Кейин, у менга ўз ётоқхонасининг тўгри зинага олиб чиқадиغان таш-

қари эшиги калитини бериб қўйди. Йигирма олтинчи март хотирасига унинг истаги билан исми-шарифимиз, илк яқинлигимиз санаси ўйиб ёзиладиган никоҳ узугига буюртма бердик...

Шаҳар ташқарисига қилган сафарларимизнинг бирида қишлоқ ибодатхонаси ёнида жойлашган хоч олдида туриб, Худо ҳузурида уни мангу севишим, у менинг хотиним эканлиги, то ўлгунча унга содиқ қолишим ҳақида онг ичдим. У маъюс ва ўйчан жим турарди. Сўнг оддий, лекин, қатъий туриб: “Сени севаман!”, “Quand meme pour toujours!” — деди.

Бир куни майнинг бошларида, уникида кечки овқат пайтида у афюн кукунини олди-да: “Ўлиш қандай осон-а! Бир чимдим кифоя, кейин ҳаммаси тамом!” — деди. Сўнг кукунни шампан виноси солинган қадаҳга сепиб, уни оғзига олиб борди. Мен қадаҳни қўлидан тортиб олиб, винони тош устига сепиб юбордим, қадаҳ этик тепкисига урилиб, чил-чил бўлди. Эртаси куни у менга: “Кеча фожиа ўрнига, кулгили иш бўлди!” — деди. Ва: “Нима қилсам экан, журъатим етмаяпти, сен ҳам эпполмайсан, қўлингдан келмайди... Қандай шармандалик!” — дея қўшиб қўйди.

Шундан сўнг биз жуда кам кўришадиган бўлдик: энди мени кечқурунлари бошқа қабул қилолмаслигини айтди. Нега энди? Мен бундан жинни бўлаёздим, роса қийналдим. Бундан ташқари, у, менга совуқ, масхараомуз муносабатда бўла бошлаганди, ўзини мен билан худди кеча танишгандек тутар ва тайиним йўқлигидан мени таҳқирларди... Бирдан яна ҳаммаси ўзгариб қолди. У сайрга чиқиш учун олдимга келарди, энди у тилёгламалик қилишга ўтганди, балки

бу унинг олдида ўзимни совуққон тутишни ўзлашти-
ра бошлаганимдандир. Охири у учрашиб туришимиз
учун худди ўзи буюргандек хилват кўчалардан бирида
жойлашган, мутлақо кўздан нари, қоронги, алоҳида
уйни ижара олишимни сўради... Бу уй қандай қилиб
тартибга келтирилганини биласизми...

Мен ўн олтинчи июнь соат тўртларда уйига бориб,
унга уй олганимни айтиб, қўлига битта калитни тут-
қаздим. У жилмайиб туриб калитни қайтараркан: “Бу
ҳақда кейинроқ гаплашамиз”, — деди. Шу вақт эшик
қўйигироғи чалиниб, қандайдир Шкляревич деган одам
келди. Мен калитни шоша-пиша чўнтагимга яшириб,
алланималарни гапира кетдим. Уйдан Шкляревич
билан бирга чиққан ҳам эдик, Сосновская йўлакдан
туриб: “Душанба кун келинг”, — дея қичқирди-да,
менга аста: “Эртага соат тўртда кел”, деб шипшиган-
ди, бошим гир айланиб кетди...

Эртасига роппа-роса соат тўртда етиб келдим.
Эшикни ошпаз аёл очиб, Сосновская мени қабул
қилолмаслигини айтиб, мактуб тутқазганида ҳайратдан
ёқа ушладим. У мактубида ўзини нохуш ҳис қилаётган-
ини, онасини кўргани дала ҳовлига боришини айтган,
“энди кеч” деб ёзганди. Бундан қоним қайнаб, бирин-
чи учраган қандолат дўконига кирдим-да, “энди кеч”
деганинг нимаси, ҳозироқ тушунтир, дея заҳарханда
мактуб ёзиб, хат ташувчидан жўнатдим.

Хат ташувчи уни уйда йўқлигини айтиб, мактубни
қайтариб олиб келди. Шунда мен у билан алоқани
бутунлай узишга қарор қилдим. Уйга қайтиб, унинг
учун балки шунчаки ҳазил-мазах бўлиб туюлган, ле-
кин мен учун эса ўзим билан нариги дунёга олиб ке-

тишим мумкин бўлган, ҳаётимдаги бирдан-бир азиз нарса — никоҳ узугини ўзимга қайтаришини сўраб таъна-дашномли янги мактубимни ёздим: шу билан бари тугади, менга ўлимдан ўзга йўл йўқ, демоқчи бўлгандим. Мактуб билан бирга унинг менда сақланаётган суратини, хатларини, яна майда-чуйда нарса — қўлқоплари, тўғнагичлар ва шляпасини ҳам ўзига қайтариб юбордим. Хизматкор келиб, унинг уйда йўқлигини, хат билан жўнатилган нарсаларни қоровулга қолдириб келганини айтди.

Кечқурун циркка бордим, у ерда менга унча таниш бўлмаган ўша Шкляревични учратиб қолдим, зерикиб қолмаслик учун, у билан бирга шампан виноси ичдик. Бирдан Шкляревич: “Менга қаранг, кўриб турибман, азоб чекапсиз, бунинг сабабини ҳам биламан. Ишонаверинг, у бунга арзимаёди. Буни ҳаммамиз бошимиздан ўтказганмиз, у бурнимиздан ип ўтказиб олганди...” — деб қолсами. Қилич олиб, бошини қоқ иккига бўлгим келди-ю, аммо-лекин ўзимдан ўтганни ўзим билардим, бундай қилиш у ёқда турсин, ҳатто суҳбатимизни ҳам бўлолмасдим, ундан аслида ичимда хурсанд эдим, чунки менга ҳамдард топилганидан қувонардим, менга нима бўлганини билмадим-у, лекин мен унга миқ этмадим, Сосновская тўғрисида-ку, огиз ҳам очмадим, лекин, уни Староградский кўчасига олиб бориб, учрашувимиз учун ўзим ёқтириб танлаган уйни кўрсатдим. Бу уйнинг касридан аҳмоқ бўлганимдан ўлгудек уялардим, ҳам алам қиларди.

У ердан аравакашни Невяровский ресторани томон шоширдим: ёмғир шивалар, арава учиб борарди, мени

ёмғир ҳам, қаршимдаги мени ёндириб кул қилаётган аланга ҳам азобларди, ундан кўрқардим. Тунги бирларда мен Шкляревич билан ресторандан қайтиб, энди ечиниб тургандим, хизматкор хат тутқазди: у мени кўчада кутарди, тезда тушишимни сўраганиди. У хизматчи аёл билан бирга келиб, мендан хавотирланганини, шунинг учун аёлни ўзи билан олиб келганини айтди. Мен аёлни уйига қузатиб қўйишни буюриб, ўзим каретага ўтирдим, биз Староградский томон жўнадик. Ҳар доимгидек унинг ҳозирги хотиржам ҳолати менга ҳам кўчди. Етиб келганимизда, анча ўзига келиб қолди, уй унга жуда ёқди. Мен уни қўлидан ушлаб, таъна-дашномларимни кечиришини, ачиқ устида бериб юборган портретини ва бошқа буюмларни қайтаришини сўрадим.

Биз тез-тез жанжаллашиб турардик, бунда мен ўзимни айбдор ҳис қилардим ва охирида ундан узр сўрардим. Ярим кечаси соат учда уни уйига олиб бориб қўйдим. Йўл-йўлакай суҳбатимиз яна жанжалга айланди. У тўғрига қараб ўтирарди, юзи менга кўринмасди, фақат атир исию, совуқдан-совуқ заҳар овозини ҳис этар эдим: “Сен эркак эмассан, — дерди у, — сенда характер деган нарсанинг ўзи йўқ, мен хоҳлаганимда жигингга тегиб, хоҳлаганимда юпатишим мумкин. Агар мен эркак бўлганимда бундай аёлни бурда-бурда қилган бўлардим!” Шунда мен қичқириб: “Ундай бўлса узугингизни қайтариб олинг!” — дедим-да, узукни зўрлаб қўлига тақиб қўйдим. У менга ўтирилди-да, хижолат бўлгандек кулиб: “Эртага кел”, — деди. Мен энди нима бўлганда ҳам бормаслигимни айтдим.

У қўрқа-писа, уялиб: “Йўқ, сен Староградскийга келасан, келасан...”, деди. Сўнг қатъий қилиб: “Йўқ, мен келишингни ўтиниб сўрайман, мен яқинда чет элга кетаман, мен сени сўнгги бор кўриб, сенга муҳим гапни айтишим керак”, — деб қўшиб қўйди. Ва яна йиглаб: “Мени ҳайрон қолдиргани, сени севаман, сенсиз яшолмайман деб ўзингни отишга ҳам тайёрсану, лекин сўнгги бор кўргинг келмаяпти!..” — деди. Шунда мен ўзимни қўлга олиб, эртага қай пайтда бўш бўлишим хабарини етказишимни айтдим. Биз ёмғирда туриб, унинг йўлаги олдида ажралишарканмиз, юрагим унга бўлган севгидан ва раҳм-шафқатдан ёрилай дерди. Уйга қайтгач, меникида бемалол ухлаб ётган Шкляревични кўриб ҳайрон қолдим ва ундан жирканиб кетдим...

Душанба, ўн саккизинчи июнь куни эрталаб унга соат ўн иккидан кейин бўшлигимни айтиб хат юбордим. У: “Староградскийда соат олтида”, — деб жавоб юборди.

XI

Сосновскаянинг оқсочи Антонина Кованько, ошпази Ванда Линевиц ўн олтинчи шанба куни Сосновская сочини жингалак қиламан, деб спирт лампасини ёқа туриб, паришонликда гугуртни тунги кўйлагининг этагига ташлаб юборгани, кўйлак бирдан ёниб, Сосновская даҳшатдан қичқириб, эгнини ечиб отгани ва қўрқувдан аҳволи ёмонлашиб, унга доктор чақиришганини айтиб кўрсатма беришган. Сўнг у такрорлаб:

— Бу яқинлашиб келаётган фалокатдан дарак... —
деяверган.

У бахтиқаро бўлса-да, ёқимтой аёл эди! Унинг болаларча ваҳимаси ва тунги кўйлакнинг ёниб кетгани менга фавқулодда таъсир қилади, ташвишлантиради. Бу арзимас нарса у ўлгандан буён одамлар орасида гап-сўзга сабаб бўлган, судда қулоқни қоматга келтирган, бир-бирини инкор этувчи далиллари билан узук-юлуқлигича қолиб кетган ўша жумбоқли воқеага алоқаси бордек, уни ёритиб бериши мумкиндек, назаримда. Сўнгги кунларигача миш-мишдан боши чиқмаган, биргина тилаги уни тушуниш, кўнглини забт этишларини истаган, қизиқишлари доим намоён бўлиб турган, деярли ҳеч бир кимса, жумладан, Елагин ҳам тушунмаган, ҳис этолмаган ўша ҳақиқий Сосновскаянинг менда жонли сезгилар уйғотиши ҳайрон қоларли ҳодиса эди.

Яна қайтараман: инсон мулоҳазаси ҳайратланарли даражада ожиз, нотавон: ҳаммавақт бўлганидек, мана ҳозир яна содир бўлди, қачонки одамлар, ҳатто андаккина бўлса-да, рўй бераётган ҳодисаларнинг муҳимлигини тушуниб етишлари керак бўлиб қолса, кўриб кўрмасликка, эшитиб эшитмасликка олишлари маълум гап. Уларга Елагиннинг Сосновскаянинг, умуман, улар ўртасида бўлиб ўтган, аниқ-равшан кўриниб турган муносабатни шу даражада ҳақиқатга хилоф равишда, атайин, нотўғри талқин қилиш керакмиди? Худди қабиҳликдан бошқасига миқ этмасликка келишиб олишгандек: биттаси айш-ишратга берилган, ароқхўр, рашкчи бир гусар бўлса, яна бири ўзининг

ахлоқсиз, пала-партиш ҳаёти билан ўзи ҳам чалкашиб ётган бир артист аёл бўлган-да...

— Алоҳида хоналар, вино, фоҳишалар, уриш-жанжал, — мана, у ҳақда нималарни гапиришади. — Қиличнинг жаранги ундаги олий туйғуларни сўндирди...

Шароб, мана олий туйғу! Елагиндек одам учун шароб дегани нима эди ўзи? “Баъзан азобни ҳис этман, баъзан эса яхши ва баланд турадиган нарсаларга интиламан, умуман, жин урсин, юрагимни бекорга зирқиратиш нима зарил менга! Қаердадир қулоғимга чалинган, лекин, ҳамон йўқ, ушлаб бўлмайдиган бир оҳангни тутиб олгим келади. Кайфда нафасни енгил, бемалол оласан, ўша тутқич бермас куй ҳам кайфда аниқ ва яқиндан эшитила бошлайди. Мусиқа, севги, кайф — булар сени йўлдан уради, улар ўткир ва ортиқча, дунёни, ҳаётни ҳис этишни ҳаддан ташқари мураккаблаштириб юборади.

— Аёл Елагинни севмасди, — дейишарди у ҳақда. — У Елагиндан қўрқарди холос, чунки Елагин ўзимни ўлдираман деб унга доим таҳдид қилиб келарди, — яъни у нафақат ўз ўлими билан Сосновскаянинг юрагини огритиб келган, уни катта можаронинг асосий қаҳрамонига айлантирмоқчи бўлган. Далиллар шундан гувоҳлик берадики, Сосновская ҳатто унга нисбатан нафрат туйғусини ҳис этган. Сосновская ўзи уники бўлганмиди? Наҳотки, бу нарса ишни ўзгартира олса? У ўзи кимларга тегишли бўлмаган! Ҳатто Елагин Сосновская севиб ижро этган ишқий комедияни фо-жиага айлантиришига сал қолган...

Яна:

— Сосновская ўша, кундан-кун авж олиб бораётган даҳшатли ва тийиқсиз рашкдан ўлгудек кўрқарди. Бир маротаба Сосновскаяникида артист Стракун меҳмон бўлганди. Елагин аввал-бошда тинчгина ўтирди, фақат рашкдан юзи оқарганди, холос. Сўнг бехос отилиб ўрнидан турди-да, кўшни хонага чиқди. Сосновская ҳам изма-из унинг ортидан чиқиб, қўлидаги револьверни кўриб қолди-да, ўзига, Сосновскаяга раҳм қилишини сўраб, тиз чўкиб ялинди. Бундай ўйинлар, деярли тез-тез бўлиб турган.

Сосновская, ниҳоят, Елагиндан бутунлай қутулиш мақсадида чет элга кетишга қарор қилган ва у ўлими олдидан бу сафарга тайёр бўлган — буни англаш наҳотки қийин бўлса? Елагин Староград кўчасидаги, Сосновская чет элга кетишини баҳона қилиб, сафаролди уни қабул қила олмайдиган ўша уйнинг калитини олиб келганди. У калитни олмади, Елагин калитни мажбурлаб тикиштирмоқчи бўлди. Сосновская: Энди кеч, уни олишдан ҳеч қандай маъно йўқ, мен жўнаб кетяпман, дея маълум қилди. Елагин унга бураб-бураб шундай хат ёздики, Сосновская мактубни олароқ, уни мурда ҳолида топишидан кўрқиб, ярим кечаси бўлишига қарамай, оёғини қўлига олиб уникага югурди.

Майли, шундоқ ҳам дейлик (бирок бу мулоҳазалар Елагиннинг тавба-тазарруларига мутлақо қарши), ҳар ҳолда, нима учун Елагин Сосновскаяни бундай “ваҳимали”, “ҳаддан зиёд” рашк қилиб, тинч ҳаётини фожиага айлантирмоқчи бўлган экан? Унга бу нима учун керак бўлди экан? Нега энди Елагин рашкдан газаби зўрайган бир пайтда уни шундай отиб ташламади экан? Нима сабабдан “қотил ва қурбон ўртаси-

да кураш бўлмаган?” Кейин: “Сосновская гоҳо ундан жирканарди ҳам”... У бегоналар олдида Елагинга ҳар хил ҳақоратли лақаблар қўйиб, уни хўрлар, ҳатто бир гал уни маймоқ кучук боласи деб ҳам чақирганди. Эй, Худойим, Сосновская шуниси билан Сосновская-да... Сосновская яна бошқа кимдандир нафратланиши ҳақида Львов хотираларида шундай ёзади: “У мени ҳали ҳам севади! Мен-чи? Мен нимани ҳис қилаяпман? Севгини ҳам, нафратни ҳам!” У ўзи Елагинни ҳақоратлаганмиди? Ҳа, бир марта уришиб қолишганди, ана ўшандан кейин бу ҳол улар орасида тез-тез такрорланиб турарди, — Сосновская оқсочини чақириб, никоҳ узугини ерга улоқтирди-да, туриб бақира кетди: “Мана бу матоҳни ўзингга ола қол!” Бундан аввалроқ нима рўй берганди? Бундан аввалроқ Сосновская ошхонага югуриб бориб:

— Мен сени чақираман-да, мана бу никоҳ узугини ерга улоқтираман ва уни ўзингга олиб қўйишингни айтаман. Эсингда бўлсин — бу ҳазил, холос. Кейин уни ўзимга яна қайтарасан, чунки шу узук билангина мен у биланман, ўша эси паст билан, никоҳланганман, у мен учун дунёдаги барча нарсадан қимматли... — деди.

Сосновскаяни бекорга “енгил табиат” дейишмасди, католиклар черкови ҳам уни “беадаб, бузук аёл” сифатида насроний урф-одатлари бўйича дафн этишни рад этганди. У буткул эркин севгини ўзига касб қилиб олган ва шунга хизмат қилувчи аёллар тоифасидан эди. Бу яна қанақа тоифа бўлди экан? Бундай мижозли жинс вакиллари яққол кўзга ташланиб туради, унинг нафсини қондириб бўлмайди, у

қониқмайди ҳам. Сабаби нима? Сабабини мен қаёқдан билай?

Қарангки, нималар содир бўлмайди: ўша ўта мураккаб, ўзига мафтун этувчи нусха эркаклар орасида (у ёки бу даражада) тажовузкор нусхалар ҳам учрайди. Моҳиятан, бундайлар нафақат аёллар билан бўлган муносабатда, балки, улар ўз дунёқарашларига кўра барча нарсаларга таъсирчанлиги ўткир бўлиб, бутун жон-танини бериб бўлса-да, айнан шундай аёллар тоифасига интилади ва шов-шувли севги фожиалари қаҳрамонига айланади-қўяди. Нимага? Бу диднинг оқсоқлигими ёки йўлдан озганликнинг шарофатими, балки, бундай аёлларга эришиш осонлигидандир? Албатта, йўқ, минг карра йўқ. Шунинг учун ҳам йўқки, бундай эркаклар Сосновскаядек аёллар тоифаси билан яқин алоқада бўлиш қанчалик азоблигию баъзан ростданам ваҳимали, ҳатто ҳалокатли яқун топишини олдиндан сезадилар ва аниқ кўра оладилар. Буни кўриб, билиб турсалар-да, бари бир, кўпроқ, айнан, ана ўшандай аёлларга талпиниб, ўзларига бало-қазони сотиб оладилар. У, албатта, ўлими олдидан хат ёзаётганда, сўнгги дами келганига ўзини ишонтирмоқчи бўлиб, кулгили бир саҳнада роль ижро этгани, холос. Кундаликдаги ёзувлар оз бўлса-да, бунинг акси эканига ишонтиролмайди, у гоят сийқаси чиққан, содда битилган, қабр зиёрати тўғрисида ҳеч қандай сўз йўқ...

Кундаликдаги соддаликни, ясамаликни, қабр зиёратини ҳеч ким инкор этмайди, худди у Мария Вечерова ва Мария Башкирцевага ўхшашлигига ишора қилишни яхши кўргандек. Нима учун у айнан ўша

хилдаги кундаликни танлади экан, балки у шу тоифа аёлларга ўхшашни хоҳлагандир? Унда гўзаллик ҳам, ёшлик ҳам, шухрат, пул, юзлаб мухлислар — ҳаммаси бор эди-ку. У булардан эҳтирос ва завқ билан фойдаланарди. Унинг ҳаёти муттасил азобга айланиб борарди, ҳар доим ҳамма одамлар ва ҳамма нарса у кутгандагидек бўлиб чиқавермаганидан кейин кўн-гилга урган бу оламини ташлаб кетиш иштиёқи унга тинчлик бермай қўйганди. Бу ниманинг касридан? Бу унинг бошига битган балонинг касридан. Нима учун айнан шу балони бошига сотиб олди, бошқа нарса-ни эмас? Буларнинг барчаси, уларнинг айтишларича, ўзини санъатга фидо қилган бундай аёллар учун оддий ҳолми? Нимага бу шунчалик жўн? Нимага?

XII

Дам олиш куни эрталаб соат саккизларда унинг ётоқхонасидаги стол кўнғироқчаси жиринглади: у уйгонди-да, оқсочини одатдагидан эртароқ чақирди. Оқсоч хотин баркашда суюқ шоколад солинган финжон олиб кирди-да, дераза пардасини суриб қўйди. У ўринда ҳар доимгидек хўмрайганча лабларини ярим очиб, ўйчан ва паришонхотир уни кузата туриб:

— Биласанми, Тоня, кеча мен доктор кетганидан кейин дарров ухлаб қолдим. Вой, Худойим-ей, шунақанги қўрқиб кетдим! Елагин келиши биланоқ ўзимни қушдай енгил ва яхши ҳис қилдим. Ярим кечаси уйғониб, ўрнимда тиз чўкиб, бир соат Худога илтижо қилдим... Ўзинг ўйлаб кўр, бутунлай ёниб кетганим-да нима бўларди-а! Кўзларим оқиб тушган, лабла-

рим шишиб кетган бўларди. Менга қараб бўлмасди...
Афт-башарам пахта билан қопланарди-қоларди.

У шоколадга қўл ҳам теккизмай, нималарнидир узоқ хаёл суриб ўтирди. Кейин шоколадни ичди-да, ваннада чўмилди ва чўмилиш халатида ёйиб ташланган сочларида ўзининг ихчамгина ёзув столида мотам ромига солинган қоғозга бир неча хат ёзди: у ўзи учун бундай қоғозга анча аввал буюртма бериб қўйганди. Кийиниб, нонушта қилди-да, жўнаб кетди: у дала ҳовлида онасиникида бўлди ва унинг доимий ишонган одами актёр Стракун билан кеч соат ўн иккиларда қайтди.

— Иккови хурсанд қайтишди, — дея ҳикоя қилди оқсоч хотин. — Уларни йўлакда кутиб олдим-да, Сосновскаяни ёнимга чақириб, Елагин у йўқлигида бериб юборган нарсани ва хатни унга бердим. Нарсалар борасида: “Тезда буларни яшир, Стракун кўрмасин!” дея шипшиди, сўнг шоша-пиша хатни очди-ю, бирдан ранги оқариб кетди, ўзини йўқотганча, Стракуннинг меҳмонлар хонасида ўтирганига ҳам қарамай: “Худо ҳаққи, тез каретага югур!” — деб бақирди. Мен карета олиб келишга кетдим. Карета келганида, у йўлакда тайёр турарди. Биз бор кучимиз билан чопдик, у бечора эса йўл-йўлакай чўқиниб: Эй, Худойим, ишқилиб тирик бўлсин-да,” — дея такрорларди нуқул.

У душанба эрталабдан чўмилиш кийимида дарёга кетди. Уша куни уникида Стракун билан инглиз аёли тушлик қилишди (уникига ҳар куни инглизчадан дарс бергани келарди-ю, деярли ҳеч нима ўтмасди). Тушдан кейин инглиз аёли кетди. Стракун эса яна ярим соатлар туриб, сигарет чекди, сўнг оёғига япон

туфлисини илганча диванда ётган беканинг тиззасига бошини кўйиб ётди. Охири Стракун кетди, кетиш олдидан Сосновская ундан “бугун кеч соат ўнда” келишини ўтинди.

— Бу жуда тез эмасми? — кулиб деди Стракун йўлакда асосини қидира туриб.

— Вой, йўқ, илтимос! — деди у. — Борди-ю, келганигда мен бўлмасам, хафа бўлма, хўпми...

Кейин у каминда қандайдир хат ва қоғозларни узоқ ёқди. Сўнг оқсоч хотин билан ҳазиллашиб ўтириб, хиргойи қилишди:

— Ўзим ёнмаганимга яраша, энди ҳаммасига ўт кўяман! Бундан ёниб кетгани минг марта яхши эди. Ёнсам ёниб, бир йўла кулга айланай...

Кейин яна деди:

— Вандага айт, кечки овқатни соат ўнга тайёрлаб кўйсин. Ҳозир эса мен кетяпман...

У соат олтиларда қоғозга ўралган револьверга ўхшаш нарсани ўзи билан олиб чиқиб кетди!

У Староградскийга кетди, йўлда шанба кунги воқеадан сўнг этаги ёниб кетган тунги кўйлагининг этагини кестириш учун тикувчи Лешинскийнинг уйи томонга бурилди, тикувчининг айтишига қараганда, ўша куни у қувноқ ва ёқимтойгина кўринган. Сосновская тунги кўйлагининг у ер-бу ерини кўздан кечирган-да, қоғозга ўраган ва уйдан аввалроқ олиб чиққан бўғчасига жойлаб, устахонада чевар қизлар билан узоқ суҳбатлашиб ўтирган ва: “Эй, Худойим, мен энди кетишим керак, кеч қолдим, менинг фаришталарим!” — дея қайта-қайта такрорлаган, охири бир хўрсиниб, ўрнидан даст турган-да, қувонч билан:

— Хайр, пани Лешинская, хайр, сингилжонларим, фаришталарим, мен билан гурунглашиб ўтирганингиз учун раҳмат сизларга, сизлар билан аёллар даврасида ўтириш қандай мароқли, ҳадеб эркаклар билан бўлавериш ҳам жонга тегар экан.

У яна бир марта остонадан туриб, кулиб, бошини ирғаган-да, чиқиб кетган.

Нега у револьверни ўзи билан олиб олди?

Револьвер ўзи Елагинники эди, у, Елагин ўзини отиб қўйишидан қўрқиб, револьверни ўзида сақларди. “У бир неча кундан сўнг чет элга кетиши муносабати билан револьверни ўз эгасига қайтаришни ният қилганди”, — деди оқловчи ва қўшиб қўйди:

— Шундай қилиб, у машъум, лекин унинг учун қасддан уюштирилмаган учрашувга жўнади. У соат еттида Староград кўчасидаги 14-уйнинг 1-хонадонига етиб борди, — мана, бу уйнинг эшиги ҳам ёпилди, эшик фақат 19 июнь куни эрталаб қайта очилди, холос. Тунда у ерда нималар содир бўлди? Бунга Елагиндан бошқа ҳеч ким бизга ҳикоя қилиб беролмайди. Уни яна бир марта эшитиб қўрайлик-чи...

XIII

Прокурор бизнинг хотирамизда яна бир бор жонлантиришни лозим топган, ўша айблов баённомаси саҳифаси бўлмиш ва шу билан ўз ниҳоясига етган Елагиннинг ҳикоясини суд залини тўлдирган одамларнинг барчаси чуқур сукут билан тинглади:

— Мен ўн саккизинчи июнь душанба куни эрталаб унга соат ўн иккидан кейин бўш эканлигимни бил-

дириб, мактуб жуънатдим. У: “Староградскийда, соат олтида”, — дея жавоб юборди.

Мен ун беш дақиқаси кам олтида ўша ерда эдим, ўзим билан енгил овқат, икки шиша шампан виноси, икки шиша портъер, стаканча ва бир шиша атир олиб бордим. Уни узоқ кутишимга тўғри келди: у соат еттиларда етиб келди...

Уйга кириб, мени паришон ҳолда ўпди, сўнг кейинги хонага ўтиб, ўзи билан кўлида олиб келган ўроғлиқ нарсани диванга ташлади. “Чиқиб тур, — деди у французчалаб, — мен ечинишим керак”. Мен чиқиб кетдим. Яна узоқ бир ўзим ёлғиз ўтирдим. Мен мутлақо хушёр, лекин жуда дилгир эдим, муносабатимиз ниҳоялаб бораётганини гира-шира ҳис этиб турардим... Устига-устак, муҳит ҳам ғалатироқ бўлиб борарди: худди тундагидек, мен олов ёнида ўтирардим, ҳолбуки бу қоронги хонанинг гунг деворларидан ташқарида ҳали ёруг ва ажойиб ёз куни ҳукм сураётганини сезиб, билиб турардим... У мени узоқ вақт ёнига чақирмади, мен ҳам унинг нима билан банд эканини билолмадим. Эшик орқасида тиқ этган товуш эшитилмасди. Охири: “Энди кираверишинг мумкин...”, — деб бақирди у.

У диванда битта тунги кўйлагининг ўзида, пайпоқсиз, туфлисиз яланғоч оёқларини кўрсатиб, хўмрайганча шифтдаги фонарга жим тикилиб ётарди. Ўзи билан олиб келган бўхча очилиб, унда мен ўз револьверимни кўрдим-да: “Буни нега олиб юрибсан?” — деб сўрадим. У бир оздан сўнг: “Ўзим, шундай... Ахир, мен жуънаб кетаяпман... Яхшиси, сен буни уйингда эмас, шу ерда сақла... — деб жавоб қайтарди. Хаёлимдан:

“Йўқ, бу бекорга эмас!” — деган даҳшатли бир фикр ўтди.

Бундан кейинги суҳбатимиз узоқ, лекин зўрма-зўраки, совуққина кечди. Ичимда ўлгудай қўрқиб турардим, — миямга бирор ақлли гап келиб қолармикин, деб кутардим. Мана, ҳозир, фикримни бир ерга жамлайман-да, охири энг муҳим қароримни айтаман деб интиқ эдим, чунки мен бу учрашув биз учун сўнггиси эканини ёки ҳар ҳолда бизни узоқ муддатли айрилиқ кутаётганини англаб турсам-да, ҳеч нарса қилолмадим, ўзимни бутунлай кучсиз ва ожиз ҳис этардим. У: “Чеккинг келса, чекавер...” — деди. — “Сенга ёқмайди-ку! — дедим мен. — “Энди менга бари бир, — деди у. — Менга шампан виносидан бер...” Бундан мен шундай хурсанд бўлдимки, зеро бу мен учун нажот эди. Биз бир неча дақиқа ичида бир шиша шампан виносини бўшатдик, мен унинг ёнига ўтирдим-да, қўлларидан ўпа туриб, бу айрилиқни кўтара олмаслигимни айтдим. У сочларимни тўзгита туриб, паришон ҳолда: “Ҳа, ҳа... Хотининг бўлолмаслигим, бу қандай бахтсизлик... Барчаси, бари бизга қарши, ёлғиз Яратганнинг ўзигина бизга хайрихоҳ... Мен сенинг қалбингни, тасаввурингни севаман...” Бу сўнгги сўзлари билан нима демоқчи бўлди, билмадим. Мен юқорига — соябон тепасига боқиб: “Қара, сен билан бу ерда худди саганада тургандекмиз. Қандай сукунат!” — дедим, у бунга маъюс жилмайиб қўйди...

Соат ўнларга бориб, у очикқанини айтди. Биз олдинги хонага ўтдик. У жуда кам овқат еди, мен ҳам, — биз кўпроқ ичдик. Бирдан кўзи мен олиб келган енгил овқатга тушди-ю, “тентак, яна нималарни кўтариб

юриссан! Бошқа бундай қилма”, — деди. “Бу “бошқа” деганинг қачон бўларкин?” — дедим. У бир ғалати қараш қилди-да, сўнг бошини эгиб, қовоғи остидан кўзларини олайтириб қаради. “Исо, Марям, — деб пичирларди у, — биз энди нима қиламиз? Мен телбаларча сени хоҳлаяпман! Юра қол...”

Бирмунча муддатдан сўнг мен соатимга қарадим, соат икки бўлганди. “У-хў, кеч бўлиб қолибди, — деди у. — Ҳозироқ уйга кетишим керак”. Аммо, у жойидан ҳам кўзғалмай, қўшиб қўйди: “Биласанми, бу ердан жуфтакни қанча тез ростласак, шунча яхши, лекин жойимдан кўзғалолмаяпман. Худди бу ердан чиқиб кетолмайдигандек ҳис этяпман ўзимни. Сен Худонинг хоҳиши билан менинг ёзмишим, қисматимсан...” Ҳаттоки шуни ҳам тушунишни истамаяпман. Эҳтимол, у кейин ёзиб қолдирган: “Улаяпман, лекин ўз хоҳишим билан эмас”, — деган сўзлар билан боғлиқ бирор нарса демоқчи бўлгандир. Бу сўзлар билан у менинг олдимда ўзини кучсиз, ҳимоясиз ҳис этган деб ўйлайсизми? Менимча, у бошқа нарсани: бизнинг толесиз бу учрашувимиз — тақдир, Худонинг истаги, у ўз ихтиёри билан эмас, Худонинг хоҳиши билан ўлаяпман, деган сўзларни айтмоқчи бўлган. Ваҳоланки, мен ўшанда бу сўзларга кўпам эътибор бермаганман, унинг ғалатироқлигига кўникаб ҳам қолгандим. Кейин у дабдурустдан: “Қаламинг борми?” — дея сўраб қолди.

Мен яна ҳайрон бўлдим: унга қалам нега керак бўлиб қолди экан? Ён дафтардаги қаламни олиб беришга шошилдим. У ташриф қозгимни ҳам сўради. Унга нималарнидир ёзаётганда: “Менга қара, ташриф

қоғозига хат ёзиш ноқулай-ку”, — дедим. “Йўқ, бу шунчаки ўзим учун”, — деб жавоб берди. — Мен ўйлаб, ҳам ухлаб оламан, мени ёлғиз қолдир”. Ёзила-вериб тўлдириб ташланган ташриф қоғозини кўкрагига қўйди-да, кўзини юмди. Ҳаммаёқ шундай тинчиди-қолдики, бундан эсинг огиб қолиши ҳеч гап эмасди...

Шу алпозда ярим соатдан кўпроқ вақт ўтди. У бирдан кўзини очди-да: “Ёдимдан чиқаёзибди, мен узугингни қайтариб бергани келгандим. Кеча ўзинг ҳаммасига нуқта қўймоқчи эдинг-ку”, — деди совуқ-қина қилиб. У қаддини бир оз кўтарди-да, узукни деворга қараб улоқтирди. “Наҳотки, сен мени сева-сан? — деярли қичқириб деди у. — Тушунолмаيمان, қандай қилиб сен мени бу ёруғ оламда яшашимга йўл қўйиб беряпсан! Мен аёлман, менда субут йўқ. Мен ўлимдан қўрқмайман — азоб чекишдан қўрқаман, холос, лекин сен битта ўқ билан мени, сўнг ўзингни мар-ҳумга айлантришинг мумкин”. Менга шу ерда аянчли аҳволимизнинг даҳшатли бир ҳақиқати аён бўлганди, энди қандай яқун топмасин, буни нима биландир ҳал этиш вақти келганди. Лекин уни ўлдириш — йўқ, асло, бу иш менинг қўлимдан келмаслигини сезиб турардим: мен ҳис этаётган нарса бошқа эди: мен учун ҳал қилувчи лаҳзалар етиб келганди. Мен револьверни олдим-да, тепкисини кўтардим. У ҳайқириб: “Нима? Фақат ўзингни отасанми? — дея ирғиб ўрнидан турди. — Йўқ, Исо номи билан қасам ича-манки, бундай қилмайсан!” — деди ва револьверни қўлимдан юлқиб олди.

Яна ўша юракни ўртовчи жимжитлик. Мен чўнқа-йиб ўтирардим, у эса қимир этмай ётарди. Бир вақт

у ўзига ўзи полякчалаб ниманидир гапирди-да, кейин: “Узугимни бу ёққа бер”, — деди менга. Мен унга узукни узатдим. “Ўзингникини ҳам!” — деди у. Мен бу буйруқни ҳам бажаришга шошилдим. У ўзиникини қўлига тақди-да, менга ҳам узугимни тақшимни буюрди, кейин гапира кетди: “Мен сени ҳамиша севганман, ҳозир ҳам севаман. Сени ақлдан оздирдим, азоб бердим, нима қилай, феълим шунақа экан, қисматимиз шунақа бўлди. Менга юбкамини узатиб юбор-да, қора вино олиб кел...” Унга юбкасини узатдим-да, винога кетдим, қайтиб келганимда ёнида заҳар солинган шиша идишни кўрдим. “Менга қара, — деди у қатъий оҳангда. — Ўйин-кулгилар шу билан ниҳоясига етди. Сен менсиз яшай оласанми?” Мен, йўқ, деб жавоб бердим. — “Ҳа” — деди у, — мен қалбингни, фикрларингни бутунича ўзимники қилиб олганман. Энди ўзингни ўлдириш учун иккиланмайсанми? Агар шундай қилолсанг, мени ҳам ўзинг билан олиб кет. Менинг ҳам сенсиз яшашимдан маъно қолмайди. Мени ўлдирганингдан сўнг, ўлаётганингда ва ниҳоят мен энди тоабод, бутунлай сеники эканимни билиб ўласан. Энди мен сенга ўз ҳаётимни сўзлаб бераман...” У бир оз дам олиб, ўзига келди-да, шошмасдан, болалигидан бошлаб бутун ҳаётини менга ҳикоя қилиб берди...

XIV

Мен ҳатто қайси биримиз ёзишни аввалроқ бошлаганимизни ҳам яхши эслайман... Ўшанда қаламни иккига бўлгандим... Биз ёзишни бошладик ва ҳаммавақт

жим ўтириб ёздик. Янглишмасам, мен энг аввал отамга хат ёздим... Сиз, нима учун мен отам “менинг бахтли бўлишимни истамаяпти” деб уларга қилган таънамни, менинг эса бирор марта бўлса-да, никоҳимизга отамнинг розилигини олишга ҳаракат қилмаганимни билмоқчимисиз? Қайдам... Бари бир улар бу никоҳга рози бўлмасдилар... Мен кейин полкдаги дўстларимга хат ёзиб, улар билан видолашганман. Яна кимга дейсизми? Ҳа, тузукрок қилиб кўмишларини айтиб, полк қўмондонига хат ёзгандим. Демак, мен ўзимни ўзим ўлдиришимга ишонардим — сиз шундай демоқчисиз-да? Албатта. Хўш, нима учун энди буни қилмадим? Бу ёгини билмайман...

У, эсимда, шошмасдан, тўхтаб-тўхтаб, ҳар томонини ўйлаб ёзарди; сўзни ёзарди-да, хўмрайиб деворга қараб қўярди... Хатларни унинг ўзи йиртиб ташларди, мен эмас. Ёзарди-да, йиртарди, тўғри келган томонга итқитарди... Назаримда, ҳатто қабр ҳам ўша сўнгги соатларда, ўша жимжитликда, мана шу фонус остида ёзган бекорчи мактубларимчалик кўрқинчли бўлмаса керак. Мен ўша кеча у менга нимани буюрган бўлса, ҳаммасига сўзсиз итоат этганман.

У тўсатдан: “Етар, бўладиган ишнинг тезроқ бўлгани яхши. Менга винодан узат, мени дуо қил, эй Худо!” — деб қолди. Стаканга вино қўйиб, унга узатдим, у қаддини бир оз кўтариб, винога бир чимдим кукуни ташлади. У винонинг ярмидан кўпини ичиб, қолганини ичиб қўйишимни сўради. Мен ичиб юбордим. У тоқатсизлана бошлади-да, қўлимдан маҳкам ушлаб: “Энди мени ўлдир, ўлдир мени! Севгимиз ҳаққи, ўлдир мени”, — дея ялина бошлади.

Буни қандай эплашим мумкин эди? Назаримда, уни чап қўлим билан қучдим, ҳа, албатта, чапи билан ва лабларига ёпишдим. У: “Алвидо, алвидо... Йўқ, ёки бўлмаса: Ассалом, энди буниси то абадга... Бу ерларда бирор нарсага эришолмадим, демак, энди бари у ерда, арши аълода...” Уни маҳкам қисиб турардим, лекин бармогим револьверни босишга шай турарди... Эсимда, бутун аъзои баданимни қалтироқ босганини ҳис этардим. У полякчалаб: “Александр, севгилим менинг!” — дейишга улгурди, холос.

Бу соат нечада содир бўлди дейсизми? Учларда, шекилли. Ундан кейин мен яна икки соат нима иш қилдим? Лекин мен соат бирдан бошлаб Лихарев томонга кета бошлаганман. Қолган вақт унинг ёнида бўлганман ва ўзим билмаган ҳолда нарсаларни тартибга сола бошлаганман...

Мен нега ўзимни отмадим? Мен бу ҳақда ўйламасдим. Унинг жонсиз жасадини кўрдим-у, барчасини унутдим. Мен ундан кўз узолмасдим. Кейин ҳушимни йўқотган ҳолда уни ва хонани тартибга келтира бошладим... Мен сендан кейин ўзимни ўлдираман, деб берган ваъдамни бузишим мумкин эмасди, лекин лоқайдлик мени бутунлай домига тортган эди... Мен ҳозир ўз ҳаётимга ҳам худди шундай лоқайдлик билан қарайман. Аммо мени жаллод деб ўйлашларига ҳеч чидолмайман. Йўқ, йўқ! Балки, мен қонун олдида, Худо олдида гуноҳқордирман, лекин зинҳор унинг олдида эмас!

1925 йил 11 сентябрь

БОЗОРДА¹

— Сизга хўжалик буюмларидан бирор нарса керакми?

Бозордаги энг сара моллару соат дўконлари, до-рихона, темир буюмлару идиш-товоқлар, бўёғу гуруч, чой, қаҳва сотиладиган расталарда одамнинг жонидан бўлак ҳамма нарса бор. Бозор қаршисидаги дарво-за олдида супурги, тобут, белкурагу хаскашлар ҳамда ялтилаб турган янги гилдираклар чиқариб қўйилган омборхоналар жойлашган.

Саратон, бегим қунлари, жазирама авжига олган. Бозор бўм-бўш. Бор-йўғи битта тасодифий харидор — шаҳарлик киши ибодатхонадан ўқдек отилиб чиқди. Унинг шошилинич иш билан бозорга киргани юз-кўзи-дан сезиларди. У энг катта омборхонанинг дарвозаси олдида тўхтади. Эшаксимон калта оёқли байтали ус-тига жиловни ташлади-ю, сомон ортилган чанг ара-вадан сақраб тушди, офтобда қизиган бош кийимини орқага суриб, бир муддат серрайиб туриб қолди.

— Хўш, хизмат, ака, хўжалик буюмларидан бирор нима керакми, мана, масалан, тобут?

— Тобут...

— Танлов катта. Сизга одмигинаси керакми ёки муҳташами?

Харидор янгилиги билан кўзни ўйнатовчи белку-рагу супургилардан кўз узиб, керакли буюмга нигоҳ ташлади: бу арзон бўёқ сурилган, дағал, қопқоғида

¹ Холниса Раҳмонқулова таржимаси.

Холниса Раҳмонқулова — 1975 йили Жиззах вилоятида туғилган. 1999 йилда Жиззах давлат педагогика институтининг филология факультетини тугатган. 2001 йилдан буён бадиий таржима билан шуғулланади.

хочи оқариб турган ва қопқоқ нишабида митти парракли каллаги бор тобут эди.

— Ҳар ҳолда бунисидан яхшироқ...

— Кимга? Чақалоқ эмасми ишқилиб? Навжувон болагами ё навниҳол қизга? Қари кампиргами ёки чолга?

— Ёш бола учун, азизим, сенга дардисар бўлмасдим. Гўдак учун аллақандай арзимас матоҳни ўзим ҳам йўниб олардим. Бутун бошли галлани далага ташлаб келиб ўтирибман-а...

— Бундан чиқди, отангиз ё онангизга экан-да?

— Онам учун...

— Волидангизнинг бўйи тахминан қанча эди? Жусаси йирик эмасмиди?

Харидор тобутларга кўз югуртириб, кафтининг қирраси билан ўз елкасини қаричлади.

— Мана, бунисини бир кўринг-да. Бундан ўтадиганини тополмайсиз.

Сотувчи тезда бинафшаранг тобут бошига кафтини босди ва чаққон ҳаракат билан уни бошқаларидан ажратиб, йўлакка, харидорнинг олдига қўйди.

— Буниси бир оз кичиклик қиладими, дейман... Очиги, у кейинги пайтларда анча озиб кетганди...

— Албатта, тобутларнинг энг сарасидан эмас-у, бироқ маййитни созгина жойлаштириш мумкин.

— Мустаҳкамми?

— Кафолат бераман. Хавотирланманг, қиёматга қадар етади.

— Қани, қопқоғини очсинлар-чи...

Сотувчи қопқоқни олди. Харидор эгилиб, диққат билан синчиклади. Ичкараси бўялмаган, тилла-

ранг тахтаси гадир-будур, хуш ва қуруқ ҳид келарди. Айрим жойларига сариқ елим томган. Тобутнинг туби қингир-қийшиқ, бир-бирига ёмон ўрнатилган тахталардан иборат эди. Асосийси, кўзсиз тахталар эмасди. Буни кўрган харидорнинг қувончи ичига сиғмай кетди. Буюмни ерга уриб, янада арзонроқ харид қилиш имкони тугилганидан жонланди:

— Йўқ, оғайни, бу тобутинг қиёматгача чидамайди, қара, нуқсонни бор экан! Бу яроқсиз, азизим! Агар бешдан тушиб берсанг, оламан. Фақат шунда ҳам онамнинг ҳақи-хурмати!

1930 йил

ЁШЛИК ВА КЕКСАЛИК¹

Ажойиб ёз кунлари, осуда Қора денгиз.

Кема одамлар ва юклар билан лиқ — ҳатто кеманинг қўйругида ҳам лаш-лушлар қалашиб ётибди.

Кема дунё кезган — Қрим, Кавказ, Анатолия соҳиллари, Константинополь...

Қуёш чарақлаб турибди, осмон мусаффо, денгиз нафармон, бош-кети кўринмас портда одамлар қатор тизилган, капитан ёрдамчиларининг қулоқни батанг қилгувчи сўқинишлари, қичқириқлари авжига чиқади, сўнг яна сокинлик чўкиб, ҳамма қимирлаб қолади.

Кеманинг биринчи тоифали каюталари салқингина, шинам, тоза ва бўм-бўш. Бироқ ошхона ёнидаги йўловчилар тунайдиган тор, бадбўй хужралар, шийпонча таги ивирсиб, кўзга хунук ташланади. Ҳамма ёқда сассиқ ҳид ўрнашиб қолган. Устига-устак кун-

¹ Умид Али таржимаси.

нинг беаёв жазирамаси, илим-илиқ ҳаво димоқни ачи-тади. Бироқ денгиздан таралаётган эпкин буларнинг ҳаммасини тўзитиб юборгудай бўлиб, вужудга ҳаловат инади.

Йўловчилар сафида руслар, нўғайлар, курдлар, грузинлар, ҳатто греклар ҳам бор. Курдлар, сизга айтсам, ёввойи халқ — кун бўйи донг қотиб ухлашади, грузинлар эса қувноқ халқ: қўшиқ айтишади, жуфт-жуфт бўлиб рақсга тушишади, гоҳида сақраб ҳам қўйишади қурмагурлар.

Кема Трапезундда талай вақт туриб қолди. Мен қирғоққа чиққандим, кема зинасида уймаланаётган бир тўда жулдур курдларга дуч келдим — сал нарироқда эгнига кулранг черкес кийиб, энсиз камарни маҳкам сиқиб олган чол диққатимни тортди. Курдлар биз билан битта кемада сузиб, бир палубада ётиб туриб, жойларини тоза сақлашарди.

Чолнинг соқоли денгиз кўпигидек оппоқ, юзи эса офтобда қорайиб кетганди. Катта-катта кўзлари йил-тиллаб турарди.

Мен унинг олдига яқин бориб, “салям” дедим, кейин сўрадим:

— Кавказданмисиз?

Чолнинг чеҳраси очилиб, дўстона илтифот қилди:

— Узоқдан чўтлайверинг, жаноб. Биз курдлармиз.

— Қаерга кетяпсиэлар?

Унинг юзлари жиддий тортди, магурур жавоб берди:

— Истанбулга, жаноб. Шоҳимиз олдига. Унга совга-салом обборяпман. У ўғилларимнинг барини урушга чақириб олганди. Еттовиниям. Шаҳид кетишди гў-

ри нурга тўлгурлар. Аммо шоҳимиз мени ёлғизлатиб қўйгани йўқ, барака топсин.

— Це-це-це... — деб юборди туйқус ёнимизда турган ёш грек. У пўрим кийинган: бошида олча ранг феска, эгнида кулранг сюртук ва оқ жилет, оёғида тутмалари қадалган ялтироқ ботинка бор эди. Қўлида папирос бурқситиб тутун таратаяпти. У бошини чайқаб чолга ачинган бўлди:

— Бай-бай, қариянинг бир ўзи қолибди-да, а?

— Қандай нодонлик, — туси ўзгарди чолнинг, — Мана сен қариб-қартаясан. Аммо, мен ҳечам қаримайман. Маймун ҳақида эшитганмисан?

Йигит мийиғида кулиб сўради:

— Қанақа маймун?

— Билмасанг, эшитиб ол. Тангри ер ва осмонни яратди, буни билсанг керак?

— Бўлмасам-чи?

— Кейин одамни яратибди-да, қулогига қўйбди: Сен, дебди, ўттиз йил мана шу дунёда яшайсан, умринг фаровонликда ўтади, дунёда нимаики бор ҳаммасидан фойдаланасан. Хўш, маъқулми, дебди. Одам ўйланиб қолибди: ҳаммаси яхшику-я, ўттиз йил камлик қилмасмикан, сўнг Худодан ўпкаланибди — шунча кам умр кўраманми? Эшитяпсанми? — хитоб қилди чол кулимсираб.

— Эшитяпман, — жавоб берди грек.

— Кейин Тангри эшакни дунёга келтирибди, унга ҳам тушунтирибди: Сен оғир юкларни ташийсан, одамларни миндирасан, манзилигача элтиб қўясан, агар ўжарлик қилгудай бўлсанг, бошингга таёқ билан уришади. Розимисан? Бечора жонивор зорланибди,

йиглабди: Уттиз йил хор бўлиб яшайманми, ҳеч бўлма-са ярмини чегириб қўй, дебди. Буни эшитган одам — унинг ярим умрини меникига қўшиб бер, дебди Худоба. Тангри рози бўлибди. Энди одамзотнинг умри қирқ беш йилга узайибди. Қара-я, чакки иш қилмабди-я? — сўради қувлик билан чол.

— Бўлмасамчи, — жавоб қилди грек унинг фикрини тўла англаб етмай.

— Энди Тангри кўпакни вужудга келтирибди ва унга ҳам шунча умр берибди: Сен, дебди итга, хўжангнинг мол-дунёсини асрайсан, ундан бўлак ҳеч кимга ишонмайсан, кечалари ухламай уйини қўриқлайсан, дебди. Қарагин-а, ит ҳам ўзига берилган умрдан норози бўлиб, ярмига кўнибди. Шунда одам яна очофатлик қилибди, шунча умр увол кетмасин, меникига қўша қол, дебди Яратганга. Тангри тилагини бажо келтирибди. Хўш, энди бу азаматнинг умри қанчага чўзилди?

— Олтмишга, — деди грек қувониб.

— Хўш, ана ундан кейин Тангри маймунни яратибди, унга ҳам ўттиз йил умр берибди, кейин тушунтирибди: Сен меҳнат-машаққатсиз кун кўрасан, фақат ҳусндан Мосуво бўласан, бошинг тап-тақир, юзларинг ажинли, тап-тақир қошинг нақ пешонанг бўлади, ким сени кўрса ўша заҳот хахолаб масхара қилади...

Шу тоб грек чолнинг гапини бўлди:

— Демак маймун ҳам умрининг ярмидан воз кечади, шундайми?

— Шундай, — деди чол ёнида турган миллатдоши қўлидан мундштукни оларкан, — Одам бундан ҳам фойдаланиб, маймуннинг ярим умрини ўзиникига қўшишни сўрайди Худодан. Яна...

Шундан сўнг қария жимиб, пича хаёлга толди, бизни унутди гўё. Кейин кўзларини бир нуқтага қадаб, вазмин гапира кетди:

— Одам ўзига берилган ўттиз йиллик умрни мароқли ўтказибди — ебди, ичибди, урушда қатнашибди, тўй-маъракаларда хурсандчилик қилибди, қиз-жувонлар билан бирга бўлибди. Кейин умрига қўшилган ўн беш йилини эшакдай ишлаб, бор топган-тутганини уйига ташиб ўтказибди. Кейинги ўн беш йил ундан ҳам ошиб тушибди. Тўплаган бойлигидан хавотирга тушиб, кечалари билан ухлолмабди, асаби ишдан чиқибди. Умрининг охирида эса куч-қувватдан қолиб, қариб-қартайиб тасқара маймунга ўхшапти-қопти. Кимнинг кўзи тушса, бошини лиқиллатиб, хахолаб кулармиш. Сен ҳам айна ўша одам аҳволига тушасан, — тиржайиб деди қария грекка мундштугини тишлари орасида силжитаркан.

— Сиз-чи, сиз бу аҳволга тушмайсизми? — деб сўради йигит.

— Ҳа, мен бошқача одамман.

— Қанақа одам?

— Мен кабилар бу дунёда саноқли, — деди чол мағрур. — Мен эшакдай бойлик ташимадим, йўқ мол-дунёга итдек қўриқчилик қилмадим, энди маймунга ўхшаб ташвишга тушишга не ҳожат? Шундай экан нега қариликни бўйнимга олишим керак?!

1936 йил

СТЁПА¹

Қош қорая бошлаганда Чернь йўлидан кетаётган ёш савдогар Красилшиков жалада қолиб кетди.

У мовут чакмони ёқасини кўтариб, томчилар дув-дув томаётган картузини бостириб кийган ҳолда қўнжи узун этикларини араваганинг ўқига қаттиқ тираб, тўсиқ орқасидаги ўриндиқда ўтирар, увишиб қолган ҳўл бармоқлари билан ивиб кетган тизгинни силтаб тортиб, югурик отни янада тез чопишга ундар, суюқ балчиқ сачратиб кетаётган чап томондаги гилдирак ёнида йирик қўнғир овчи ит тилини осилтириб, бир маромда гизилаб борарди.

Олдиниға Красилшиков аравагани тош йўл бўйлаб чўзилган қора тупроқ, сўқмоқдан ҳайдади, сўқмоқ, кўпикланиб оқаётган кулранг бўтана билан тўлгандан кейин катта йўлга бурилиб, майда шагални гижирлатиб кета бошлади. Ён-атрофдаги дарахтлар, осмон ҳам янги узилган бодринг ва фосфор ҳиди уфуриб турган қуюқ ёмғир пардаси остида кўринмай қолган эди, кўз ўнгида ёруғ шуъла қора булутларни тешиб, кўзни олгудек ярақлаб чақнар ва бўшлиққа томир отган яшин бош устидан қалдираб ўтиб, бир лаҳзадан кейин худди қиёмат-қойимдан дарак бераётгандек, даҳшат билан гумбурлаб портлар эди. От дам-бадам чўчиб тушса-да, шитоб билан йўртаб борар, ит эса қулоқларини қисиб, жон ҳолатда сакраб-сакраб югурар эди.

¹ Ортиқбой Абдуллаев таржимаси.

Ортиқбой Абдуллаев — ёзувчи, таржимон, адабиётшунос, филология фанлари номзоди. 1943 йилда Тошкент вилоятида тутилган. Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими.

Красилшиков Москвада ўсди, шу ерда ўқиб, университетни битирди, аммо ёзда Туладаги бадавлат хонадонларни эслатадиган чорбогига келгач, мужиклар қишлоқ ҳаётига хос қайноқ лаззат оғушида сармаст эди. Ёз бўйи ўтган йилги саратонда орасидан чиққан помещчик-савдогарга ўхшаб юришни ёқтириб қолди ва тилла қутичага солинган сигарета чекадиган, йилтилла-тиб мойланган этик, ён ёқа кўйлак, бурма камзул киядиган, рус кишиси эканидан ниҳоятда гурурланадиган бўлиб қолди, ҳозир эса, жала ва қалдироқлар ичида, бош кийими ва бурнидан томаётган совуқ томчилар гашилини келтираётганига қарамай, машҳур артист жонгонга жазманлик қилиб, июль ойида уни Кисловодскка жўнатгунча Москвада дайдиб юрганини, бекорчилик, жазирама, кесилган темир бочкалардан бурқсиб чиқаётган кўкимтир қорамой тутуни ва иссиқ қўланса ҳидга тўла ўнқир-чўнқир Москва кўчаларини, Кавказга отланган “Малый театр” артистлари билан Троицкий нишаблигида қилинган нонушталарни, “Трамблэ” қаҳвахонасидаги роҳатижон ўтиришларни, сўнг гилофи олинмаган мебеллар, қандиллар, нафталин ҳидли докаларга ўралган суратларга тўла хонасида интизорликда ўтказган тунларни тез-тез эслай бошлаганди...

Ёзда Москва оқшомларининг адоги бўлмайди, ўн бирларга борганда қоронги тушади, кутиб ўтираверасан, ўтираверасан, ундан эса дарак йўқ. Ниҳоят, қўнғироқ, у кўркам ёзги либосда, нафаси тикилиб зўрга гапиради: “Мени кечир, жоним, куни билан бошим огриб ётиб қолдим, совға қилган чойгулинг-ниям чайнаб ташладим, шошилганимдан олифта бир извошчини ёллабман дегин, ўлгудек очман...”

Ниҳоят, жала ва момақалди роқ наъраси пасайиб, атроф сал ёришгандан кейин, олдинда, тош йўлнинг чап томонида яқинда хотини ўлган кекса мешчан Прониннинг таниш карвонсаройи кўринди. Шаҳарга ҳали йигирма чақиримча бор, нафас ростламасак бўлмайди, ўйлади Красилшиков, от кўпикка ботиб кетган, тагин нима бўлишини ким билсин, у томонлар қоп-қорайиб ётибди, чақмоқ чақишини қаранг-а... У йўлни карвонсаройга қараб солди ва ёғоч дарвоза қанотигача отни йўрттириб келди. — Бобо! — Қаттиқ қичқирди у. — Меҳмонни қабул қил! — Аммо тунукаси занглаган ёғоч уйнинг деразалари қоп-қоронги, сас-садо йўқ. Красилшиков тизгинни қозикқа боғлаб, пиллапоядан соябонли йўлакка кўтарилди, орқасидан лойга беланган, жиққа ҳўл ити сакраб чиқди, унинг кўриниши ваҳимали, кўзлари чақнаб маъносиз ялтирарди, тер босган пешанасидаги картузни кўтариб қўйди, ёмғирда огирлашган чакмонини ечиб, панжарага ташлади ва кумуш тўқали камар боғланган ён ёқа кўйлакда қолиб, қора лой сачраб, ола-чипор бўлиб кетган юзини артди, сўнг қамчиси билан почасига ёпишган лойларни уриб-уриб тушира бошлади.

Оғил эшиги очиқ бўлса-да, уй ичида ҳеч ким йўққа ўхшарди. Молларга қарашяпти, шекилли, ўйлади у ва энгашиб, ён-атрофга тикилди: жўнаб кетаверган маъқулмикин? Кечки ҳаво огир ва намчил эди. Ёмғирда эгилиб қолган бугдойзор томондан беҳисоб беданаларнинг хушхон хониши эшитилиб турарди, жала тинган, аммо тун бостириб келар, еру осмон хўмрайган зулмат қўйнида, тош йўлдан нарида, пастак қорамтир ўрмон орқасида совуқ булутлар янада қуюқлашган, дам-ба-

дам қизғиш шуъла ёйилиб, атрофга ёвуз тилларини чўзарди — Красилшиков даҳлизга ўтди, қоронгида пайпаслаб меҳмонхона эшигини топди. Меҳмонхона ҳам қоп-қоронги ва кимсасиз эди, фақат қаердадир осма соатнинг чиқиллаши эшитиларди. У эшикни тарақлатиб ёпди, оёгини судраб бориб, хонадаги бошқа эшикни очди: ҳеч ким йўқ, фақат иссиқ қора шифтга ёпишган мудроқ пашшалар норози бўлгандек гувиллашди.

— Ўлиб қолишганми? — овоз чиқарди у ва шу заҳоти қоронгида сўридан сирғалиб тушаётган хўжайиннинг қизи — Стёпанинг болаларга хос бийрон, ёқимли овозини эшитди.

— Сизмисиз, Василь Ликсеич? Мен бир ўзимман, оқсочимиз дадам билан уришиб, уйига кетиб қолди, дадам бўлса хизматкорни олиб, иш билан шаҳарга кетувди, бугун қайтиши гумон... Момақалдироқдан ўлгудек кўрқдим, бир маҳал бу ёққа кимдир келганини эшитиб, ўтакам ёрилаёзди... Салом, мени кечирасиз, марҳамат қилинг...

Красилшиков гугурт чақиб, унинг қора кўзлари ва қорамагиз юзии ёритди:

— Салом, тентаккинам. Мен ҳам шаҳарга кетяпман, мана, кўрмайсанми нималар бўлаётганини, кутиб турай деб кирдим... Сен бўлсанг, қароқчилар босди деб ўйлапсанда-а?

Гугурт ёниб битди, аммо қизнинг хижолатомуз кулимсираётган юзи, бўйнидаги кўзмунчоқлари, саргиш сатин кўйлак остидаги кичкина кўкраклари яққол кўриниб турарди... Бўйи Красилшиковдан икки баравар кичик, худди ёш қизалоққа ўхшайди.

— Ҳозир чироқни ёқаман, — деди қиз шоша-пиша ва Красилшиковнинг ўткир нигоҳидан баттар хижолат бўлиб, стол устидаги чироққа қўл чўзди. — Сизни Худо етказди, ёлғиз ўзим ваҳима қилиб ётгандим, — у майин товушда гапирар экан, оёқ учида туриб, эҳтиёткорлик билан чироқнинг кампирагини бураб, шишасини чиқарди.

Красилшиков унинг эгилиб турган қоматига тикилганча бошқа гугурт чўпини ёндирди.

— Тўхта, кераги йўқ, — бирдан у гугуртни ерга ташлаб, қизнинг белидан қучоқлади. — Тўхтаб тур, қани, менга бир қарагин-чи.

Қиз хавотирланиб, елкаси оша қаради, қўлларини пастга тушириб, унга ўгирилди. Йигит уни бағрига тортди, қиз қаршилиқ кўрсатмади, фақат ҳайрат ва кўрқув ичида бошини орқага ташлади. У гира-ширада қизнинг кўзларига юқоридан назар солар экан, кулиб қўйди:

— Яна кўрқяпсанми?

— Васил Ликсеич... — қиз ялинчоқ оҳангда зўрга гапирди ва йигитнинг қучоғидан секин сирғалиб чиқишга уринди.

— Тўхта. Наҳотки мени ёқтирмасанг? Ҳар кўрганнингда севиниб кетишингни биламан-ку...

— Сиздан яхши одам дунёда йўқ, — деб пичирлади қиз ҳароратли товушда.

— Ана, кўрдингми?..

Қизнинг лабларидан узоқ ўпди, сўнг қўллари пастга сирғалди.

— Васил Ликсеич... Худо ҳаққи, қўйинг... Отингиз дарвоза олдида қолиб кетди-ку. Эсингиздан чиқариб

қўйдингизми?... Отам келиб қолади... Қўйинг, керак эмас!

Ярим соатдан кейин у уйдан чиқди, отни ҳовлига киргизиб, бостирмага боғлади, юганини чиқарди, ҳовли ўртасидаги аравадан янги ўрилган ўт келтириб солди ва чарақлаб очилиб кетган осмондаги сокин юлдузларга тикила-тикила ичкарига кирди. Иссиқ қоронғулик оғушидаги жимжит хонага ҳамон олисдан заиф шуълалар тушиб турарди. Қиз сўри устида бошини кўксига солинтириб, гужанак бўлиб ётар, бояги ишнинг галатилигидан ҳам қўрқиб, ҳам роҳат қилиб, беихтиёр иссиқ кўз ёши тўкарди. У қизнинг шўртанг кўз ёшлардан ҳул бўлган юзидан ўпди, ўнг қўлида папирос ушлаганча чалқанча ётиб, унинг бошини елкасига қўйди. Қиз индамай, тинч ётарди; у чекиб, чап қўли билан юзига тегиб турган паришон сочларни эркалаб силади...

Қиз тезда ухлаб қолди. У қоронғиликка тикилиб ётар экан, мамнун кулимсираб қўйди: “Дадам шаҳарга кетди...” Кетиш бунақа бўлади! Ярамас чол дарров билиб олади — қотмадан келган, жаҳли тез, қалин қоши бўлса қоп-қора, кўзлари ниҳоятда ўткир, ўлгудек ичганда ҳам ақлини йўқотмайди дейишади...

У уй ичи ёришиб, шифт билан пол ўртасидаги бўшлиқ бемалол кўринадиган бўлгунча ухламай ётди. Бошини буриб, ойнага қараб, уфқ яшил тусга кираётганини кўрди, гира-ширада стол бурчагига қўйилган Исо Масиҳнинг бир қўлини кўтариб, одамларга ўткир нигоҳ ташлаб турган улкан суратига кўзи тушди. У қизга қаради: ёнбошлаган қўйи оёқларини йиғиб,

сокин ухлаб ётибди. Бечора қизалоқ нақадар дилга яқин...

Осмон батамом ёришиб, девор орқасидаги хўроз бир-икки қичқиргандан кейин у туришга шайланди. Кўкраги очиқ, сочлари ёйилиб кетган қиз ҳам сакраб туриб, ярим ёнбошлаб ўтирди ва ҳеч нарсани англамай унга тикилиб қолди.

— Стёпа, — деди у эҳтиёткорлик билан. — Вақт бўлди.

— Кетиб қоласизми? — шивирлади у гарангсиб.

Сўнг бирдан ҳуши жойига келди, қўлларини устма-уст қўйиб, кўкрагига ура бошлади:

— Қаёққа кетасиз? Энди сизсиз қандай яшайман? Мен нима қиламан энди?

— Стёпа, мен тезда қайтиб келаман...

— Дадам уйда бўлади-ку, сизни қандай қилиб кўраман?! Йўлдан нарига ўтиб, жон деб ўрмонда пойлаб турардим-у, мени уйдан ташқарига ким чиқаради дейсиз?

Йигит тишларини гижирлатиб, уни чалқанчасига агдарди. Қиз қўлларини кенг ёйиб, охирги нафасини чиқараётгандек ширин энтикиб, “Оҳ” деб нидо қилди.

Бир оздан кейин у кўйлагини, картузини кийган, қўлида қамчи, чиқиб келаётган қуёшга орқа ўтирган ҳолда сўри олдида турар, қиз эса сўрида тиз чўккан кўйи болаларча хўнграб йиглар, лабини хунук қийшайтириб, тез-тез гапирар эди:

— Васил Ликсеич... Худо ҳаққи... азиз авлиёлар ҳаққи, мени хотин қилиб олинг! Ўлгунча чўрингиз бўламан! Остонангизни ялаб ётаман! Олинг мени! Жон

деб изингиздан кетар эдим, мени ким қўйиб юборади дейсиз?! Васил Ликсеич...

— Бас қил! — деди Қрасилшиков кескин. — Тез кунда келиб отангга учрашаман. Сенга уйланаман дейман. Эшитдингми?

У чўккалаб ўтирди, дарров йигидан тўхтади, наманланган кўзлари ярақлаб очилди:

— Алдамайсизми?

— Чин сўзим.

— Покланиш байрамида ўн олтига тўламан, — деди у шоша-пиша.

— Ана, демак, ярим йилдан кейин никоҳдан ўтишимиз мумкин экан...

Уйга келиши билан у нарсаларини йигиштиришга тушди, кечқурун уч отли аравада темир йўлга жўнади. Икки кундан кейин у Кисловодскда эди.

1938 йил 5 октябрь

МУЗА¹

Мен ўшанда, гарчи бунинг учун ёшим ўтинқираб қолган бўлса-да, рассомлик санъатидан сабоқ олишга жазм этдим — кўнглимда аввалдан ҳам шундай ҳавас бор эди — Тамбов вилоятида ер-мулким бўла туриб, бутун қишни Москвада ўтказдим. Мени шогирдликка олган рассом нўноқ, истеъдодсиз, аммо ўзига яраша донгдор ҳам эди; у санъат аҳлига хос барча зоҳирий

¹ Тоҳир Қаҳҳор таржимаси.

Тоҳир Қаҳҳор — 1953 йилда Наманган вилоятида туғилган. Шоир, журналист ва таржимон, филология фанлари номзоди. Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими; Аҳмад Яссавий номидаги халқаро мукофот соҳиби. Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси аъзоси.

қўринишга эга эди: сочини елкасигача жингалак қилиб ўстирганди, тишига трубка қисиб юрарди, калта, қизил барқут камзул, уринган, кулранг, узун этик-калиш киярди — мен улардан жудаям жирканардим — муомалада ҳечам истиҳола қилмасди, ўзганинг меҳнатига мутакаббирларча чап кўз билан қараб, худди ўзича сўзланаётгандек: “Чизганингиз багоят ажойиб, багоят мароқли... Бир сўз билан айтсак, бу сиз учун улкан муваффақиятдир...”, деб қўйишга одатланган бир кимса эди.

Мен Арбат хиёбонидаги “Прага” ресторанига ёндош “Пойтахт” мусофирхонасида яшардим. Кундузи рассомникида ёхуд ўз хонамда ишлардим, кечани кўпинча овқати арзон ресторанларда, турмуши ит ётиш мирза туришдан иборат дайди санъаткорлар орасида, ёшу қариси бир хилда пиво ва қисқичбақага муккасидан кетган янги-янги танишларим билан ўтказар эдим... Тўғриси, жуда зерикарли ва кўнгилсиз ҳаёт кечирардим! Ўша ўлардай бефарқ, тепса-тебранмас иркит рассомни, унинг вайронага айланган, чангга беланган, турли-туман сохта безаклар уюми тўла устахонасини; ўша қоп-қоронги “Пойтахт” мусофирхонасини ўйласам, фақат ансам қотади...

Эсимда ушбу лавҳалар қаттиқ сақланиб қолган: деразага қор тўхтовсиз урилади. Арбат томондан кўнгироқларини жаранглатиб ўтаётган кўнкалар — от қўшилган трамвайларнинг тарақ-туруқ товуши келади, кечаси эса хира ёритилган ресторанда пиво ва яна алламбалонинг ачимсиқ иси анқийди... Чўнтагимда бирмунча пулим бўлатуриб, нима сабабдан шундайин аянч бир тарзда яшаганимни ҳалигача тушуниб етолмайман.

Баҳорда, март кунларининг бирида, хонамда расм чизиш билан машғул эдим; тош йўлдан эшитилаётган нагал товушлари қишдагидан бошқачароқ, кўнкалардан таралаётган мусиқавий садолар ҳам ўзгачароқ туюлар эди... Нохосдан кимдир даҳлиз эшигини тақиллатди. Баланд овозда: “Ким?” деб сўрадим. Аммо жавоб бўлмади. Бир оз кутдим, кейин тагин: “Ким у?” дея қичқирдим. Яна жимлик. Сўнг яна эшик тақиллади, бориб эшикни очдим; остонада кулранг этикли, узун ва тўғри бичиқли кулранг пальто кийган, қишки кулранг шляпали новчагина бир қиз турар, кўзлари шаддод боқар, юзида, узун-узун киприкларида, шляпа остидан чиқиб, сочилиб ётган соч толаларида қор ва ёмғир нуқралари ялтирар эди. У мендан кўз узмасдан:

— Мен мутаассиб бир қиз — Муза Граф бўламан, — деди. — Сизнинг жудаям ажойиб киши эканлигингни эшитдим-у, танишгани келавердим. Қаршилингиз йўқми?

Мен жуда ҳайрон бўлиб, аммо, албатта, расамади назокат билан жавоб бердим:

— Бошим осмонга етди, жуда мамнунман. Фақат олдиндан айтиб қўймоғим лозим, яъни мен тўғримда эшитганларингиз аслида бошқачароқ; аслида, ҳеч қанақа ажойиблик жойим йўқ, мен — оддий бир рассомман.

— Бунинг ҳеч бир аҳамияти йўқ, муҳими, мени эшик олдида тутиб турманг, ичкарига таклиф қилинг, — деди у менга тик қараб, — ташрифимдан бошингиз осмонга етгач, эшигингизни ҳам очиб қўйинг-да, жонгинам.

У хонага кириб, ўзини худди онасининг уйида юргандек тута бошлади, четлари зарҳалланган, баъзи жойлари қорайган кўзгу рўпарасига бориб, бошидан шляпасини олди, саргиш сочларини тузатган бўлди; пальтосини ечиб стулга ташлади, енгил жун матодан тикилган катак-катак кўйлаги дарҳол эътиборимни тортди, у диванга бориб ўтираркан:

— Калишим билан этигимни ечиб қўйинг, — деб буюрди. — Йўқ, аввал пальтомдаги дастрўмолни олиб беринг.

Унга дастрўмолни узатдим, у артиниб бўлиб, оёқларини мен томонга чўзди.

— Мен сизни кеча, Шоранинг концертида кўрган эдим, — беписанд деди у.

Мен мамнунлик ва эсанкирашдан аҳмоқона илжайганимча — бу қанақа меҳмон ўзи, ёпирай — итоаткорона қиёфада унинг қўнжли этик ва калишларини бирин-кетин ечиб қўйдим.

Қизнинг вужудидан ҳалиям ташқарининг бегубор ҳавоси уфуриб турар, бу ҳид хаёлимни пароканда қилар, унинг рухсоридаги карашма, бебок нигоҳларидаги нозу истигно, узун ва чиройли қўлларидаги мафтункорлик хатти-ҳаракатларидаги мардона шаддодлик билан қўшилиб, дилимни баттар ҳаяжонга солар, ўртар эди.

У диванга қулайроқ ўрнашиб, бемалол-беписанда ўтириб олди, назаримда, ҳали-бери кетадиганга ўхшамасди. Ўйланқираб, лузумли бир гап тополмасдан, у мен тўғримда кимдан нималарни эшитгани, ўзи ким, қаерда ва кимлар билан истиқомат қилишини сўрай бошладим. У шундай жавоб қилди:

— Сиз ҳақингизда кимлардан қандай гап эшитганимни айтиб ўтирмайман. Бу ерга келишимнинг бирдан-бир сабаби — сизни кеча концертда кўриб, ёқтириб қолдим, шу холос. Сиз ниҳоятда чиройли ва ёқимтойсиз. Ўзимга келсак, мен — докторнинг қизиман, уйимиз ҳам бу ердан унчалик узоқ эмас. Пречистенский хиёбонида.

Унинг сўзларида қандайдир қисқалик, кескирлик ва ногаҳонийлик бор эди. Мен уни жалб этиш учун бирор муносиб гап тополмаганимдан кейин:

— Чой-пой ичасизми? — деб сўрадим.

— Ичаман, албатта, — деди у. — Агар чўнтагингиз кўтарса, Беловнинг ранет¹ олмасидан харид қилдинг, унинг растаси шундоққина Арбатда жойлашган. Фақат меҳмонхона ходимини тезроқ юборинг, мен жуда бесабр қизман.

— Аксинча, сиз мутлақо сипо кўринасиз.

— Кўриниш ҳам гап бўлди-ю...

Меҳмонхона ходими бир қоғозхалта олма ҳамда биқирлаб қайнаб турган самоварни олиб келгач, у ўрнидан туриб чой дамлади, пиёла ва қошиқчаларни бошқатдан тозалаб артди... Бир пиёла чой ичиб, олма еб бўлгач, диванга чуқурроқ ўрнашиб олди, сўнг мени кўлларини ёзиб ишора қилган кўйи оғушига чорлади:

— Энди бери келинг.

Ёнига бориб ўтирдим. У мени қучоқлаб олди, шошилмасдан, оҳиста ўпди. Кейин бир муддат тикилиб қолди ва худди мен унинг лутфларига муносиб эканлигимга ишонч ҳосил қилгандек, кўзларини жимгина юмди ҳамда узоқ, сидқидилик билан яна ўпди.

¹ Чучук олманинг бир нави. — *Г.М.*

— Мана шундай, — деди у енгил тортган одамдай, — ҳозирча шу ҳам кифоя. Эртага бир гап бўлар.

Мусофирхона бўлмасига аллақачон қоронгилик оралаган, фақатгина кўчадаги чироқларнинг гира-шира ёғдуси кўзга чалинар эди. Айни дақиқалардаги ҳолатимни, қувончимни баён этишга тил ожиз. Қаердан келди бу ногаҳоний бахт! Ўтиб бораётган кўнкалар кўнгиругининг ёд бўлиб кетган бир хилдаги жаранги ва отлар тугининг тарақ-туруқ товуши тушимда эшитилаётгандек туюлди.

— Индинга мен сиз билан “Прага” ресторанида бирга овқатланишни истайман, — деди у, — мен у ерга ҳозиргача бир марта ҳам кирмаганман, шунингдек, тажрибасиз бир қизман. Шу тобда мен тўғримда нималарни ўйлаб ўтирганингизни тасаввур қиламан, аммо, аслида, сиз — менинг биринчи севганим, биринчи муҳаббатимсиз.

— Қанақа севги-муҳаббат?

— Бўлмаса, буларни қандай аташ лозим?

...Шундан кейин ўқишни ташлаб юбордим. Расомликка ҳавасим ҳам барҳам топди.

Биз у билан ҳеч ажралмасдан яшар, ҳар хил кўр-газмаларга, концертларга, тасвирий санъат томошахоналарига борар, ҳатто, баъзан-баъзан оммавий маърузаларни тинглашга ҳам қатнаб турар эдик. Май ойида, унинг хоҳиши билан Москва яқинидаги кўрғонга, эски бир чорбоққа кўчиб бордим: у ҳар куни олдимга келар, тунги соат бирда яна уйига — Москвага қайтиб кетар эди. Умрим бино бўлиб чорбогда яшамагандим, шундай чорбоғ эгаси бўлишни хаёлимгаям келтирмагандим. Москва яқинида, шундай ажойиб иқлимда,

бизнинг чўлларимиздаги кўрғонларга мутлақо ўхшамаган, кўм-кўк дарахтзорлардан иборат кўрғонда ҳеч бир иш қилмасдан боёнлардек яшашимни эса, асло кутмаган эдим.

Атроф қарағайзор ўрмон, уззукун ёмғир ёгади. Аҳён-аҳёнда ёрқин зангорликлар узра оппоқ булутлар тўпланади, теваракни майин бир шовқин қоплайди, кейин қуёш нурлари орасидан шаффоф ёмғир томчилари дувилаб тўкилади, ўрмонзор тепасида хушбўй қарағайларнинг ҳовуридан юксалган улкан буг пайдо бўлади... Атроф рутубатли: шалаббо ўт-ўланлар, дарахтлар танаси ойдиндагидек ялтирайди... Кўрғон теварагидаги дарахтзорлар шундай ҳайбатлики, бу ердаги онда-сонда қаққайиб турган чорбоғлар жуда кичкина кўринар, худди иссиқ иқлимли мамлакатлардаги улкан дарахтлар остидаги мўъжаз уйчаларга ўхшаб кетар эди. Ярмигача дарахтлар сояси тушиб турган ҳовуз эса улкан кўзгуни эслатарди...

Менинг истиқоматгоҳим ўрмонзор ёқасида, бог этагида жойлашганди. Ёғочдан қурилаётган уй ҳали батамом битказилмаган, тахта деворларидаги ёриқ-тешиклар ҳам беркитилмаган, фаршининг тахтаси рандаланмаган эди: хонада ҳеч қанақа жиҳоз йўқ, фақат биргина қопқоқсиз печка шалтайиб кўзга ташланар эди. Каравотим остида пала-партиш ёйилиб ётадиган пойабзалларим доимий намгарчиликдан пўпанак босиб кетганди.

Кечалари ярим тунгача зимистон бўлар эди; ўрмонзор узра гарб осмонидан ҳар доим кўрингувчи нимёруглик ойдин кечаларда ой ёгдулари билан ўшандай осуда, ҳаракатсиз, ажойиб ва афсунгар бир ҳо-

латда қўшилиб кетарди. Тўрт тарафда ҳоким бўлган ана шу хотиржамликни, ана шу сокинотни, мусаффо осмон ва ҳаводаги ана шу осойишталикни сеза туриб, энди ҳеч ҳам ёмғир ёғмаслиги мумкин, дея ишонар эдим. Аммо Музани бекатга кузатиб қўйиб, ўрнимга чўзилишим биланок, бирдан ёмғир бошланганини, томни тарақлатиб шовқин солаётганини эшитардим, ташқаридаги қоронғилик бағрида чақмоқнинг қийрихон шуълаларини кўрардим...

Эрталабки бинафшаранг заминда, рутубат оғушидаги хиёбонларда олачалпак кўланкалар ва қуёшнинг тигдор нурлари жилваланар, пашшатутарларнинг чугур-чугури, сайроқи қораялоқларнинг бесаранжом нағмаси янграр эди. Чошгоҳга томон тагин ўрмонзордан буг юксалар, тагин булутлар тўдаланар ва яна ёмғир шовиллаб қоларди...

Шом олдидан ҳаммаёқ равшан тортиб, ботаётган пастак қуёшнинг олтинранг, биллурий нури барглар орасидан ўтиб, титраб ўйнарган, сўникаётган кундуздан хабар берди. Шу пайт мен Музани кутиб олгани бекатга йўл олдим. Поезд келиб тўхташи билан бир тўда чорбоғчилар йўлак сари ёпирилди: паровоздан тошқўмир ва ўрмонзорнинг губорсиз ҳиди анқиди, нигоҳим оломон ичида келаётган, қўлида турли-туман егулик, ичимлигу мевалардан қаппайган тўрхалта, қоғоз қопчиқлар кўтарган Музага тушди...

Уйга келгач, юзма-юз ўтириб, бир-биримизга меҳрибонликлар кўрсатиб, яйраб овқатландик. Кечки пайт, унинг шаҳарга жўнаб кетиши олдидан, боғда сайр қилдик. У шундоққина ёнимда, бошини елкамга қўйиб олган кўйи, бу худди тушида рўй бераётгандек,

беихтиёр юриб борарди. Атрофда қора кўзгули ҳовуз, юлдузлар сари қўл чўзган, асрий, илтижолли дарахтлар... Бир қарашда кўлли эслатадиган далаларда дарахтларнинг узун, поёнсиз кўлкалари ёйилган; жимжит, бепоён ва фусункор ойдин кеча...

Июнь ойида Муза мен билан Тамбов вилоятидаги қишлоғимга борди, гарчи никоҳсиз бўлса ҳам, бир уйда яшай бошладик, хўжалик ишларини у ўз гарданига олди. У узун куз кунларини асло зерикмасдан, келажак ташвишлари ва китоб мутолааси билан ўтказиб юборди. Қўни-қўшнилاردан бизникига тез-тез келиб, меҳмон бўлиб турадиган одам Завистовский деган сўққабош кимса эди: у сариқбашара, нимжон ва қўрқоқ, созандаликдан ҳам хабари бор, бизникидан икки чақирим нарида турадиган, камбағаллашган заминдор эди. Қиш бошланди, у бизникига деярли ҳар куни келарди. Мен уни болаликдан билардим, энди эса, у нусхага шундай ўрганиб қолдимки, ҳатто у келмаса, тун гариб ўтаётгандек туюларди. У мен билан шашка ўйнарди, Муза билан эса тўрт қўллаб рояль чалишарди.

Рождество байрами олдидан тасодифан зарурат туфайли шаҳарга жўнадим. Ой чиққан бир паллада шаҳардан қайтиб келдим. Уйга кириб, Музани тополмадим. Самовар қаршисида анчагача танҳо ўтиргач, ходимадан:

— Дуня, бека ойм қаерда? Сайрга чиқиб кетди-ми? — деб сўрадим.

— Ёзилмадим. Улар эрталабдан буён уйда йўқлар, — деди.

— Кийиндилару жўнаб қолдилар, — жавоб қилди емакхонадан бошини ҳам қилиб ўтиб бораётган энагам.

“Ҳа-ҳа, Завистовскийникига кетган, — деб ўйладим, — тўғри, улар тезда биргалшиб келиб қолишади, ҳозир соат етти бўлиб қолди...” Кейин хосхонамга кирдим бир пасда тош қотиб ухлаб қолдим — кун бўйи йўл юриб, ўлардай совқотган эдим. Бир соатлардан сўнг калламга ногаҳонда келган таҳликали фикрдан кўзим ярқ этиб очилди: “Ахир у мени ташлаб кетган бўлса-чи! Мени бу ерда ухлатиб қўйиб, ўзи бекатга кетган — унинг қўлидан ҳар иш келадилар! Йўқ, эҳтимол, у ҳозир қайтиб келгандир”. Уйни айланиб чиқдим — йўқ, келмабди. Уят-э, шалпайган хизматкорларни ҳам гафлатда қолдирибди!..”

Соат ўнга яқинлашди, нима қиларимни билмасдим, ҳайрон-саргардон эдим: охири, мўйнали калта пўстинимни кийдим-да, негалигини ўзим ҳам билмаган ҳолда, қуролимни олдим, сўнг Завистовский кўргони томон катта йўл бўйлаб борарканман, шундай ўйлардим: “Атайлаб қилаётгандек, ҳозиргача у сариқбашара ҳам келмади, олдинда эса менга азоб берадиган, шубҳалар билан қийнайдиган бутун бир қайғули тун бор! Наҳотки, Муза кетган, наҳотки, у мени ташлаб кетса! Йўқ, бундай бўлиши мумкин эмас!”

Қорликлар орасидаги из тушган йўлдан гирчиллатиб одим ташлаб борардим: чап тарафимда, пастаккина, гариб ой ёғдусида далаларнинг қорли манзараси оқариб кўринади... Катта йўлдан қайрилиб, Завистовскийнинг аянчли кўргони сари шитоб юрдим: дала бўйлаб унинг ҳовлисига олиб борадиган хиёбоннинг икки четида ялангоч дарахтлар қаққайиб турар, эски ҳовлининг чап тарафида қилтиллаган уй кўринар эди. Уй қоп-қоронғи... Музлаб ётган зинапоядан кўтарилиб, қопламаси кўчиб,

осилиб ётган оғир эшикни минг азоб билан очдим — даҳлизда қизариб ёнаётган печкага кўзим тушди, уй ис-сиқ, қоронги... Зал ҳам шундай қоронги эди.

— Викентий Викентич! — дедим.

Бўлма эшиги овозсиз очилди, фақат ой нури ва уч тавақали кўзунинг акс шуъласи тушиб турган остонада пиймали Завистовский кўринди.

— Э-э-э... Бу сизмидингиз... Кириг, кираверинг, марҳамат... мен, кўриб турганингиздек, чироқ ҳам йўқ, тунни мана шундай қоронгиликда ўтказяпман... — дея гўнгиллади у.

Ичкарига кириб, дўнгайиб турган диванга бориб ўтирдим.

— Тасаввур қила оласизми, азизим, Муза қаёққадир ғойиб бўлибди... — дедим.

У индамади. Сўнг эшитилар-эшитилмас бир овозда:

— Ҳа, ҳа, тўғри, мен сизнинг аҳволингизни тушунаман... — деди.

— Яъни, нимани тушунасиз? — дея кескин сўрадим.

Худди шу аснода, худди Завистовскийга ўхшаб овоз чиқармасдан, уникага ўхшаш пийма кийган, елкасига шол рўмол ташлаб олган Муза ётоқхона томондан биз ўтирган бўлмага кириб келди.

— Қуролингиз ёнингиздами, — сўради у, — агар отмоқчи бўлсангиз, уни эмас, мени отинг!

Шундай деди-ю, қаршимга, бошқа диванга ўтириб олди.

Мен унинг пиймали оёқларига, кулранг юбкаси остидаги тиззаларига кўз ташладим. Деразадан муттасил сочилаётган заррин шуълаларда ҳаммаси аён кў-

ринарди. Бирдан: “Мен сенсиз яшай олмайман, мана шу биргина тиззаларинг учун, юбканг ва пийма-этикларинг учун жонимни ҳам беришга тайёрман!” дея хитоб қилгим келиб кетди.

— Ҳаммаси равшан, ҳаммаси тугади, — Музанинг совуқ, қатъий овозидан ҳушимга келдим. — Энди найрангбозлик қилиш беҳуда, — деди у.

— Одам ҳам шу қадар шафқатсиз бўладими, — дедим инграгандай, оҳиста.

У Завистовскийга ўтирилди-да:

— Қани, папиросдан узат, — деди.

Завистовский итоаткорона эгилганича Музага тамакидонини очди, чўнтагини тимирскилаб, гугурт ахтара бошлади.

— Сиз мен билан сизлашиб гапиришяпсиз, — дедим нафасим қисилиб, — менинг олдимда у билан сенлашиб сўзлашмаслигингиз ҳам мумкин-ку!

— Нега энди, буни қандай дахли бор? — у қошларини чимириб, папиросни лабидан узоқлаштираркан, кибр билан сўради.

Юрагим гупиллаб урар, бўғзимга тиқилгудек ҳаприқар эди. Шартта ўрнимдан турдим-у, гандираклаганча уйдан чиқиб кетдим.

1938 йил 17 октябрь

ХИЛВАТ ХИЁБОНЛАР¹

Кузнинг совуқ, ёгин-сочинли палласида ёмғирдан шилтаси чиқиб, эгри-бугри, қорамтир гилдирак изларидан топталиб ётган Туланинг кенг йўлларида

¹ Тоҳир Қаҳҳор таржимаси.

бирида тебраниб бораётган тўрт гилдиракли соябон арана узун ёғоч уй қаршисига келиб тўхтади: уйнинг бир тарафида подшолик тасарруфидаги почта бека-ти, нариги томонида эса йўловчилар ҳордиқ чиқариб тунаб қолиши ёки самовар қайнаттириб, тамадди қи-либ олиши мумкин бўлган хусусий мусофирхона жой-лашган. Лойга ботган араванинг соябони тепага ярим кўтарилган, извошга қўшилган учта жайдари отнинг думи балчиқ сачрамаслиги учун тугиб қўйилган эди.

Извошчининг жойида — ўриндиқда белини маҳкам сириб олган, қорамағиз юзи тунд ва жиддий чорпахил мужик ўтирибди; камдан-кам кишиларда учрайди-ган қоп-қора, қуюқ соқоли уни қадимги қароқчиларга ўхшатиб турарди; соябон остида катта шапкали, ни-колайча қундуз ёқали кулранг шинель кийган басавлат ҳарбий қария ўтирар, унинг қошлари ҳали тим-қора бўлса ҳам, мўйловига туташган чакка соқоли оппоқ оқариб кетган эди; ияги ва бағбақаси тозалаб қирил-ган, умуман, у ташқи кўринишдан Александр II га шундай ўхшаб кетардики, бу ўхшашлик Александр II даврида яшаган ҳарбий кишиларнинг деярли барчаси-да учрарди; унинг қарашлари ҳам қатъий, саволомуз, шу билан бирга, бирмунча ҳоргин эди.

Отлар тўхтаган заҳоти у тик, текис кўнжли ҳар-бийча этикдаги оёқларини аравадан пастга осилтирди-да, бугу терисидан тикилган қўлқопли қўллари билан шинелининг этаklarини тутган кўйи ёғоч уй ёнидаги майдончага сакраб тушди.

— Чапга юринг, зоти олийлари, — дея извошчи ўриндиқдан турмай дагал товуш билан қичқирди; ҳар-бий киши остонадан ҳатларкан, баланд гавдасини сал

энгаштирганча, аввал даҳлизга, кейин меҳмонхонага кирди.

Меҳмонхона озода, саранжом ва иссиққина эди. Чап томондаги деворга зар ҳалли авлиё суврати осилган, унинг остида топ-тоза, дагалроқ матодан тикилган дастурхон ёзиглиқ стол, стол теграсида ялтиратиб ювиб қўйилган тахта харраклар. Хонанинг ўнг бурчагида яқинда бўр билан оқланган ошхона печкаси; ён томонда ола-була от ёпқичи ёпилган кат — суянчиқсиз диванга ўхшаш бир нарса печканинг биқинига тақаштириб жойлаштирилган; печка тарафдан кўк шўрванинг, ҳил-ҳил пишиб ётган қўй гўшти, карам ва дафна баргининг қоришиқ, лаззатбахш ҳиди таралади.

Меҳмон шинелини ечиб тахта ўриндиққа қўйди, мундири, пўрим ҳарбий этиклари яққол кўзга ташланиб, гавдаси янада басавлат тус олди, кейин қўлқоп ва бош кийимини ечди-да, озгин, рангпар қўллари билан сочини кетма-кет ҳорғин таради — оппоқ, қуюқ сочлари иккала чаккаси узра фатила-фатила бўлиб тушди, билинар-билинемас чечак асорати қолган чўзинчоқ, чиройли юзида, қора кўзларида фавқулудда бир жонланиш пайдо бўлди. Меҳмонхонада ҳеч ким кўринмасди, у даҳлиз эшигини очаркан, овозини баралла қўйиб қичқирди:

— Ҳой, одам борми бу ерда?

Шу заҳотиёқ меҳмонхонага қора сочли, қора қошли, ёши ўтинқираб қолганига қарамай, ҳали-ҳамон диловар, кекса лўли хотинларга ўхшаган бир аёл кириб келди. Унинг ёноқ чаккалари, дудогининг устки қисми нафис туклар — ирнлар билан безанган эди. Қомати тўла бўлса ҳам, қушдек енгил ва нозик одимлар, бўлиқ кўкраклари қизил кофтасини туртиб турар, қора

жуп юбкаси остидаги қорни эса, худди гознинг қорнидай, учбурчак бир тарзда кўринар эди.

— Хуш келибсиз, зоти олийлари, — деди у. — Тамадди қилмоқчимилар ёки самовар қўйишни буюрадиларми?

Мусофир киши аёлнинг дум-думалоқ елкасига, тўз-ғиброқ қолган қизғиш татарча бошмоқли хушбичим оёқларига бирров кўз югуртирди ва эътиборсизлик билан қисқа-қисқа қилиб деди:

— Чой ичмоқчиман. Бу ернинг бекасимисан, хизматкормисан?

— Бекаман, зоти олийлари.

— Демак, меҳмонхонани ёлғиз ўзинг бошқарасан?

— Худди шундай, зоти олийлари, ўзим.

— Бу қанақаси бўлди, а? Ҳамма ишни қўлингга олволибсан, ё тулмисан дейман?

— Эр қилмадим, зоти олийлари, аммо — сабаби тирикчилик, қолаверса, ўзим ҳам хўжалик ишлари билан шуғулланишни яхши кўраман.

— Ҳа-ҳа, шундай дегин. Кўп яхши. Уйни покиза тутаркансан, бу ишинг менга маъқул.

Аёл синовчан нигоҳини ҳарбий кишидан бир нафас бўлсин узмас, андак қисилган, хаёлчан кўзлари унга қадалган эди.

— Покизаликни ҳам жонимдан ортиқ кўраман, — дея жавоб берди у. — Ахир, аслзодалар хонадонида ўсдим, тарбият топдим, шундай бўлгач, рўзгор тутипим ҳам шунга яраша бўлади-да, Николай Алексеевич.

Мусофир илкис қаддини ростлади, кўзлари катта-катта очилиб, юзлари қизариб кетди.

— Надежда! Сенмисан? — деди у шоша-пиша.

— Менман, Николай Алексеевич, — дея жавоб берди аёл.

— Ё раббий, ё раббий, буни қара-я! — деди мусофир тахта ўриндиққа ўтираркан, кўзларини ҳамон аёлдан узмай. — Ким ҳам шундай бўлишини ўйлабди дейсан? Кўришмаганимизга неча йил бўлди экан-а? Ўттиз беш йилми?

— Ўттиз йил, Николай Алексеевич. Мен қирқ саккизга кирдим, сиз ҳам олтмишга бориб қолгандирсиз?

— Шунга яқинроқ... Ё тавба, жуда қизиқ бўлди, а?

— Нимаси қизиқ, тақсир?

— Ҳаммаси, ҳаммаси-да... Наҳотки тушунмаётган бўлсанг!

Мусофирнинг ҳорғинлиги ва паришонлигидан асар ҳам қолмаган, энди у ерга тикилганча меҳмонхона бўйлаб кескин одимлар эди. Бир пайт у шартта тўхтади, юзлари лов-лов ёниб, сўз бошлади:

— Ушандан кейин сен тўғрингда ҳеч нарса эшитмадим. Қандай қилиб бу ерларга келиб қолдинг? Нега аслзодалар хонадонидан кетдинг?

— Сиз кетганингиздан кейин улар менга ҳам жавоб бериб юборишди.

— Кейин қаерларда яшading?

— Сиз сўраманг, мен айтмай қўя қолай, тақсир.

— Эрга ҳам чиқмадим, дедингми боя?

— Ҳа, тақсир.

— Нима учун? Шунчалик ҳусни латофатинг бўлатуриб-а?

— Журъат қилолмадим, тақсир.

— Нега журъат қилолмадим, дейсан? Нима деганинг бу?

— Нимасини ҳам айтай энди? Балки ёдингиздадир, ахир сизни қанчалар яхши кўрардим...

Мусофир бу сўзлардан беҳад мутаассир бўлди, азбаройи қизариб кетганидан кўзларига ёш қалқди, сўнгра қовоқ уйиб, яна хона бўйлаб нари-бери одимлай бошлади.

— Ҳамма нарса ўткинчидир, азизим, — дея гудранди у. — Муҳаббат, ёшлик — ҳамма-ҳаммаси фоний. Нима бўлган бўлса, ўтди-кетди. Ҳаммаси дахмаза-ю бемазагарчиликдан иборат. Вақти келиб, бари унутилади. Иовнинг муқаддас китобида бу хусусда нима дейилган, биласанми? “Оқиб кетган сувлар янглиг хотирлагайсан”.

— Нима бўлсаям, пешонада бори бўларкан, Николай Алексеевич. Ёшлик-ку, ҳеч кимсага вафо қилмайди, аммо муҳаббат — бошқа нарса.

Николай Алексеевич бошини хиёл кўтариб, юришдан тўхтади-да, ҳасратли кулумсираб қўйди:

— Сен мени бир умр севолмасдинг-ку, ахир!

— Йўқ, севишим мумкин эди; ўшандан буён қанча йиллар ўтди, аммо мен ёлғиз муҳаббатим билан яшадим. Сизнинг аввалгидай эмаслигингизни, орамизда неки ўтган бўлса, барини унутмогингиз мумкинлигини, бу билан ҳеч нарса йўқотмаслигингизни ҳам билардим... Лекин, ҳозир... Энди гина-кудурат қилиб ўтиришдан ҳеч қандай наф йўқ, албатта; аммо, тўғриси айтганда, ўшанда сиз мени жуда шафқатсизларча ташлаб кетган эдингиз — мана шунинг учун ҳам ўзимни ўзим бир неча бор ўлдирмоқчи бўлганман, сизни деб

чеккан азобларимни айтиб адо қилиб бўлмайди. Николай Алексеевич, ёдингиздами, қандай даврлар эдики, ўшанда сизни Николенка деб чақирардим, сиз эса мени, эслайсизми, нима деб атардингиз? Айтгандай, мендан лутфингизни дариг тутмай, қандайдир “Хилват хиебонлар” тўғрисидаги шеърларни ўқисам ҳам индамас эдингиз, — дея нохуш жилмайганча қўшиб қўйди аёл.

— Эҳ-ҳе, сен ҳақиқатан ҳам ажойиб эдинг! — деди меҳмон армон билан бош чайқаркан. — Қандай жозибадор, қандай диловар эдинг-а! Кўзларинг ёниб турарди, жуда хушқомат эдинг. Эсингдами, сени кўрганда ҳамма ортингдан ниҳоясиз ҳайрат билан термилиб қоларди?

— Эсимда, тақсир. Аммо сиз ҳам ўшанда гоят ажойиб эдингиз-да. Ана шунинг учун ҳам мен бор хусну латофатимни, бутун ёшлик жозибамни сизга фидо қилган эдим. Ахир, буларни унутиб бўларканми!

— Ҳа-ҳа! Ҳаммаси ўтаркан. Ҳаммаси унутиларкан.

— Тўғри, ҳамма нарса ўтади-ю, аммо ҳамма нарса ҳам унутилавермас экан-да.

— Бас, бас, мени холи қўй, — деди меҳмон тўсатдан ва қайрилиб дераза ёнига борди. — Илтимос, чиқиб кет бу ердан, — дея ёлворди у, сўнг даструмолини олиб, оҳиста кўзларига босди-да, бидирлаганча: — Ишқилиб, мени Худо кечирсин, — деди. — Сен-ку кечирган кўринасан-а...

Аёл эшик олдида етганда таққа тўхтади:

— Йўқ, Николай Алексеевич, мен сизни кечирмаганман. Модомики, гап ҳиссиётларимиз ҳақида бо-

раркан, тўғрисини айтмай иложим йўқ, гуноҳингиздан ўтишни ҳарчанд истасам-да, ҳаргиз кечиролмадим. Ўша пайтларда сиз мен учун ёруғ дунёдаги энг азиз киши эдингиз, кейин ҳам шундай бўлиб қолдингиз. Шу вайдан ҳам сизни кечиролмадим. Келинг, яхши-си, шуларни эслаб ўтирмайлик, гўрга кирган қайтиб чиқармиди ҳеч жаҳонда!

— Ҳа-ҳа, тўғри, ўтган ишга саловат; буюр, отни қўшишсин, — деди мусофир дераза олдидан нари жиларкан, бирмунча жиддий, совуққон оҳангда. — Аммо, мен сенга айтсам, ҳаётда сира омадим юришмади, бахтиёр бўлолмадим, тагин бошқача ўйлаб юрма, илтимос. Балки менинг гапларим сендаги худкашлик, иззатта-лаблик ҳиссиётига зиддир; балки улар сени таҳқир этар, бироқ мен очигини айтаман: хотинимни кўр-кўрона, телбалардек севар эдим. У эса, аввал хиёнат қилди, сўнг мен сени ташлаб кетгандагидан кўра ҳам баттар таҳқирлаб, ташлаб кетди. Ўғлимга қаттиқ меҳр қўйган эдим — вояга етгунича унга не-не умидлару не-не орзуларимни боғлаган эдим-а! У эса одам эмас, исрофгар, сурбет, имонсиз, виждонсиз, ярамас бир ҳайвон бўлиб чиқди... Сирасини айтганда, буларнинг ҳаммаси турмушдаги ўша дахмаза-ю бемазагарчиликнинг бир кўриниши холос. Хўп, майли, омон бўл, ази-зам. Ўйлаб қарасам, сендан айрилиб, мен ҳам ҳаётдаги энг бебаҳо гавҳаримдан жудо бўлган эканман.

Аёл унга яқин келди, эгилиб қўлини ўпди; Николай Алексеевич ҳам унинг қўлларидан ўпди.

— Буюр, отларни қўшаверишсин... — деди у.

...Соябон арава хусусий мусофирхонадан олислаб бораркан, Николай Алексеевич хомуш ўйлар эди: “Ҳа,

жудаям чиройли эди, гўзал эди, соҳира эди!” У хайр-лашаётиб айтган сўнги сўзларини эсга олди ва Надежданинг фақат қўлларидан ўпганини эслаб уялди, аммо шу заҳотиёқ уятчанлигидан хижолат чекди. “У менга умрининг энг гўзал даврини, олтин дақиқаларини бахш этгани рост эмасми, ахир?!”

Сўник қуёш эндигина уфққа бош қўйган эди. Извошчи ҳам алланарсаларни ўйлаган кўйи отларни йўрттириб борар, арава катта йўлдаги сон-саноқсиз, қоп-қора гилдирак излари бўйлаб шалополаганча тебрана-тебрана елар эди. Ниҳоят, извошчи қўпол, тўпори товуш-ла сўз қотди:

— Анави хотин, зоти олийлари, жўнашимиз биланоқ дераза олдига келиб орқамиздан термилиб қолди. Аввалдан танишлигингиз бўлса керак-да, зоти олийлари?

— Ҳа, Клим, таниш эдик.

— Ақли расо хотин у. Жуда бойиб-битиб кетаётганмиш — ҳамманинг огзида шу гап. Қарзга пул ҳам бериб туради.

— Шуям мартаба бўпти-ю!

— Мартаба бўлмай-чи! Тўкин-сочин яшаш кимгаям ёқмайди! Аммо, ростини айтганда, ўзи жуда яхши хотин-да. Бировга зигирча ёмонлик қилганини ҳали ҳеч ким эшитмаган. Жарақ-жарақ пулни қарзга беради-ю, баъзи бойвуччалардай тирриқлик қилмайди. Лекин, ўз ишига пишиқ — қаттиқ хотин! Ландавурлик қилиб қарзни вақтида тўламасанг, ўзингдан ўпка-ла, аяб ўтирмайди.

— Ҳа-ҳа, ўзингдан ўпка-ла... Тезроқ ҳайда, мунча имилламасанг, поезддан кечикиб қолмайлик тагин...

Уфққа чўкиб бораётган қуёшнинг қаҳрабо ёғдулари кимсасиз далаларда танҳогина жилваланар, отлар ўтлоқ йўлдан, худди сузиб кетаётгандек, бир маромда чопиб борар эди. Николай Алексеевич отларнинг ялт-юлт кўзга чалинаётган тақаларига термилиб ўтираркан, қора қошларини чимирганча ўйлар эди:

“Ҳа, ўзингдан ўпкала. Ажойиб дамлар эди-да ўшанда! Наинки ажойиб, чинакам афсунгар дамлар эди! “Атрофда наъматак гул очмиш алвон, хилват хиёбонлар шивирлар танҳо...” Ё раб, ё раб, кейин нима бўлган эди ўзи? Агар Надеждани ташлаб кетганимда нима бўларди? Қандай бемаънилик, қандай бемазагарчилиг-а! Ахир, мана шу Надежда хароб бир мусофирхона соҳибаси бўлмай, менинг хотиним бўлиши, Петербургдаги хонадонимга бека, болаларимга она бўлиши ҳам мумкин эди-ку?!”

У кўзларини беҳол юмиб, бошини оҳиста чайқаб қўйди.

1938 йил 20 октябрь

ЗУМРАД ОСМОН¹

Тунги кўкимтир, зим-зиё осмонда оқиш булутлар сузиб борарди. Тўлин ой атрофини ҳам кўкимтир булутлар ўраб олган. Киши тикилиб қараса, гўё булутлар эмас, балки тўлин ой сузаётганга ўхшарди, атрофидаги

¹ Назира Жўраева таржимаси.

Назира Жўраева — Тошкент шаҳрида туғилган. Тошкент Давлат университети (ҳозирги Ўзбекистон Миллий университети) журналистика факультетини тамомлаган; журналист ва таржимон. 2003 йили “Дўстлик” ордени билан мукофотланган. Ўзбекистон Ёзувчилар ва Журналистлар уюшмалари аъзоси. Айни пайтда “Жаҳон адабиёти” журналида ишлайди.

юлдузлар бамисоли сочиб юборилган бир ҳовуч жавоҳирдай кўринарди: тўлин ой аста-секин чексиз самоуэра юксалиб борар ва ўзи билан бирга юлдузларни ҳам ортидан эргаштириб кетаётгандек эди.

Очиқ дераза рахида бошини ортига ташлаганча осмонга тикилиб ўтирган қиз ўзини самодаги ажиб товланишлардан боши бир оз айлангандек ҳис этди. Қизнинг ёнида йигит турарди.

— Бу қандай ранг экан-а, ҳеч ажратолмаяпман! Толя, сиз ажрата оласизми?

— Киса, ниманинг рангини?

— Сизга неча маротаба айтишим керак, исмимни бундай атаманг деб...

— Узр-р, Ксения Андреевна.

— Мен булутлар ортида қолган осмоннинг рангини айтаяпман! Ҳайратомуз ранг-а! Ҳам қўрқасан, ҳам ҳайратга тушасан киши. Ҳақиқатан ҳам бу самовий, ерда бунақаси учрамайди. Зумрадга ўхшайди.

— Осмонда кўринаяптими, демак, у самовий. Қизиқ, нима учун у зумрад бўларкан. Зумраднинг ўзи нима? Ранглар қоришмасими? Мен уни ҳеч кўрмаганман. Бу сўз шунчаки ёқиб қолган, холос.

— Ҳа. Эҳтимол, бу зумрад эмасдир, балки шунга ўхшаш нарсадир... бунақаси, очигини айтсам, фақат жаннатда учраса керак. Бу ажойиботни кўриб туриб, жаннат, фаришталар, Арши аъло борлигига қандай ишонмаслик мумкин?..

— Самбит дарахтида сап-сариқ ноклар..

— Толя, сиз жудаям айниб кетгансиз, Марья Сергеевна, эси паст қиз ҳар қандай ёш йигитдан афзалроқ, деб ҳақ гапни айтган экан.

— Киса, у жуда тўғри айтибди.

Қиз эгнига олачипор гулли чит кўйлак кийиб олганди, оёғида эса арзон пойабзал. Унинг болдири ва тиззалари тўла, сочлари калта қилиб қирқилган, бошини кўрганни ром этадиган бир нозик тарзда хиёл ортига ташлаганди... Йигит бир қўлини қизнинг тиззасига кўйиб, иккинчи қўли билан унинг елкасидан кучди ва лабидан бўса олди. Қиз ўзини унинг оғушидан аста бўшатди-да, қўлини тиззасидан олиб қўйди.

— Тинчликми, хафа бўлдингми?

Қиз бошини дераза кесакисига тиради, шунда йигит қизнинг лабини тишлаганча йиғлаворай деб турганини кўрди.

— Сенга нима бўлди?

— Эй, ўз ҳолимга қўйинг...

— Айт, нима бўлди ўзи?

Қиз шивирлаб деди:

— Ҳеч нарса...

У дераза рахидан сакраб тушди-да, югуриб кетди.

Йигит елка қисиб қўяркан:

— Жинни бўлганми у! — деб қўйди.

1940 йил 3 октябрь

СОВУҚ КУЗ¹

Ўша йилнинг июнь ойида У қўрамизда меҳмон бўлди. У доим ўзимизнинг одам саналарди: раҳматли отаси отамнинг ҳам дўсти, ҳам қўшниси эди. Ферди-

¹ Абдулла Шер таржимаси.

Абдулла Шер — 1943 йили Тошкент вилоятида тугилган. Шoir, журналист, таржимон ва педагог. Узоқ йиллар олий ўқув юртларида “Этика” ва “Эстетика” филоларидан дарс берган. Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасининг аъзоси.

нанд Сарой шаҳрида ўн бешинчи июнь куни ўлдирилди. Ўн олтинчи июнь эрталаб эса, почтадан газета келди. Отам қўлида “Кечки Москва” газетаси, хонасидан чиқиб, бизлар — У, ойим ва мен ҳанузгача чой ичиб ўтирган емакхонага кирди-да:

— Мана энди, дўстларим, уруш! — деди. — Саройда Австрия шаҳзодаси ўлдирилибди. Бу — УРУШ дегани!

Авлиё Пётр куни — отамнинг таваллуд санаси эди — бизникига жуда кўп меҳмон келди, тушлик маҳали менинг унга унаштирилганим маълум қилинди. Бироқ ўн тўққизинчи июлда Германия Россияга уруш очди...

Сентябрда У бизникига фақат бир кунга — урушга жўнаш олдидан хўшлашгани келди (у пайтлар ҳамма УРУШ тезда тугайди, деб ўйлар ва шунинг учун ҳам, тўйимиз кўкламга қолдирилган эди). Мана, хайрлашув оқшоми. Кечки овқатдан сўнг, таомилга кўра, самовар олиб кирилди, шунда отам бугдан терлаган дераза ойнасига тикилиб, деди:

— Ажаб барвақт ва совуқ куз!

Биз ўша оқшом сокин ўлтирар, ҳаддан ташқари босиқ, ботиний ўй ва туйғуларимизни сир тутганча, аҳён-аҳёнда бир-биримизга шунчаки сўз қотиб қўяр эдик. Отамнинг куз ҳақидаги гапида ҳам ёлгондакам лоқайдлик бор эди. Мен балкон эшигига яқинлашиб, рўмолчам билан ойнани артдим: боғ узра, қоп-қора осмонда шаффоф муз бўлақларига ўхшаш қиррадор ва равшан юлдузлар чарақларди. Отам гавдасини ўриндиқ суянчиғига ташлаганча, стол тепасидаги қизиб кетган осма чироққа паришон тикилиб тамаки

тутатарди, кўзойнак таққан ойим эса чироқ ёгдусида камоли диққат билан ипак халтача тикарди — биз унинг нима эканини яхши билардик, бу ҳолат ҳам таъсирчан, ҳам даҳшатли эди. Отам Ундан сўради:

— Шундай қилиб, бари бир нонуштага қолмай, эрталаб барвақт кетмоқчиман, дегин?

— Ҳа, агар рухсат этсангиз, эрталаб, — дея жавоб берди У. — Минг таассуф, лекин ҳали уйдагиларимга бирон-бир кўрсатма ҳам берган эмасман.

Отам енгил сўлиш олди:

— Майли, ихтиёринг, азизим. Гап шунақа экан, у ҳолда ойинг билан биз энди ухлайлик, эртага сени албатта кузатиб қўймоқчимиз...

Ойим ўрнидан туриб, бўлажак куёвини чўқинтирди, У эса аввал ойимнинг, кейин отамнинг қўлини ўпди. Иккимиз холи қолгач, биз тагин бир муддат емакхонада бўлдик — мен қарта сузишга тутиндим, У эса хонанинг у бурчидан бу бурчига жим бориб келарди, салдан кейин:

— Хоҳлайсанми, бир оз айланиб келамиз? — деб сўради.

Кўнглим тобора хиралашиб борарди, лоқайдгина жавоб бердим:

— Майли...

У даҳлизда кийинатуриб нима ҳақдадир ўйларкан, мийигида жозибали кулганча Фетнинг шеърини эслади:

Совуқ эрур бу куз нақадар!

Нимчангни кий, шолингни ўра...

— Нимча йўқ, — дедим. — Кейин нима эди?

— Ёдимда йўқ. Янглишмасам, мана бундай шекилли:

*Гўё ёнгин аста юксалар
Қарағайлар оралаб қара...*

— Қанақа ёнгин?

— Ойнинг чиқишини айтмоқчидир-да. Бу мисраларда қишлоқ кузининг аллақандай таровати бор: “Нимчангни кий, шолингни ўра...” Боболаримиз ва бувиларимиз замони... Эҳ, Худойим-эй, Худойим-эй!

— Сенга нима бўлди?

— Ҳеч нарса, азизам. Бари бир, мунгли. Ҳам мунгли, ҳам яхши. Мен жуда, жуда ҳам яхши кўраман сени...

Биз кийиниб, емакхона орқали балконга чиқдик, ундан боққа тушдик. Аввалига шу қадар коронги эдики, мен беихтиёр унинг енгидан ушлаб олдим. Кейин жавоҳирдек ярқирок юлдузларга кўмилган бутоқларнинг учлари ёришаётган кўкда қорайиб кўрина бошлади. У тўхтаб, уй томонга ўгирилди:

— Қара, деразалар қандайдир бошқача, кузга хос майин ёғду сочяпти. Ўлмасам, бу оқшомни ҳеч қачон унутмайман...

Мен уйга қарадим, У мени швейцарча ёпингичим устидан қучди. Тивит рўмолимни сал очиб, ўпсин деб бошимни сезилар-сезилмас орқага ташладим. Упгач, У юзимга тикилди.

— Кўзларинг қандай чарақлайди-я, — деди. — Совқотмаяпсанми? Ҳавони қара, қишнинг ўзгинаси. Мабодо ўлиб кетсам, ҳар қалай, мени дарров унутиб юбормассан?

Мен ўйлаб қолдим: “Ростдан ҳам ўлдириб кўйишса-я?! Наҳотки, мен Уни қандайдир қисқа муддатга бўлса ҳам ёдимдан чиқарсам — ахир, бу дунёда ҳамма нарса бир кун келиб унутилади-ку?” Ўз ўйимдан ўзим чўчиб, шошиб жавоб бердим:

— Ундай дема! Сен ўлсанг, мен ортиқ яшолмайман! У бир оз жим қолгач, дона-дона қилиб деди:

— Начора, агар ўлсам, мен сени у ёқда қутаман. Сен тўйиб яша, бу ёруг дунёда хўб ўйнаб-кул, кейин ёнимга боргин.

Мен алам билан ҳўнграб юбордим.

Эрталаб У кетди. Ойим кеча ўзи тиккан ўша машъум халтачани Унинг бўйнига осиб кўйди — халтачада ойимнинг ота-боболари урушларда тақиб юрган жажжи олтин бут бор эди, кейин биз Уни алақандай ҳаяжонли ноумидлик билан чўқинтирдик. Сўнг Унинг ортидан тикилиб, кимингидир узоқ сафарга кузатаётганинда бўладиган гангиш ичида, фақат биз билан илк қуёш нурларидан ўт-ўланлар узра ярқираб ётган қировли, фараҳбахш эрта ўртасидагина вужудга келган зидликни ҳис этган кўйи, эшик олдидаги зинада қотиб турдик. Бир оздан кейин ҳувиллаб қолган уйга қайтиб кирдик. Мен елкаларимни маҳкам қучганча, нима қилишга ҳайрон, бор овоз билан ҳўнграшни ҳам, қўшиқ айтишни ҳам билмай хоналар бўйлаб тентий бошладим...

Уни ўлдиришди — қандай даҳшатли сўз! Галиция-да, бир ойдан сўнг ўлдиришди. Мана, ўшандан бери ўтгиз йил ўтди. Узундан-узоқ туюлган бу йиллар мобайнида бошимдан кўп, жуда кўп воқеалар кечди: улар ҳақида диққат билан ўйлар экансан, кечмиш деб аталган бу сирли, англаш мушкул, ақл ҳам, юрак ҳам

бовар қилмайдиган ҳодисаларни хотирангда бирма-бир саралайсан киши.

Ун саккизинчи йилнинг кўкламида, отамдан ҳам, онамдан ҳам ажралган дамлар, мен Москвада, Смоленск бозоридаги “Бекам, энди қалайсиз, қатиқ берсам ялайсиз?””, деб доим устимдан куладиган чайқовчи хотиннинг ертўласида истиқомат қилардим. Мен ҳам чайқов билан шуғулланар, у пайтлардаги кўплар қатори, гоҳ қандайдир узукми, гоҳ жажжи хочми, гоҳ куя еган мўйнами — қолган-қутган баъзи нарсаларимни папоқ кийган, шинеллари ёқавайрон солдатларга пуллар эдим.

Ана ўшанда, кунлардан бир кун бозорнинг Арбатга туташ бурчагида, камдан-кам учрайдиган гўзал қалбли, истеъфога чиққан ҳарбий киши билан танишдим, тез орада турмуш қуриб, у билан Екатеринодарга жўнаб кетдим. Эримнинг кўнгиллиларга қўшилишга интилган ўн етти ёшлардаги жияни ҳам биз билан бирга эди. Салкам икки ҳафта йўл юрдик: мен — чипта кавушдаги қишлоқи аёл, у — оҳори тўкилган казакча чакмонли, узун соқолига оқ оралаган деҳқон, хуллас, Дон ва Кубанда икки йилдан ортиқ яшадик. Қишда, денгизда бўрон қўзғалган бир пайтда бошқа сон-саноксиз қочқинларга қўшилиб, Новороссийскдан Туркияга қараб суздик; йўлда эрим терламадан ўлди.

Шундан кейин бу ёруғ дунёда менинг учовгина яқин кишим қолди: эримнинг жияни, унинг ёшгина хотини ва уларнинг қизчаси — етти ойлик чақалоқ. Лекин, кўп ўтмай, эримнинг жияни гўдакни менга топшириб, хотини билан Қримга, Врангел паноҳига жўнай қолди. Шушу, улар бедарак кетишди. Мен эса огир қора меҳнат билан ҳам ўзимни, ҳам қизчани боқиб, яна анча вақт Истанбулда яшадим. Кейин қизчани етаклаб, кўплар

қатори не-не юртларда саргардон бўлмадим, дейсиз!
Болгария, Сербия, Чехия, Бельгия, Париж, Ницца...

Қизча аллақачон улғайиб, жуда ёқимтой, аммо менга бутунлай бефарқ қарайдиган француз қизига айланиб, Парижда муқим яшаб қолди, у энди Мадлен яқинидаги қандолат дўконида хизмат қилар, кумушранг тирноқли нозик қўллари билан шоколад қутиларини силлиқ қоғозларга ўрар ва уни заррин боғичлар билан тугиб, харидорларга тутқазар эди; мен эса Худо берган насибага қаноат қилиб то ҳануз Ниццада яшайман...

Ниццада биринчи марта минг туққиз юз ўн иккинчи йили бўлган эдим — унинг кейинчалик мен учун хор-зорликлар масканига айланишини ўша бахтиёр кунларимда хаёлимга келтира олармидим!

Бир пайтлар ўйламай-нетмай, сен ўлсанг, ортиқ яшолмайман, деган одам — мен ана шундай қилиб, Унинг ўлиmidан кейин ҳам яшайвердим. Бироқ, ўшандан буён бошимдан кечган савдоларни эслар эканман, доим ўз-ўзимдан сўрайман: хўш, у кунлардан нима қолди? Сўнг ўзимга ўзим жавоб қиламан: биргина ўша — совуқ куз оқшоми... Наҳотки, ҳаётимда шундай оқшом бўлган? Ҳа, бўлган эди. Умр бўйи кўрган куним фақат шу, қолганлари маънисиз тушдек ўтдикетди. Ва мен ишонаман, жуда қаттиқ ишонаман: қайдадир у ёқда, ҳув ўша оқшомдагидек навқирон муҳаббати-ю ўша ёшлиги билан У мени кутмоқда.

“Сен тўйиб яша, бу ёруғ дунёда хўб ўйнаб-кул, кейин ёнимга боргин...”

Мен тўйиб яшадим, хўп ўйнаб-кулдим, энди тезда ёнингга бораман.

1944 йил 3 май

ЮЗ РУПИЯ¹

Мен бу аёлни бир куни эрталаб меҳмонхона ҳовлисида кўриб қолдим. Меҳмонхона кўҳна голландча иморат бўлиб, океан соҳилидаги ям-яшил кокосзор бағрида жойлашган эди.

Ўша кунлари ўзим ҳам шу жойда дам олаётган эдим. Кейин ҳар куни уни шу ерда кўрадиган бўлдим. У айвондан икки қадам нарида бўлган уйнинг энгилгина, иссиқ сояси тушиб турган жойда қамиш креслода ярим ётган ҳолда ястаниб оларди. Баланд бўйли, маллатоб, қийиқ кўзли, канождан тикилган куртка ва тор шим кийиб олган дастёр йигитча шағал ётқизилган йўлка бўйлаб яланг оёқ гарт-гурт қадам ташлаб келарди-да, кресло ёнидаги столчага патнисни қўяр, патнисда тилло пиёлада чой бўларди. Дастёр қуруқшаб, ботиқ лунжи томон тортилиб кетган лабларини қимирлатмасдан тавозе билан бир нималар дерди-да, таъзим бажо келтириб, яна қайтиб кетарди. Аёл эса ярим ётган кўйи похол елпигич билан ўзини аста-аста елпир, қора бахмалдек гаройиб киприкларини бир маромда пирпиратар эди... У ер юзида яратилган қайси тоифадаги махлуқот оиласига мансуб экан-а?

У обдан тобланган, данакдек аёл эди. Каҳрабо кўкраклари, елкалари, қўллари ва оёқлари тиззасигача яланғоч бўлиб, баданига, сонларига кўм-кўк ялтироқ мато ўраб олганди. Сариқ оғочдан ясалган сандали-

¹ Олима Набизода таржимаси.

Олима Набизода — 1974 йилда тугилган; шоира ва таржимон. Тошкент Давлат университети (ҳозирги Ўзбекистон Миллий университети) ўзбек филологияси факультетини тамомлаган. “Нигоҳ садоси” шеърӣй тўплами нашр этилган. Шеърлари инглиз, француз ва немис тилларида ҳам чоп этилган.

га лакланган қизил тасма тортилган, оёқчаларининг қизилга бўялган тирноқлари тасма орасидан кўриниб турарди. Қатрон сочлари бошига ганақ қилиб турмакланган, бу дагал кўриниш унинг болаларча маъсум қиёфасига асло мос эмасди. Қулоқчаларининг солинчакларида говак тилла сирғалар тебранарди. Қоп-қора киприклари ақл бовар қилмас даражада узун ва гаройиб эдики, Боги Эрамда гулдан гулга учиб-кўниб юрган капалакларни эслатарди; улар жаннатий ҳинд гулзорларида ҳам гоҳида хаёл мисоли кўзга ташланиб қоларди... Гўзаллик, ақл-идрок, аҳмоқлик каби сўзлар асло унга ёпишмасди, гўё барча инсоний хусусиятлар унга бегона эди. Дарҳақиқат, у бошқа сайёрадан келиб қолган жонзотга ўхшарди.

Соқовлик — унинг сўзсиз суврати эди. У ярим ётган кўйи миқ этмасди, қоп-қора бахмалдек киприк-капалакларини бир маромда пирпиратар, елпигич билан ўзини аста-аста елпир эди...

Бир куни эрталаб меҳмонхона ҳовлисига рикша¹ жадал кириб келди. Одатда, мен мана шу рикшада шаҳарни сайр этиб қайтардим. Дастёр йиғитча айвон зинапоясида истиқболимга пешвоз чиқиб таъзим бажо келтирди-да, паст товушда: — Сэр, юз рупия², — деди инглизчалаб.

Бу — ўша санамнинг баҳоси эди. Афсус...

1944 йил 24 май

¹ Рикша — ҳаммол тортиб юрадиган гилдиракли безакдор аравача, унда йўловчи ёки юк ташиш мумкин. — *Таржимон изоҳи.*

² Рупия — Ҳиндистон, Индонезия ва Ҳинд океани ҳавзасида жойлашган бошқа мамлакатларда пул бирлиги; харид қуввати ҳар хил. — *Таржимон изоҳи.*

ҚАСДЛАШУВ¹

Августнинг охирларида Канндаги пансионга бордим; денгизда чўмилиб, табиатдан нусха кўчириб, ижод қилмоқчи эдим. Анави галати аёл ҳар куни эрталаб қаҳва ичар, ўзи алоҳида столда ўтириб тамадди қилар, доим ўйчан, тунд қиёфада юрар, чор-атрофдаги одамларга эътибор бермас, қаҳвахўрликдан сўнг қайси гўрларгадир гойиб бўлар, кечгача қорасини кўрсатмас эди. Пансионда бир ҳафтадан бери яшаётган бўлсам-да, ҳамон ўша аёлни қизиқиб кузатиб юрдим: қоп-қора сочлари қалин, билакдек бир ўрим сочи орқасига ташлаб қўйилган, сочлари бошини чулғаган, қадди-қомати келишган, соғлом, эгнида қора-қизил мовут кўйлак, истараси иссиқ, лекин қиёфаси тунд...

Бизга ўн беш ёшлар чамасидаги эльзаслик қиз ош-овқат, чой-нон келтириб берар, бажонидил хизматимизни қиларди. Ёш бўлса-да сийналари бўлиқ, тўлишган, тўлишиб яна-да очилиб кетган, тантиқроқ, лекин ёқимтой ожиза эди. У бировнинг гапини худди ҳуркак оҳудек кўзларини пирпиратиб, жилмайиб тингларди. Уни бир гал йўлакда учратиб қолиб саволга тутдим:

- Dites, Odette, qui est cette dame?
- Quelle dame, monsieur?
- Mais la dame brune, la-bas?
- Quelle table, monsieur?
- Numero dix.
- C'est une russe, monsieur.
- Et puis?

¹ Олима Набизода таржимаси.

- Je n'en sais rien, monsieur.
- Est-elle chez vous depuis longtemps?
- Depuis trois semaines, monsieur.
- Toujours seule?
- Non, monsieur. Il y avait un monsieur...
- Jeune, sportif?
- Non, monsieur... tres pensif, nerveux...
- Et il a disparu un jour?
- Mais oui, monsieur...

“Гап бу ёкда экан-да! — деб ўйладим. — Энди баъзи нарсалар ойдинлашяпти. Лекин у эрта билан қайси гўрларга даф бўляпти экан? Ҳамон севгилисини изляяптими?”

Эртаси куни қаҳвахўрликдан сўнг, одатдагидек, хонамдаги очиқ деразадан шағал гичирлаши эшитилди-ю пансион боғчасига мўраладим: у одати бўйича яланг бош, кўйлаги рангидаги шамсиясини кўтариб тез-тез юриб кетиб борарди. Оёгида қизил пойабзал.

Мен дарҳол ҳасса билан шамсияни олиб, унинг орқасидан эргашдим. У кўча бошига бориб Карно хиёбони томон бурилди, мен ҳам ўша муюлишдан бурилдим. Ўйладимки, ўз хаёллари билан банд бўлиб орқасига қарамайди, пойлаб бораётганимни сезмайди. Дарҳақиқат, то вокзалга боргунча орқасига бир марта ҳам назар ташламади. Вокзалда учинчи тоифали вагонга чиқаётган чоғда ҳам орқасига ўгирилиб қарамади.

Поезд Тулонга борарди. Мен ҳам ҳар эҳтимолга қарши Сен-Рафаэлгача чипта олиб, қўшни купега чиқдим. Чамаси, у олисга кетаётган йўловчига ўшамасди. Хўш, қаёққа кетяпти?.. Напулада, Тэулада деразадан бошимни чиқариб қарадим. Ниҳоят, поезд

Трэйяса бирпас тўхтаган пайт яна бошимни чиқардим-у, бекатни тарк этаётган аёлни кўриб қолдим. Вагондан сакраб тушиб яна унинг ортидан йўл олдим. Бу сафар олис масофадан таъқиб этиб боравердим.

Узоқ юрдик — денгиз ёқасидаги тик жарлик ёнидан ўтган эгри-бугри муюлишлар, ёш қарагайзор ора-лаб ўтган нишаб тошлоқ сўқмоқ ҳам ортда қолди. Шу сўқмоқ орқали соҳилга тик кесиб чиқилса, йўл хийла қисқарарди. Урмон билан қопланган кимсасиз серқоя кўрфазча томон тоғ қиялаб борар, соҳилга етгач тик кесилган табиий девор ҳосил бўлар эди.

Вақт пешинга яқинлашиб қолган, кун иссиқ, қилт этган шабада йўқ, игна баргли арчазордан таралаётган хушбўй ҳид димоқни ёраман дерди, атрофда зог учмас, тиқ этган товуш эшитилмас, фақат чағалайлар сув сатҳида юзиб юрар, онда-сонда чигиллаб кўйишар эди. Денгизнинг очиқ бўлган жануб томони ялт-юлт этиб кўзни қамаштирар, йирик-йирик кумуш юлдузчалар сапчиб қирғоққа уриларди... Ниҳоят, у оғирлигини орқага ташлаб югурганча сўқмоқ бўйлаб ям-яшил кўрфазчага тушди.

Кўрфазча тўқ қизил қоялар орасида пайдо бўлган эди. Шамсиясини қумлоққа ташлаб шоша-пиша ечина бошлади. Оёқяланг эди. Мен сертош қояга ётиб олдим, у қоя остига қорамтир гулли кўйлагини ечиб ташлади. Унга қараб, ҳойнаҳой, чўмилиш кўйлакчаси ҳам қорамтир-тунд бўлса керак, деб ўйладим. Бироқ, кўйлак остида ҳеч қандай чўмилиш кўйлакчаси йўқ, фақат калтагина пушти сорочка бор эди, холос. Сорочкасини ҳам ечиб ташлади; у офтобда обдон тобланган, баданлари қаҳрабо тусига кирган, соғлом, бақувват эди.

Қип-ялангоч ҳолда оқаришиб турган тип-тиниқ сувга кириб борди; чиройли тўпиқларини эгиб-тўғ-рилаб, орқаларини намойишкорона ўйнатиб, қуёшда қорайган белларини кўз-кўзлаб сувга шўнгиди. Сувда жимиб қолди, афтидан, сувда акс этаётган қуёш нурлари кўзларини қамаштирган эди. Кейин оёқларини ўйнатиб сувни шалоплатди, сув тубига чўнқайиб ўтирди, сувдан бошини чиқариб бир айланди-ю оёқ-қўлларини кенг ёзиб сув устига ётиб олди; аста-секин юзиб қумлоқ соҳилга чиқди, тирсагини тираб қумга бошини қўйди.

Кумуш типратикандек ялтираб, бир маромда сокин чайқалаётган бепоён денгиз гўё уфққа сингиб кетарди. Соҳилга туташ кўрфазча ва шинамгина серқоя манзил тобора қизиб борарди. Қоядан иборат дим бўшлиқда, мўъжаз жануб ўрмонида шу қадар теран сокинлик ҳукм сураддики, пастимдаги қумлоқда кўксини қумга бериб ётган аёлнинг ялтираб турган елкаларига, икки тилим орқаларига, кенг ёйилган оёқларининг орасига урилайётган шаффоф мавжларнинг майин чалоплаши ҳам бемалол эшитиларди.

Мен харсанг орқасига яшириниб олиб ялангоч гўзалликни зимдан кузатиб ётар эканман, борган сари бетоқатланиб, бу қилиқ ғирт бемаънилик, сурбетлик эканини паққос эсимдан чиқариб юбордим. Қаддимни тиклаб трубкални тутатиб тамаки чека бошладим. Дафъатан аёл ҳам бошини кўтарди-ю пастдан юқорига — мен томон ажабланиб тикилиб қолди. Бироқ, аввал қандай ётган бўлса, ўша ҳолатда чўзилиб ётаверди. Нима қилишимни, нима дейишимни билмасдан каловланиб ўрнимдан турдим. Аёл биринчи бўлиб тилга кирди:

— Мен йўл бўйи орқамдан биров эргашиб келаётганини сезган эдим. Нега эргашдингиз?

— Кечирасиз, шунчаки қизиқувчанлик... — дедим гапни айлантирмасдан.

— Ҳа, кўриниб турибди, қизиқувчан экансиз. Мен ҳақимда сўраб-суриштирганингизни Odette айтган эди. Сизнинг рус эканингизни тасодифан эшитиб қолганман, шу боис ҳозир унчалик ажабланаётганим йўқ — ҳамма руслар ҳаддан зиёд қизиқувчан бўлади. Бироқ, айтинг-чи, нима учун ортимдан эргашиб келдингиз?

— Аввало, қизиқувчанлигим, қолаверса, касбим шунақа.

— Биламан, сиз рассомсиз.

— Сиз эса расмбоп аёлсиз. Бундан ташқари, ҳар куни эрталаб қаёққадир ғойиб бўлардингиз. Бу ҳол кўнглимга гулгула солди: қаёққа? Нима учун? Ҳатто нонушта қилмасдан кетардингиз. Ваҳоланки, пансион аҳли бундай қилмайди. Боз устига, турқ-атворингиз ҳам бошқаларникидан фарқ қилади, доим бир нарсани ўйлаб юрасиз. Ёлғиз бўласиз, миқ этмайсиз, қандайдир яширин сирингиз борга ўхшайди... Энди, ечинаётганимни кўриб, нима учун қайтиб кетмадингиз, деб сўрамоқчимисиз...

— Текин томошани ташлаб гўрга кетармидингиз, — деди у. Бирпас сукут сақлаб, қўшиб қўйди: — Ҳозир сувдан чиқаман. Бир дақиқа тескари қараб туринг, кейин бу ёққа келасиз. Сиз ҳам мени қизиқтириб қолдингиз.

— Ўлсам ҳам тескари бурилмайман, — дедим. — Мен рассомман, қолаверса, биз ёш бола эмасмиз.

— Бўпти, менга бари бир, — деди у елкасини қисиб.

Сўнг баралла ўрнидан турди, олд тарафдан аёллик таровати рўй-рост намоён бўлди.

Шағални гичирлатиб шошилмасдан олға юрди, пушти сорочкасини бошига ташлади, кейин кўйлакча бўйнидан жиддий қиёфаси кўринди, кийим ҳўл бада-нига ёпишиб қолди.

Мен унинг ёнига югуриб тушдим, ёнма-ён ўтирдик.

— Балки, трубкадан ташқари, папиросингиз ҳам бордир? — деб сўради.

— Бор.

— Менга ҳам беринг.

Папирос бериб, гугурт чақдим.

— Раҳмат.

Тутунни ичига тортиб олис-олисларга нигоҳ ташлади, оёқ бармоқларини ўйнатди.

— Ҳозир ҳам сизга ёқяпманми? — деб сўради кесатиқ аралаш.

— Бўлмасам-чи! — деб хитоб қилдим. — Офатижонсиз, баданингиз, сочларингиз, кўзларингиз... Фақат тунд қиёфангиз ғалати кўриняпти.

— Ростини айтсам, кўнглимга ёмон бир ниятни туғиб қўйганман.

— Ўзим ҳам шундай бўлса керак, деб ўйлагандим. Сиз яқинда ким биландир ажрашгансиз, кимдир сизни ташлаб кетган...

— Ташлаб кетмади, итқитиб юборди. Мени ташлаб қочиб кетди. Билардим, у адоий тамом бўлган кимса эди, лекин унга кўнгил бердим. Кейин маълум бўлдики, қип-қизил битта аблаҳни яхши кўрган

эканман. У билан бундан бир ярим ойча муқаддам Монте-Карлода учрашдик. Уша оқшом казинода қимор ўйнаб ўтирган эдим. У ҳам ёнимда туриб қимор ўйнарди, кўзларини олайтириб шарчаларни кузатарди. Омади чопиб кўп ютди, бир марта ютди, икки, уч, тўрт... Мен ҳам анча-мунча ютуқни кўлга киритдим, у ҳаммасини кўриб турарди. Тўсатдан: “Тамом, пишти! Assez! — деб мен томонга ўгирилди-да: — N’est-ce pas madame?” — деб қўшиб қўйди. “Ҳа, пишти!” дедим қулиб. “Ие, русмисиз?”

“Кўриб турибсиз-ку”. “Ундай бўлса, кетдик — кайф-сафо қиламиз!” Унга разм солдим — афтидан азоб кўрган одамга ўхшарди, лекин хийла келишган... Кейин нима бўлганини тасаввур этиш қийин эмас.

— Ҳа, қийин эмас. Кечки овқат пайтида апоқ-чапоқ бўлиб, тинмай гап сотгансизлар, хайрлашадиган пайт келганда ажаблангансизлар...

— Тўппа-тўгри. Биз хайрлашмадик, бир-биримизга ёпишдик-қолдик, ютиб олган пулларимизни совура бошладик. Монте-Карлода, Тюрбида, Ниццада яшадик. Канн билан Ницца оралигида, йўл бўйларида жойлашган қовоқхоналарда нонушта, тушлик қилардик. Сиз у жойлардаги нарх-наволар осмонда эканини билсангиз керак?! Ҳатто маълум муддат “Сар d’Antibes” меҳмонхонасида ҳам яшадик, ўзимизни бой-бадавлат этиб кўрсатишга ҳаракат қилдик... Ҳамёнимизнинг таги кўриниб қолди, охириги майда-чуйдамизни тўплаб Монте-Карлога йўл олдик, лекин бу сафаримиз ҳалокат билан якунланди. У бирёқларга гум бўлиб кетиб пул топиб келар, аммо бу пуллар аввалгиларга нисбатан арзимас миқдорда — эллик,

юз франкдан ошмас эди... Сўнг менинг сиргаларимни, ҳатто никоҳ узугимни, ичдан бўйнимга тақиб юрадиган тилло хочимни, бир пайтлар мен эри бор хотин эдим, қайси гўрларгадир элтиб сотиб юборди...

— Албатта, эрта-индин биров жуда катта қарзини тўлайди, нуфузли, сармоядор дўстларим, таниш-билишларим бор, деб ишонтирган.

— Ҳа, худди шундай бўлган. Унинг ўзи ким эди? Анигини ҳозир ҳам билмайман. Ўзининг ўтмиши тўғрисида батафсил, аниқ гапиришни истамасди, мавзунини дарҳол бошқа томонга буриб юборарди. Ўзим ҳам бунга унчалик эътибор бермасдим. Биласиз, кўпчилик муҳожирларнинг кечмиши бир хил бўлади: Петербург, ажойиб ҳарбий қисмда хизмат, кейин инқилоб бошланади, Истанбул... Эски оғайнилари ёрдами билан Парижда гўё яхшигина мавқега эга бўлади, истаган жойга қўли етади, ҳозирча Монте-Карлода вақтихушлик қилади ёки Ниццада бирорта обрў-эътиборли дўстининг пинжига кириб олиб... Хуллас, шунақа гаплар билан қўйнимни пуч ёнгоққа тўлдирди. Мен бўлсам кундан-кунга руҳан тушиб, ёруг дунё кўзимга тор кўриниб борарди, у эса мийигида кулиб: “Хотиржам бўл, менга ишонавер, Парижда ҳозир биз учун елиб-югуришяпти, боладим — нима қилганимни сенга айтиб ўтирмайман, бари бир ақлинг етмайди, буёгини ўзимга қўйиб бер”, деб таскин берарди.

— Хўш-хўш?

— Нима “хўш”?

У бирдан кўзларини чақнатиб менга қаради-ю, ўчиб қолган папиросини узоққа отиб юборди.

— Сизга буларнинг ҳаммаси кулгили туюляптими?

Мен қўлидан тутиб маҳкам сиқдим.

— Шундай дейишга уялмайсизми?! Мен сизни Медуза ёки Немезида қиёфасида тасвирламоқчиман.

— Улар қасоскор санамларми?

— Ҳа, жуда ёвуз.

У маъюс жилмайди.

— Немезида! Яна қанақа Немезида?! Йўқ, сиз ёмон одамга ўхшамайсиз... Яна битта папирос беринг. У чекишням ўргатди... Ҳамма нарсага ўргатди!

Папиросни тутатиб, яна олис-олисларга назар ташлади.

— Дарвоқе, чўмилиш учун шунча жойга келганингизни кўриб ниҳоятда ажабланган эдим. Ҳар куни бўзчининг мокисидек лўкиллаб юришдан зерикмасми-кан деб ўйлагандим. Энди билсам, сизга ёлғизлик керак экан.

— Тўғри.

Кўёш тобора забтига олиб қиздирарди, ҳовур ва хушбўй ҳид кўтарилаётган қарағай шохларига қўниб олган чирилдоқлар аччиқлангандек зўр бериб чириқларди. Аёлнинг қоп-қора сочлари, очиқ елкалари, оёқлари қизиб кетганини сезиб турардим.

— Юринг, салқинга ўтайлик, кун ёндираман деяпти. Ғамгин тарихингизнинг давомини ўша ерда гапириб берасиз, — дедим.

У уйқудан уйгонгандек сесканиб:

— Кетдик, — деди.

Биз ярим доира шаклидаги кўрфазчани айланиб ўтиб, қизил қоя остидаги салқин жойга ўтирдик. Бу ер ёп-ёруғ, лекин дим эди.

Мен яна унинг қўлини олиб, қўйиб юбормадим. У буни сезмади.

— Энди давоми нима бўларди? — деди. — Мен ҳақиқатан ҳам жуда хунук, шармандали ўша воқеани эслашни-да истамай қолдим. Ҳойнаҳой, сиз мени гоҳ анави — гоҳ манави фирибгарнинг кунда-шундаги жазмани бўлса керак, деб ўйлаяпсиз. Ҳечам ундай эмас. Менинг ўтмишим ҳам бошқаларникидан унчалик фарқ қилмайди. Эрим дастлаб Деникиннинг, сўнг Врангелнинг Кўнгилли армиясида хизмат қилган, тақдир тақозоси билан Парижга келиб қолганимиздан кейин, албатта, шофёрлик қилди. Лекин аста-секин ичкиликка ўрганди, охиrhoқибат ичкиликка шу қадар ружу қўйдики, ишдан ҳайдалиб, ялангоёқ дайдига айланди-қолди. Энди у билан бирга яшай олмасдим. Уни охиrhoги марта Монпарнаста, “Доминика” остонасида учратдим. Албатта, русларнинг шунақа қовоқхонаси борлигини билсангиз керак? Тун, ёмғир, у бўлса йиртиқ этикда кўлмак кечиb юрибди, қаддини дол қилиб ўтган-кетганнинг ёнига чопиб боради, кўлларини чўзиb садақа сўрайди, одамларга ёрдамлашмоқчи бўлади, аслида, таксидан тушаётган йўловчиларга ҳалақит берарди, холос...

Мен серрайиб қолдим, ундан кўзимни узмасдим. Аста унга яқинлашдим. Таниди, кўрқиб кетди, хижолат бўлди. Сиз унинг қандай ажойиб, меҳрибон, хушмуомала инсон эканини тасаввур ҳам қилолмайсиз. Қотиб қолди, ўзини қўярга жой тополмасдан менга тикилди: “Маша, сенмисан?” Бужмайган, уст-боши бир аҳволда, соқолига устара тегмаган, ҳаммаёгини сариқ жун қоπλαган, шалаббо бўлган, совуқда дир-дир қалтирайди...

Ҳамёнимда бор пулимни унга бердим, ҳўл, муз-дек қўли билан қўлимдан ушлаб билакларимни ўпа бошлади, елкалари силкинди, товушини чиқармасдан йиғлади. Хўш, қўлимдан нима ҳам келарди? Фақат икки-уч марта ҳар ойда юз, икки юз франкдан пул жўнатиб турдим. Парижда менинг шляпа тикадиган устахонам бор, мўмайгина даромад оламан. Бу ерга мен ҳордиқ чиқаргани, чўмилгани келганман. Мана, кўрмайсизми... Эрта-индин Парижга қайтаман. Анави фирибгарни топиб қулогининг остига “шавла қайнатиб” қўйсам, жанжал кўтарсам — жуда бемаъни иш бўлар экан. Биласизми, мен бунинг бемаънилигини қачон росмана тушуниб етдим? Ҳозир билдим, сиз туфайли билдим. Бошимдан ўтган саргузаштни гапириб бердим-у, бирдан англаб қолдим...

— Ажаб, хушторингиз қандай қилиб жуфтакни ростлаб қолди?

— Ҳамма гап шундаки, у ниҳоятда ифлос йўлни танлади. Биз мана шу пансиончага жойлашдик, ҳозир сиз билан мен қўшниман. “Сар d’Antibes” меҳмонхонасидан кейин бу ерда яшашни тасаввур этиб кўринг-а! Бундан ўн кунча олдин оқшом чоги қиморхонага чой ичгани бордик. Албатта, мусиқа чалинаётган, йигит-қизлар жуфт-жуфт бўлиб рақсга тушаётган экан. Бундай манзарани кўрсам беихтиёр кўнглим айнийдиган бўлиб қолган, шу қадар меъдамга урибди. Ишқилиб, ўтирибман, пирожний еяпман, у икковимиз учун буюртма беряпти, гоҳ-гоҳ илжайиб пичинг қилади: “Қара, анавиларни қарагин, ҳақиқий маймунларга ўхшайди-я, оёқларини тапиллатиб, башарасини буриштирганини кўрмайсанми!”, дейди созандаларни

кўрсатиб. Сўнг бўм-бўш портсигарини очиб югурдакни ёнига чақирди, инглизларнинг папиросидан олиб кел, деб буюрди. Югурдак папирос келтирди. У хижолатомуз: “Мерси, чой ичиб бўлганимиздан кейин ҳақини тўлайман”, деди. Тирноқларини кўздан кечириб ўтириб: “Қўлим дабдала бўлиб кетибди-ку! Ҳозир ювиб келаман...”, деди менга қараб ва ўрнидан турди-ю кетди.

— Кейин қайтиб келмади.

— Йўқ. Мен бўлсам кутиб ўтирибман. Ун дақиқа кутдим, йигирма дақиқа, ярим соат, бир соат...

Қандай аҳволга тушиб қолганимни тасаввур этияпсизми?

— Тасаввур этияпман...

Мен ўша манзарани яққол кўз олдимга келтирдим: стол атрофида чой ичиб ўтирибди, атрофига аланглайди, миқ этмайди, аҳмоқона аҳволга тушиб қолганини ўйлайди, хуноб бўлади... Йирик деразалардан тун қўйнидаги осмон кўринади, сокин денгиз мавжланиб жилоланади, пальмаларнинг япроқлари қорайиб кўзга ташланади, созандалар полни тапир-тупур этказиб тепади, асбобларини пуфлайди, темир ликопчаларни зарб билан уради, эркаклар товонларини бир-бирига уриштириб мусиқага мос равишда чайқалиб, рақс баҳонасида хонимларга маҳкамроқ ёпишиб, шаҳвоний нафсини қондириш ниятида бир томонларга судрайди... Қўнжи узун этик кийиб олган хизматкор кўкимтир мундирни унга узатиб, бош кийимини ечиб таъзим қилади, бир қути “High Life”...

— Кейин нима бўлди? Сиз ўтирибсиз...

— Утирган ўрнимда адоёи тамом бўлганимни ҳис этяпман. Созандалар ҳам уйларига кетди, зал бўшаб қолди, электр чироклари ёқилди...

— Деразалар оқаришиб турибди...

— Ҳа. Урнимдан тураё десам, оёқларимда мадор йўқ. Нима қилсам экан, нажот борми? Ҳамёнимда бор-йўғи олти франк бор, холос. Қўлимга майда тангалар ҳам илашиб чиқди.

— У ростдан ҳам ҳожатхонага йўл олади, зарур ишни адо этади, ўзининг фирибгарлик ҳаётини ўйлайди, сўнг тугмаларини қадаёди ва йўлак бўйлаб оёқ учидан юриб, орқа эшикдан кўчага чиқиб кетади... Худо ҳаққи, кимга кўнгил қўйган эдингиз?! Энди уни излаб топиб ўч олмоқчимисиз? Нима учун? Сиз бокира қизалоқ эмассиз, унинг кимлигини, ўзингиз қандай аҳволга тушиб қолганингизни яхши билишингиз керак эди. Яққол кўриниб турган бемаъни ҳаётни нега давом эттирдигиз?

Аёл сукут сақлади, елкаларини учириб қўйди.

— Кимга кўнгил берганимни ўзим ҳам билмайман. Айтадилар-ку, чин муҳаббатга эҳтиёж бор эди... Афсуски, ҳеч қачон ҳақиқий муҳаббатга дуч келмаганман... У эркак сифатида менга ҳеч нарса берган эмас, бериши ҳам мумкин эмасди, чунки аллақачон эркаклик қобилиятини йўқотган эди... Ҳа, унинг кимлигини, ўзим қандай аҳволга тушиб қолганимни билишим керак эди. Бироқ, мен билишни ҳам, ўйлашни ҳам истамасдим.

Урнимда биринчи марта енгил-елпи ҳаётга қадам қўйдим, орқа-олдимга қарамасдим, яллама-ёрим қилиб юравердим, ҳузур-ҳаловатдан баҳраманд бўлдим,

қандайдир васваса ичида яшадим. Хўш, нима учун уни топиб ўч олмоқчи бўлдим? Яна васвасага учдим, хирақасқон хаёлларга қул бўлдим. Ахир, мен қабих, аянчли жанжалдан бошқа ҳеч нарсага эриша олмаслигимни билмасмидим? Сиз нима учун деб сўраяпсиз. Чамамда, менга ҳам унинг касофати урди, шекилли. Паст кетдим, фирибгарнинг ҳаётига шерик бўлдим; асосийси — у мени қиморхонада шармандали аҳволда қолдириб, ўзи ҳожатхона орқали кўчага қочиб чиқиб кетгани учун қасд олмоқчи эдим. Бош-кетимни йўқотиб қўйдим, қиморхона кассасига бориб ёлгон гапирдим, ялиниб-ёлвордим, эртагача сумкачамни гаровга олиб қолинглар деб илтимос қилдим, лекин сумкачамни олишмади, ижирганиб чой, ширинлик, инглиз папироси учун тўланадиган ҳақдан воз кечишди.

Парижга телеграмма жўнатдим, учинчи кунни минг франк пул олдим, қиморхонага бордим — у ерда юзимга қарашмасдан пулимни олишди, ҳатто ҳисобкитоб қогозчасини қўлимга тутқазди. Эҳ, азизим, мен ҳеч қандай Медуза эмасман, мен шунчаки муштипар аёлман, ожизаман. Устига-устига, ниҳоятда таъсирчанман, ёлғизман, бахтиқароман. Лекин мени тўғри тушунинг — ахир макиённинг ҳам юраги бўлади-ку! Мен ўша лаънати оқшомдан бўён гўё бедаво бир дардга чалинган эдим. Сизни менга Худонинг ўзи етказди, энди кутилмаганда ўзимга келяпман... Қўлимни қўйиб юборинг, кийиниб олай, яқинда Сен-Рафаэлдан поезд ҳам қайтиб қолади...

— Садқаи сар, — дедим. — Яхшиси, чор-атрофга бир қаранг, анави қизил қояларни, ям-яшил кўрфазчани, гадир-будур қарағайларни кўряпсизми? Ғачир-ғу-

чур этган жаннатий товушларни эшитяпсизми?.. Энди биз буёққа бирга-бирга келамиз. Бўптими?

- Бўпти.
- Парижга ҳам бирга-бирга кетамиз.
- Хуп.
- Кейин нима бўлишини Худо биледи.
- Ҳа, албатта.
- Қўлингизни ўпсам майлими?
- Майли, майли...

1944 йил 3 июнь

БАҲОРДА — ИУДЕЯДА¹

— Мени бир умрга майиб, оқсоқ қилиб қўйган бу воқеа айни навқирон йигитлик чоғимда, олис Иудеяда юз берган эди, — деб ҳикоясини бошлади баланд бўйли, қомати келишган, юзлари саргимтир, қўй кўзлари ялтираб турадиган, жингалак калта сочлари оқарган киши. Чап тиззаси букилмаганидан у доим қўлтиқтаёқда юрар эди. — У пайтда Ўлик денгизнинг чап қирғоғида — афсонавий Содом ва Гоморрада иш олиб бораётган тадқиқот гуруҳига аъзо эдим, Истанбулда ушланиб қолган шерикларимни кутиб Қуддусда ётардим ва вақти-вақти билан Иерихон йўлидаги бадавийлар қўналғасида яшовчи шайх Аиднинг олдига бориб турардим; сафарга керакли ҳамма нарсани топиб бериш ва йўлбошловчилик қилишни зиммасига олган бу кишини менга қуддуслик археологлар тавсия қилишганди. Биринчи кун бир киши йўл кўрсатиб борди, маслаҳатлашиб, гапни пишитиб қайтдим;

¹ Ортиқбой Абдуллаев таржимаси.

эртаси куни унинг ўзи Қуддусга келди; шундан сўнг манзилини ёлғиз топиб борадиган бўлдим, минишга келган чиройли байталини сотиб олдим, кейин у томонга кунда, кун ора қатнай бошладим...

Қўклам фасли эди. Иудея сахий қуёш нурларига гарқ бўлган, “Қўшиқлар қўшиғи” да айтилганидек: “Қиш ўтиб кетди, замин гулга тўлди, қўшиқ қуйлаш даври келди, майна соз чалади, гуллаган узум новдалари муаттар бўй таратади”. Тошлоқ Иудея саҳросидан ўтадиган кўҳна Иерихон йўли ҳар галгидек кимсасиз, ташландиқ бўлиб, гармсел ва қум кўз очирмасди. Аммо бу чарогон баҳор кунларида мен ўзимни ниҳоятда бахтиёр, шод-хуррам ҳис қилардим; Шарққа биринчи марта келишим, мисли йўқ янги бир дунёни ўз кўзларим билан кўрмоқда эдим, бу дунёда яна бир муъжиза — Аиднинг жияни ҳам бор эди.

Урдун водийсигача чўзилиб кетган Иудея саҳросининг ўзи бир олам, унда-бунда тиканак буталар ўсиб, илонлар ва какликлар макон қурган чағир тошли, қумлоқ тепаликлар, яйдоқ қирлар абадий сукутга чўмиб ётади. Иудеяда бутун қиш бўйи ёмғир ёғиб, муздек шамоллар эсади; баҳор, ёз, кузда яна бир хил манзара ва қабристон жимлиги ҳукмрон, аммо ҳамма ерда жазирама иссиқ, мудроқ сукунат.

Қудуқлари бор кичик дараларда бадавийлар манзилига хос излар: гулхандан қолган қул, чодирларни тикиш учун доирасимон ёки тўртбурчак қилиб таҳланган қатор тошлар кўзга ташланади... Мен борадиган шайх Аиднинг манзили ҳам тепаликлар орасидаги кенг қумлоқ майсазорда жойлашган, сариқ қумлар қўйнида ниҳоятда хунук кўринадиган қора наматдан япалоқ

ёки тўртбурчак шаклда қурилган бир неча ўтовдан иборат эди. Бу ерга келганимда ҳар гал чодирлар олдида тутаб ётган тезак уюмини кўрар эдим, чодирлар ораси тор: ҳамма ерда итлар, отлар, хачирлар, эчкилар — уларни қаерда ва қандай боқишади — ҳалигача бунни билмайман, бир тўда ялангоч, қора-қура, жингалак соч болалар, баъзилари лўлини, бошқалари занжини эслатадиган, аммо лаблари юпқа хотинлар ва эркаклар уймалашиб юришарди...

Уларнинг кийимлари ҳам жуда галати: жазирама иссиқ бўлишига қарамай, эркаклар тиззагача тушадиган қалин кўйлак, пахтали камзул, унинг устидан эса ола-була жундан — оқ ва қора рангда йўл-йўл қилиб тикилган, елкалари кенг, узун ва оғир қабо кийишади: бошларига бир учи ягринига ташланган, чеккаларига яна ола-була энли жун ипак ип икки марта айлангириб боғлаб қўйилган қизил ҳошияли йўл-йўл сариқ рўмол — кефийя ўраб олишади. Аёлларнинг кийими уларникига тамомила қарама-қарши: бошларига кубсимон рўмоллар ташлаб юришади, юзи очиқ, эгнида кубсимон узун кўйлак, ўткир учли енги оз бўлмаса ерга тегай дейди, эркакларнинг оёғида нағал қоқилган қўпол бошмоқлар; аёллар ялангоёқ юришади, болдирлари бирам ажойиб. Эркаклар чилим чекишади, аёллар ҳам...

Кўналгага иккинчи марта йўлбошловчисиз ёлғиз ўзим келганимда мени яқин дўстларидек кутиб олишди. Аиднинг чодирини ҳамманикидан катта эди, мен бу ерда — ичкарига кириш учун этаги кўтариб қўйилган қора намат чодир ёнида қатор ўтирган бир тўда кекса бадавийларга дуч келдим. Аид истиқболимга чиқди, ўнг қўлини лаби ва пешонасига тегизиб, таъзим

қилди. Чодирга мени ўзидан аввал киргизди. Ичкари киргач, чодир ўртасига солинган гиламга ўтиришини кутиб турдим, сўнг мен ҳам унга ўхшаб ўнг қўлимни лабим ва пешонамга тегизиб ўтирган одамларнинг ҳаммасига таъзим қилиб чиқдим, кейин Аиднинг ёнига ўтириб яна шу ҳаракатларни такрорладим, албатта, менга ҳам шундай жавоб қайтаришди. Фақат хўжайин иккимиз қисқа ва оҳиста гаплашиб ўтирдик, одат шуни тақозо этарди, бундан ташқари, ҳали мен жонли араб тилини яхши билмасдим, бошқалар чекар ва сукут сақлашарди.

Чодирдан ташқарида менга ва меҳмонларга зиёфат тайёрлашмоқда эди. Одатда бадавийлар хибиз — зогора нон ва эчки сутида пиширилган бугдой ёрмаси истеъмол қилишади... Меҳмонни эса харуф — қумда қазилган ва тезак ёқиладиган ўчоқда пиширилган қўй эти билан сийлашади. Таомдан кейин ҳар доим қанд солинмаган қаҳва тортишади. Ҳамма бемалол еб-ичиб ўтирар, наमत чодирдан ташқарида эса худди дўзах алангасидек гармсел уфуриб турар, чодирнинг кенг очиб қўйилган тирқишидан саҳрога қарашнинг ўзи мени даҳшатга соларди: олисдаги ялтироқ қумлар одамнинг кўзига худди сузиб кетаётганга ўхшаб кўринарди. Шайх ҳар бир сўзидан кейин менга хожа — жаноб деб мурожаат қилар, мен ҳам уни муҳтарам бадавий шайх, яъни саҳро ўғли деб атар эдим. Дарвоқе, Урдун арабчасига қандай аталишини биласизларми? Жуда оддий: Шариат — бор-йўғи сувлоқ жой дегани.

Аид эллик ёшларга борган, паст бўйли, суяги ингичка, озгин бўлса-да, чайир; юзи — пишиқ гиштнинг ўзи; кулранг тиниқ кўзлари ўткир, оқара бошлаган,

қаттиқ, кумуш чўққи соқоли ва мўйлови яхшилаб кузалган, бадавийлар соқол-мўйловга алоҳида эътибор беришади, бошқалар сингари нағал қоқилган катта бошмоқ кийган эди. Қуддусда олдимга келганида белбогига ханжар тақиб, узун милтиқ кўтариб олганди.

Жиянини ўша “дўст” бўлиб борган кунимда кўрдим, у бошидаги катта мис кўзани ўнг қўли билан ушлаганча, чодир ёнидан қаддини тик тутиб ўтиб кетган эди. Неча ёшдалигини билолмадим, чамаси, ўн саккиздан ошмаганди, бундан тўрт йил олдин эрга теккани ва шу йилдаёқ бева қолгани. боласи йўқлигини, тоғасининг чодирига гирт етим ва қашшоқ ҳолда қайтиб келганини кейинчалик билиб олдим. “Кўзингга қара, Суламиф!” — деб ўйладим мен. (Ахир Суламиф ҳам айнан шунга ўхшаган эди. “Қуддуснинг қизлари, мен қора ва чиройлиман”.)

У чодир ёнидан ўтаётиб, бошини салгина буриб, менга кўз қирини ташлаб кўйди: бу кўзлар фавқуллодда қоп-қора, сирли эди. Қорача юзлари, қалин бинафшаранг лабларини кўришим биланоқ, мафтуну лол бўлиб қолдим... Фақат шулар дейсизми?! Бутун қиёфаси мени маҳлиё қилиб кўйди: мис кўзани қаттиқ ушлаган қўллари елкасигача ялангоч, узун кубсимон кўйлак остида оҳиста тўлганиб кетаётган хипча қома-ти, кўйлагини кўтариб турган бўлиқ кўкраклари...

Бу ҳам етмагандек, икки-уч кундан кейин уни Қуддусда — шундоққина Яфф дарвозаси ёнида учрати-тиб қолсам бўладими! У оломон орасида мен томонга юриб келар, бошида қандайдир тугун кўтариб олган эди. Мени кўриб, тўхтади. Дарҳол олдига бордим.

— Мени танияпсанми?

У бўш турган чап қўли билан елкамга салгина туртиб қўйиб, жилмайди:

— Танидим, хожам.

— Нима олиб кетаяпсан?

— Эчки пишлоғи...

— Кимга?

— Ҳаммага.

— Демак, сотар экансан-да? Унда меникига олиб борақол.

— Қаерга?

— Мана бу ёқда, меҳмонхонага...

Мен Яфф дарвозасининг шундоқ ёнидаги баланд энсиз бинога жойлашган эдим, у кичкина майдоннинг чап томонидаги бошқа уйлар билан туташиб, зинапоёларга тўла қоронғи, баъзи жойлари тим ёки кўҳна гумбазлар билан ёпилган, қадимий устахона ва дўконлар қалашиб кетган “Шоҳ Давид кўчаси”га уланиб кетган эди. У ҳеч қандай қаршилиқ кўрсатмасдан олдинга ўтди ва эгри-бугри, тор тош зинапоёлардан хиёл олдинга энгашган кўйи хипча қоматини эркин тутиб юриб кетди, рўмолчадаги пишлоқни наридан-бери номигагина ушлаб олган ўнг қўли яланғоч бўлиб, елкасига тушиб турган қора сочлари кўзни ўйнатар эди.

Бурилишдаги зинапоёлардан бирида тўхтади: у тонда, кўшни уйларнинг туташ тўртбурчак деворлари остида худди қудуқдаги каби кўкимтир сув — айни ўша сув — яланғоч бадани билан шоҳ Давидни асиру лол этган Уриянинг хотини Вирсафия чўмилган кўҳна “Авлиё Иезикил шалоласи” ярқираб кўриниб турар эди. У тўхтар экан, ойнага қаради, сўнг ўгирилиб, мафтункор кўзлари билан менга шодон назар ташлади.

Мен ўзимни тутиб туrolмадим, энгашиб бўйнидан ўпдим, у менга ҳайратланиб боқди — бадавийларда бўса олиш одати йўқ. Хонамга киргандан кейин у тугунини стол устига қўйди ва ўнг қўлини менга узатди. Мен кафтига бир неча майда мис чақа ташладим, сўнг ҳаяжондан қалтираган ҳолда битта олтин фунт чиқариб унга кўрсатдим. У тушунди ва киприкларини юмди, итоаткорона бошини эгиб, кафтлари билан кўзларини беркитди...

Ярим соатдан кейин уни зина олдида кузатиб қўяр эканман:

— Яна қачон пишлоқ олиб келасан? — деб сўрадим.

У бошини оҳиста лиқиллатди:

— Яқин кунларда келолмайман.

Шундай деб беш бармогини кўрсатди: беш кундан кейин. Икки ҳафта ўтгач, Аиднинг олдидан қайтаётиб, манзилдан анча узоқлашганимда, орқамдан милтиқ овози эшитилди ва ёнимдаги тошга ўқ келиб урилди, зарб шундай кучли эдики, ҳатто тошдан тутун чиқиб кетди. Мен эгарга энгашиб, отга қамчи босдим, иккинчи марта милтиқ қарсиллади, чап тиззамга нимадир қаттиқ тегканини сездим. Қуддусга етгунча отни тўхтатмадим, бир вақт энгашиб қарасам, этигимдан қон кўпикланиб оқмоқда эди... Аид қандай қилиб икки мартада ҳам мўлжалга уролмаганига ҳали-ҳали ҳайрон қоламан. Яна жияни менга пишлоқ сотаётганини қаердан билиб олганига ҳамон ақлим етмайди...

1946 йил

ҚҰНАЛҒА¹

Бу воқеа жанубий Испаниянинг тоғли депараларидан бирида рўй берди.

Июнь ойининг сўлим оқшоми эди, ойдин кеча, тўлин ой осмон пештоқида осилиб турарди, одатан, кундузи жала қуйиб ўтган бўлса, димиққан кечалари ой нафармон нур таратади, бинафша гуллаётган кезларда бу ҳол табиий ҳисобланади, пастак жануб ўрмонлари билан қопланган ясси тоғларнинг доvonлари сутдай оқариб кўзга яққол ташланиб турарди, доvon уфққа бош қўйган.

Довонлар орасига жойлашган энсиз водий шимол томонга чўзилиб кетган. Водийнинг бир тарафига доvonнинг кўланкаси тушиб турар, мазор сукунати ҳукм сураётган бу оқшомда тоғ жилгаси бир маромда жилдирар, гоҳ сафсар маъдан, гоҳ ёқут, гоҳ тиллақўнғиз сирли шуъла сочар, оламни нурга тўлдираётган мўъжиза кўзни қамаштирарди. Қарши тарафдаги адирлар водийдан чекиниб, ўрнини паст текисликларга бўшатиб берган, текислик бўйлаб эски тош йўл ўтган. Шу пастликда жойлашган тошқўрган ҳам ниҳоятда кўҳна кўринарди. Бемаҳалда тошқўргонга олдинги ўнг оёғи оқсаётган тўриқ айгир отини қичамасдан миниб келаётган марокашлик бир киши ташриф буюрди. У баланд бўйли, оқ жундан тўқилган кенг-мўл яктак кийиб, бошига попукли ҳожидўппи қўндириб олган эди.

Тошқўрган одам зоти қирилиб кетгандек ҳувиллаб ётарди, ўз ҳолига ташлаб қўйилганга ўхшарди. Аслида ҳам шундай эди. Марокашлик киши дастлаб серсоя

¹ Олима Набизода таржимаси.

кўча бўйлаб, тош-девор уйлар оралаб ўтди; уйларнинг деразалари ўрнида бўшлиқ қорайиб кўринарди, томорқадаги боғлар ёввойилашиб кетган эди. Кейин у ойдин майдонга чиқди; бу ерда устига шийпонча қилинган ҳовуз, пештоқига Мадоннанинг зангори ҳайкалчаси ўрнатилган черков, ҳамон одамлар истиқомат қилаётган бир нечта ҳовли бор эди. Олдинда эса, майдонга кираверишда карвонсарой жойлашган. Пастки қаватдаги деразалардан гира-шира нур тараларди.

Эгар устида мудраб келаётган марокашлик бирдан ҳушёр тортиб, жиловни силтади, оқсаб келаётган от ўнқир-чўнқир тош тўшалган майдон бўйлаб жадал юриб кетди, туёқ товушлари тун кўйнидан акс садо берарди. Туёқ товушини эшитиб карвонсарой бўсағасига кичрайиб, қоқ суяк бўлиб қолган кампир чиқди, дафъатан уни тиланчига ўхшатиш мумкин эди. Сўнг кулча юзли, ўн беш ёшлар чамасидаги қизалоқ остонада пайдо бўлди; унинг жамалаги пешонасига тушиб турар, яланг оёқларига шиппакча илиб олган, эгнида оқиш печакгул тусидаги енгил кўйлак. Бўсагага бошини кўйиб ётган эшакдек қоп-қора ит ҳам ўридан турди, унинг жунлари сип-силлиқ бўлиб, кесилган қулоқлари динг бўлиб турарди. Марокашлик киши остонага етар-етмас отдан тушди. Ит шу заҳоти кўзларини чақнатиб, тишларини хунук иржайтириб олға ташланди. Марокашлик қамчиси билан итни ҳайдашга уринди. Қизалоқ дарҳол итга танбеҳ берди:

— Негра! — деб қичқирди жарангдор товушда. — Сенга нима бўлди?!

Ит бошини эгиб аста-секин орқасига қайтди, тумшугини деворга қадаб ётди.

Марокашлик киши испан тилини бузиб гапирарди, салом-алик қилди, сўнг шаҳарда темирчи борми деб сўради, эртага отни тақалатиш керак экан. Отни кечаси қаерда қолдириш мумкин? Отга ем топиладими? Ўзига ҳам овқат берилса, чакки бўлмасди. Қизалоқ унинг баланд бўйига, чечак излари қолган чўтир юзларига қизиқсиниб қаради. Қўноқ итга хавотирланиб назар ташлаб қўйди, ит жимгина ётибди, худди хафа бўлиб қолганга ўхшарди, қулоғи хийла оғир кампир эса товушини кўтариб шоша-пиша жавоб қайтарди: темирчи бор, хизматкор уй ёнидаги молхонада ухлаб ётибди, кампир уни ҳозир уйғотади, у отга ем беради. Овқат масаласида ҳам меҳмоннинг кўнгли тўқ бўлсин: тухум қўймоқ тайёрлаб бериш мумкин, лекин кечки овқатдан фақат оз-моз ловия бўтқа билан сабзавот қовурдоқ қолган, улар иситиб берилади...

Доим ширакайф бўлиб юрадиган хизматкор чол меҳмоннинг отига ем бериб, эгар-жабдугини ечиб олишда ёрдамлашди.

Ярим соатдан сўнг марокашлик киши ошхонада зўр иштаҳа билан овқатланиб, саргимтир оқ мусаласни ютоқиб ичиб ўтирарди...

Карвонсарой кўҳна эди. Пастки қават узун-узун даҳлизлардан иборат бўлиб, йўлак охирида юқори қаватга чиқиладиган айланма зинапоя бор. Юқори қават иккига бўлинган: чап томонда кенг-мўл, лекин шифти пастак хоналар, хоналарга камбагал қўноқлар тунаши учун сўричалар қўйилган; ўнг томонда ҳам пастак шифтли ошхона, шифтлари-ю деворлари қуюқ тутундан қасмоқ бўлиб кетган емакхона, деворлари хийла қалин бўлгани боис токчадан ичкарига ўрнатил-

ган кичик деразалар, бурчакда ўчоқ, устига ҳеч нарса ёпилмаган стол, ёнида ўтиргичлар, ерга гадир-будур тошдан тўшама қилинган, у силлиқ-сирпанчиқ бўлиб кетган. Бу хонада керосин лампа милтилаб турарди, у қоп-қорайиб кетган темир занжирга осиб қўйилган, хонага ачимсиқ тутун ва пиёздого ҳиди ўтириб қолган.

Кампир ўчоққа ўт ёқиб совуб қолган қовурдоқни иситди, меҳмон сирка ва зайтун мойи аралаштирилган совуқ ловия бўтқани еб бўлгунча тухум қуймоқ ҳам тайёр бўлди. У ечинмади, яктагини ҳам ечмади, чотини кериб талтайиб ўтирарди, оёқларида қалин теридан тикилган бошмоқ бор эди, оқ жундан тўқилган кенг-мўл иштонининг пойчаси бурмали бўлиб, тўпигини қисиб турарди. Қизалоқ кампирга кўмаклашар, меҳмон иш буюрса сўзсиз бажо келтирар, лекин унинг кутилмаганда еб қўйгудек ўқрайиб қарашларидан, қуруқшаган чўтир башарасию юпқа лабларидан, кўкимтир мўйловидан қўрқар эди.

Кўноқ шундоқ ҳам қўрқинчли кўринарди. Бўйи жуда баланд, кенг яктакда янада ваҳимали, попукли ҳожидўппи кийиб олган боши хумдек. Устки лабининг четларида дағал шоп мўйловининг учлари жингалак бўлиб буралиб қолган. Соқолинининг орасида ҳам яккам-дуккам жингала тола учрарди. Бошини хиёл орқага ташлаб кеккайиб ўтиргани боис қўнғир тери остида ўйнаб турган кекирдак олмаси — бўқоқчаси одатдагидан йирикроқ кўринарди. Қорайиб кетган ингичка бармоқларида кумуш узуклар товланиб турарди. У миқ этмасдан еб-ичиб ўтирибди.

Кампир қовурдоқни иситиб, қуймоқ пишириб бўлгач, гулхани сўна бошлаган ўчоқ ёнига ҳолсизгина

чўқди ва ундан қаёқдан қаёққа кетяпсан деб сўради бақириб. Меҳмон бўғиқ товушда:

— Узоққа, — деб гапни қисқа қилди.

Қовурдоқ билан қўймоқни пок-покиза туширгач, бўшаб қолган кўзани чайқаб кўрсатди: қовурдоққа аччиқ қалампир кўп қўшилган экан, огзини куйдириб юборибди. Кампир боши билан қизалоққа ишора қилди, қизалоқ кўзани олиб емакхонанинг қия очич эшигидан чиқиб, тим қоронги даҳлиз томон йўл олди — даҳлизда тиллақўнғизлар худди эртақлардагидек учкун сачратиб бир маромда парвоз этар, ажабтовур нур таратар эди.

Қўноқ қўйнидан папирос чиқариб тутатди, қизалоқ кетган томонга им қоқиб:

— Неварами? — деб сўради.

— Жияним, етимча, — деб жавоб берди кампир қичқириб. Сўнг эзмаланиб ҳикоя қилишга тушди: у марҳум акасини, яъни қизалоқнинг отасини жуда яхши кўрар, акасини деб қариқиз бўлиб ўтириб қолган, мана шу карвонсарой акасининг хусусий мулки ҳисобланар, акасининг хотини бундан ўн икки йил муқаддам бандаликни бажо келтирган, ўзи ўн саккиз йил бурун ўлган, мол-мулкени бир умр фойдаланиш учун кампирга васият қилиб қолдирган, ҳувиллаб ётган кўрғончада яшаш ниҳоятда огирлашиб кетган экан...

Марокашлик киши кампирнинг дийдиёсини паршонхотирлик билан тинглади, унчалик эътибор бермади, у ўзининг ўй-хаёллари билан банд эди. Қизалоқ кўзани мусалласга тўлдириб қайтиб келди. Қўноқ унга кўзларини лўқ қилиб тикилганча папирос қолдиғини шу қадар жаҳд билан ютоқиб тортдики, оқибатда

кирлаб кетган бармоқларининг учини куйдириб олди. Сўнг янги папиросини шоша-пиша ўт олдириб, товущини кўтариб кампирга — у кампирнинг қулоғи оғир эканини аллақачон сезган эди — мурожаат қилди:

— Агар жиянинг мусалласни ўз қўли билан қўйиб берса, бағоят мамнун бўлардим.

— Бу унинг иши эмас, — деди кампир чўрт кесиб. Сўнг зардали оҳангда қичқирди: — Кеч бўлди, мусалласни ичиб, бориб ухлагин. Ҳозир жияним сенга юқори хонага ўрин тўшаб беради.

Қизалоқ кўзларини чақнатиб дик этиб ўрнидан турди, кампирни ортиқча жавратиб ўтирмасдан таптап қадам ташлаб зинапоя бўйлаб юқорига кўтарилди.

— Узларинг қаерда ухлайсизлар? — деб марокашлик ҳожидўпписини терлаб кетган пешонасидан бир оз суриб қўйди. — Юқорида ётасизларми?

Кампир қичқириб гап бошлади: ёзда юқори қават жуда иссиқ бўлади, ижарачилар бўлмаган чоғларда — энди деярли келмай қўйди — улар пастки қаватнинг нариги бўлмасида, қарама-қарши томонда, ҳув анави хонада ётадилар. У қўли билан ўзлари ётадиган хонани кўрсатиб, сўнг яна ишлар чаппасига кетганидан шикоят қилишга тушди, ҳамма нарса қиммат бўлиб кетди, шу боис, иста-истама йўловчилардан ҳам қимматроқ ҳақ олишга тўғри келади...

— Мен эртага вақтли кетаман, — деди марокашлик кампирнинг гапларига эътибор бермай. — Эрталаб фақат қаҳва берсанг бас. Демак, ҳозироқ ҳисоб-китоб қилиб қўйишимиз мумкин. Хўш, қанча бўлди? Ҳозир тўлайман. Йў-ўқ, аввал майда пулларимни топай-чи, деб у яктагининг ички чўнтагидан юмшоқ қизил те-

ридан тикилган хамёнини чиқарди, боғичини бўшатиб
огзини очди, стол устига бир ховуч тилло тангаларни
жаранглатиб тўкди. Гуё пулларини синчиклаб сана-
ётгандек пешонасини тириштирди, кампир эса ўчоқ
ёнида ўтирган ўриндигидан туриб, кўзларини ола-ку-
ла қилиб тилло тангаларга тикилди.

Юқори қават қоронғи, жуда иссиқ эди. Қизалоқ
чўмилиш хонасининг эшигини очиб қўйди. Қоронғи-
ликдан иссиқ ҳаво гуп этиб юзига урилди, дарча тир-
қишларидан ярқ этган нур кўринди, бу хонага ҳам
худди пастдаги каби кичикроқ иккита дераза ўрна-
тилган эди. У хона ўртасидаги юмалоқ столни чақ-
қон айланиб ўтиб деразани очди, дарча эшикчаларини
итариб ташқарига очди.

Ойдин кеча, бепоён осмон оқаришиб, яккам-дук-
кам юлдузлар кўзга ташланарди. Нафас олиш хийла
енгилашди, водийдан жилга жилдираши эшитилар-
ди. Қизалоқ тўлин ойни томоша қилиш учун дераза-
дан бошини чиқарди, ой ҳамон тепада бўлгани боис
хонадан кўринмасди. Сўнг қизалоқ пастга қаради: ер-
да турган ит тумшугини кўтариб унга қаради. Бундан
беш йилча олдин битта дайди кучук қайлардандир
адашиб карвонсаройга келиб қолади, у қизалоқнинг
кўз ўнгида катта бўлади, қизалоққа ўрганади, у эга-
сига шу қадар садоқатли эдики, бундай садоқатни
фақат итлардан кутиш мумкин. Зотан, ит вафодор
бўлади.

— Негра, нима учун ухламаяпсан? — деди қизалоқ
товушини пасайтириб.

Ит беозоргина гингшиб, бошини бир силкитди-да
даҳлизнинг очиқ эшиги томон ташланди.

— Қайт, қайт! — деб буюрди қизалоқ шошиб. — Жойингга бор!

Ит таққа тўхтади, тумшугини кўтариб қизга қаради, кўзларидан учқун сачрарди.

— Сенга нима керак ўзи? — деб сўради қизалоқ эркаловчи товушда. У доим ит билан худди одамдек гаплашарди. — Нега ухламаяпсан, эсипаст? Ё осмондаги ой хаёлингни олиб қочдимми? Ит бир нима деб жавоб бермоқчи бўлгандек яна тумшугини юқори кўтарди, беозоргина гингшиб қўйди. Қизалоқ елкаларини қисди. Бу ит унинг сирдоши, ёруг оламдаги бирдан-бир жонли сирдоши эди. Итнинг ҳис-туйғулари, ўй-хаёллари доимо қизалоққа тушунарли бўларди. Лекин ҳозир ит нима демоқчи, у нимадан хавотирланяпти — буни қизалоқ яхши англамади, шу боис қўлини арра-арра қилиб, ёлгондакам жаҳли чиққандек:

— Негра, жойингга бор! Ухла! — деб шивирлади.

Ит жойига бориб ётди. Қизалоқ дераза ёнида яна бирпас ўйланиб турди. Балки, итни анави марокашлик тасқара хавотирга солгандир? Ит карвонсарой қўноқларига деярили эътибор бермасди, ҳатто кўринишидан қароқчи ёки дордан қочган каззобга ўхшаган кимсаларга қайрилиб ҳам қарамасди. Лекин баъзан айрим кимсаларга нима учундир худди қутургандек ташланиб қоларди, момагулдуракдек вовуллаб оёқдан оларди. Бундай пайтларда қизалоққина итни ҳовуридан тушириб, қайтариб қоларди.

Ҳозир итни бошқа нарса безовта қилаётган бўлиши мумкин: димиққан кеча, ҳавода қилт этган шабада йўқ, осмонда тўлин ой чарақлаб нур таратяпти — бундай ҳолат ҳар қандай тирик жонни қуюшқондан чиқариб

юборади. Бу оқшом ҳукм сураётган ғайритабиий су-
кунат оғушида водий тарафдан жилганинг жилдира-
ши, молхонада дуп-дуп ер тепиб, шаталоқ отиб юрган
эчкининг туёқ товушлари баралла эшитилиб турарди.
Қўққис қари хачирми ёки марокашлик қўноқнинг айғир
отими гурс этказиб эчкини тепиб юборди, эчки жонҳо-
латда шу қадар хунук маъраб юбордики, қулоқни тешиб
юборадиган ўткир товуш узоқ-узоқларга таралиб кетди.

Қизалоқ сапчиб ўзини деразадан ичкарига олди,
нариги деразани ҳам очиб, дарча эшикчасини итариб
юборди. Хона ғира-шира ёришиб қолди. Хонада стол-
дан ташқари, эшикдан кираверишдан ўнг томонда учта
кенг каравот бор — бош тарафи деворга тираб, устига
дағал чойшаб ташлаб қўйилган. Қизалоқ чойшабларни
йиғиштириб кираверишдаги биринчи каравотга таш-
лади, ёстиқ тўшаб, кўрпача ёзди. Шу пайт хона эр-
таклардаги мўъжиза маскани каби ёришиб, майин кў-
кимтир шуълага чулганди — тиллақўнгиз қизалоқнинг
гажагига қўнган эди. Қизалоқ уни астагина силади,
тиллақўнгиз гоҳ ялтираб, гоҳ хира тортиб хона бўйлаб
парвоз эта бошлади. Қизалоқ димогида хиргойи қил-
ганча сакраб-сакраб пастга тушиб кетди.

Емакхонада марокашлик киши эшикка орқа ўгириб
ғўдайиб турар, паст, лекин қатъий оҳангда, асабийла-
шиб кампирга бир нималар деяётган эди. Кампир бо-
шини чайқаб рад маъносини билдирарди. Марокаш-
лик елкаларини учириб қўйди, хонага кириб келган
қизалоққа шундай ўқрайиб қарадики, шўрлик жонҳо-
латда ўзини орқага ташлади.

— Жой тайёр бўлдими? — деди у бўғиқ товушда.

— Ҳаммаси тайёр, — деди қизалоқ шошиб.

— Тепага қандай чиқишни билмайман, мени кузатиб қўясан.

— Сени ўзим кузатиб қўяман, — деди кампир даргазаб бўлиб. — Ортимдан юр!

Кампир айланма зинапоядан инқилаб-синқиллаб юқорига кўтарила бошлади, марокашлик эса бошмоқларини тап-тап этказиб унга эргашди. Қизалоқ бирпас туриб ташқарига чиқди. Остонада ётган ит сакраб турди, атрофида чир-чир айланди, думини ликиллатиб қувончини изҳор этди, сўнг эгасининг юзларини ялади.

— Нариге тур, нари кет! — деб шивирлади қизалоқ ва эркалаб итни итариб юборди, остонага ўтирди.

Ит ҳам орқа оёқларига чўнқайиб ўтирди, қизалоқ унинг бўйнидан қучоқлаб олди, пешонасидан ўпди, ўтирган кўйи ит билан бирга тебрана бошлади. Юқори қаватдан марокашлик кўноқнинг оғир қадам товушлари, бўғиқ овози эшитилиб турарди. У хотиржамлик билан кампирга бир нималар дерди, лекин нима деяётганини аниқ-тиниқ англаб бўлмасди. Ниҳоят, у товушини кўтариб:

— Бўпти, бўпти! Фақат айтгин, кечқурун ичиб ётишим учун сув келтириб берсин, — деди.

Зинапоядан эҳтиёт бўлиб тушаётган кампирнинг қадам товушлари эшитила бошлади.

Қизалоқ даҳлизга кириб кампирнинг йўлини тўсди ва:

— Мен унинг нима деганини эшитдим. Йўқ, ўлсам ҳам олдига ёлғиз чиқмайман. Ундан қўрқаман, — деди қатъиян.

— Бемаъни гапларни қўй, — деб қичқирди кампир. — Сен ўйлайсанки, мен яна-тагин мана шу маймоқ оёқ-

ларимни судраб тепага чиқиб-тушаманми? Ёруғроқ бўлса ҳам кошкйди. Зинапоянинг сирпанчиқлигини айтмайсанми?! Унинг нимасидан қўрқасан?! Тўғри, у каллаварам, аччиги бурнининг учида турар экан, лекин ёмон одам эмас. У сен ҳақингда куйиб-пишиб гапирди, сенга раҳми келяпти, эҳ, шўрлик, сепи бўлмаса, ким ҳам уни келин қиларди, деяпти. Тўғри айтяпти, сенда сеп нима қилсин! Биз алақачон хонавайрон бўлганмиз. Анави безот диктаторга минг раҳмат, ҳеч бўлмаса, тинчликни сақлаб турибди. Аслини олганда, бундай тинчлик бўлганидан кўра қирпичоқ уруш бўлгани афзал эди, ўшанда еб-тўймас, хушомадгўй, олчоқ амалдорлардан бирийўла қутулардик... Бечора деҳқонларни кўряпсанми, қуруқ устихон бўлиб қолган. Карвонсаройга ҳам гадойнусха қаланғи-қасангилардан бошқа ҳеч ким келмай қўйди...

— Боя мен кирган пайтда нима учун аччигланиб турган эди? — деб сўради қизалоқ.

Кампир каловланиб қолди.

— Нима учун эмиш! — деб гўлдиради кампир. — Мен унга бировнинг ишига бурнингни тиқмагин, дедим... Шундан кейин жаҳли чиқиб кетди... Қани, ивирсима, дарҳол унга сув элтиб бер! — деди кампир зардаси қайнаб. — Сув элтиб берсанг, у сенга бир нима совға қилади. Ваъдаси шундай. Бор, деяпман!

Қизалоқ кўзани тўлдириб юқори қаватдаги хонага сув олиб чиқди. Марокашлик кўноқ уст-бошларини ечиб каравотда алчайиб ётарди: ой ёруғида унинг митти кўзлари ялтирар, сочлари тап-тақир этиб олинган боши қорайиб, узун ички оқ қўйлаги оқаришиб кўри-

нар эди. Сулақмондай яланғоч оёқларини ўйнатиб кўярди. Қувури узун, барабанли тўшпонча хона ўртасидаги столда ялтираб турарди. Устки кийим-бошларини ёнидаги каравотга уюб қўйибди... Буларнинг ҳаммаси ниҳоятда ваҳимали кўринарди. Қизалоқ югуриб бориб кўзани тақ этказиб столга қўйди-ю зинғиллаб орқасига қайтди, лекин марокашлик кўноқ сакраб турди-да қизалоқнинг қўлидан ушлаб олди.

— Шошма, шошма, — деди у қизалоқни каравот томон тортиб. Уни қўйиб юбормасдан каравотга ўтирди, сўнг: — Бир дақиқа ёнимда ўтир, ўтир деяпман, ўтирсанг-чи... Гап бундай, яхшилаб қулоқ сол... — деб шивирлай бошлади.

Капалаги учиб кетган қизалоқ итоатғўйлик билан унинг ёнига ўтирди. У энтикиб-энтикиб изҳори дил қила бошлади: Худо ҳаққи, сени кўрдиму эс-хушим бошимдан учди, бир кўришдаёқ севиб қолдим, ёлғон гапирётган бўлсам, ана, тепамда Худо турибди, бир ўпич учун ўн тилло, йигирма, бор-э ўттиз тилло берман, бир халта тилло тангам бор... кейин...

Ёстиқнинг остидан қизил ҳамёнини олиб, қўллари қалтираб унинг боғичини бўшатди, тилло тангаларни тўшакка тўкиб ташлади.

— Мана, кўрдингми, тиллоларим кўпмикан?.. Кўрдингми?.. — деб гўлдиради.

Қизалоқ шаҳд билан бош чайқади, каравотдан сапчиб турди. Лекин кўноқ уни дарҳол тутиб олди, қуруқшаган, чапдаст қўли билан оғзини ёпиб каравотга ётқизди. Қизалоқ жонҳолатда типирчилаб унинг қўлини оғзидан юлқиб ташлади-ю:

— Негра! — деб чинқириб юборди.

Иван Бунин
туғилган уй.
Воронеж.

Шоирнинг онаси —
Людмила Александровна
Бунина (1834—1910).

Иван Бунин,
1891 йил.

Иван Буниннинг
“Уруш” номли шеъри.
Адиб 1915 йил
12 сентябрда киритган
тузатишлар.

Иван Бунин,
1915 йил 28 июнь.

Иван Бунин
Одесса яқинида,
1918 йил ёз ойлари.

Париж.
1920 йил, июль.

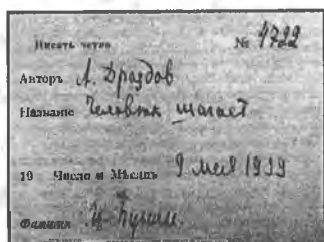

Иван Бунин.
Париж, 1922 йил.

Швеция Қироли
Нобель мукофотини
Иван Бунинга
топширмоқда.
Стокгольм,
1933 йил 13 декабрь
оқшоми.

Иван Бунинга
Нобель мукофоти
топширилгани ҳақида
газета хабарлари.

Иван Бунин тулдирган
кутубхона варақаси.

Иван Буниннинг
муҳожирликда
ёзган ва нашр
этирган китоблари.

Иван Бунин,
1933 йил.

Иван Буниннинг
Политехника музейидаги
адабий учрашувига билет.
Москва,
1915 йил, 8 декабрь.

Иван Буниннинг
Париждаги
хонадони.

Иван Бунин.
Париж,
1945 йил, куз.

Энди у қизалоқнинг огзини бурнига қўшиб маҳкам сиқиб, бўш қўли билан типирчилаётган оёгини ушлашга ҳаракат қилди; қизалоқ эса шаталоқ отиб унинг қорнига аёвсиз тепа бошлади. Шу пайт зинапоядан учиб чиқаётган итнинг ириллаши қулоққа чалинди. Мароқашлик қўноқ сакраб ўрнидан турди-ю столда ётган тўшончасини қўлига олди, бироқ тепкени топишга ҳам улгурмасдан полга қулади — ит унга ташланиб, устидан босиб тушди. У устига миниб олган ит ҳамласидан юзини тўсиб ётган жойида ирғишлар, итнинг иссиқ нафаси юзига урилган чоғда баттар тўлғонар, типирчилар, оҳ-воҳ қилар эди, лекин беихтиёр бошини орқага ташлаб, иягини қўтарган заҳоти ит унинг томоғидан гарч этказиб тишлади-ю кекирдагини юлиб олди, шунда ҳалқумидан тизиллаб қон отилиб кетди.

1949 йил 23 март

ҚЎНАЛГА¹

Бу воқеа Испаниянинг жанубидаги хилват тоғ чеккасида бўлиб ўтди.

Июнь тунни, тўлин ой чиққан, у осмонда увоққина бўлиб энг баланд нуқтада турар, бир оз пушти ранг нурлари одатда бинафшалар қулф уриб очиладиган дамларда, кундузги қисқа ёмғирлардан кейин келадиган иссиқ оқшомлардаги каби пастак жануб ўсимликлари билан қопланган ясси тоғ довларини нурга белаяган, то уфққача ҳамма нарсани аниқ илгаш мумкин эди.

¹ Ортиқбой Абдуллаев таржимаси.

Ана шу довонлар ўртасидаги торгина водий шимолга қараб чўзилиб кетган. Қирнинг соя тушиб турган бир томонида — ўлик сукунатга чўмган кимсасиз тун қўйнида тоғ жилғаси бир меъёрда шовуллаб оқар, чирилдоқ ва чиркак чивинлар қимматбаҳо шаффоф тошларга ўхшаб сирли ёғду сочиб, ҳавода тинимсиз учиб — сузиб юришарди. Водий қаршисидаги тобора пасайиб борувчи соя босган тепаликлар этагидан қадимдан қолган шағал йўл ўтганди. Пастда — текисликда бино бўлган тош шаҳарча ҳам ўта кўҳна эди. Қоронғи тушиб, эл ётадиган пайтда мана шу тош шаҳарча бўйлаб кенг оқ энли мурсак кийган ва бошига попукли дўппи қўндирган баланд бўйли бир марокашлик олдинги ўнг оёғини оқсаб босаётган тўриқ отда борарди.

Шаҳарча ўлик ва ташландиқ қиёфада кўринарди.

Марокашлик олдиниға дераза ойналари ўрни ваҳимали қорайиб турган, тош бинолар орасидаги қаровсиз боғлари говлаб кетган хилват кўча бўйлаб юрди. Ундан кейин узун ҳовузли, устунли пештоқиға кўкмитир маъбуда ҳайкали ўрнатилган черков ва қатор тураржой бинолари ҳамда карвонсарой жойлашган ёруғ майдонға чиқди. У ерда — пастки қаватдаги кичкина деразаларда ҳали чироқ ўчмаган эди. Мудраб келаетган марокашлик сергакланиб кўзини очди, жиловни тортиб, оқсоқ отни майдондаги ўнқир-чўнқирлар устидан жадал юришға ундади.

От дупурини эшитиб, бўсағада ушоққина, озгин, туриш-турмуши тиланчига ўхшайдиган кампир пайдо бўлди, орқасидан сочини пешана гажак қилиб, яланг оёқларига шиппак илган, капалак гуллари хира торт-

ган оқиш калта кўйлакли ўн беш ёшлардаги қизалоқ чопиб чиқди, остонада чўзилиб ётган жунлари силлиқ, калта қулоқлари тиккайган улкан қора кўшпак ўрнидан турди. Марокашлик остонада имирсилаб қолди, ит эса шу заҳотиёқ кўзлари ёниб, даҳшатли оқ тишларини иржайтириб унга ташланди. Марокашлик қамчисини ўқталди, аммо қизча ундан олдин қўрқув тўла жарангдор овозда:

— Негра! — деб қичқирди. — Сенга нима бўлди?

Ит бошини энгаштириб, секин орқасига қайтди ва тумшугини уйга қаратиб, ерга чўзилди.

Марокашлик бузуқ испан тилида салом бериб, шаҳарда темирчи борми, эртага от туёгини кўрсатмасам бўлмайди, отни қаерга боғлаш мумкин, унга ем-хашак топиладими, ўзимга кечки овқат пишириб бера-сизларми? — деб сўради. Қизча меҳмоннинг улкан қадди-қомати ва чечак изи қолган юзига қизиқсиниб тикилиб, хотиржам ётганига қарамай, ўзини хафа кўрсатаётган қора итини силаб-сийпаларди, қулоғи оғир кампир ҳар бир саволга шоша-пиша қичқириб жавоб қайтарарди: темирчи бор, хизматкор уй ёнидаги оғилда ухлаб ётибди, отга хашак солишади, меҳмон овқатдан ташвиш тортмаса ҳам бўлади: ёгда тухум қовуриш мумкин, аммо кечки овқатга фақат озгина совиб қолган ловия билан қовурилган карам қовурдоқ бор...

Ярим соатдан кейин ҳамиша маст юрадиган хизматкор қария билан отни саранжом қилган марокашлик ошхонада столда ўтириб очкўзлик билан овқат еб, оқ мусалласни ютоқиб ичишга тушди.

Карвонсарой биноси илвираб қолган эди. Пастки қавати пичанхона бўлиб, охирида юқори қаватнинг икки

томонига олиб чиқадиган зинапоя бор эди; чапдаги сўри қўйилган кенг, пастак хона оддий одамларга мўлжалланган, ўнгдагиси ҳам айнан шундай бўлиб, бир пайтнинг ўзида ошхона ва емакхона вазифасини бажарарди, бутун шифти ва ён томонларини дуд ва қурум босган, деворлари қалин, аммо ойналари кичкина эди, бир бурчагига ўчоқ қурилиб, қўпол ёғоч стуллар ва сўрилар қўйилган, гадир-будир тош тўшамаси йиллар ўтиб силиқланиб кетган эди. Шифтга осиглиқ занжири қорайган керосин лампа тутаб ёнар, мой ва қиздирилаётган ёғ ҳиди анқиб турарди — кампир ўчоққа олов ёқиб совиб қолган қовурдоқни иситар ва қуймоқ пиширарди; меҳмон эса сирка билан яшил зайтун ёгига аралаштирилган яхна ловияни туширарди. У кийимларини ечмаган, мурсаги ҳам елкасида турар, йўгон чарм бошмоқ ичидаги оёқларини бор бўйича узатиб юборган, тўпигига ўралган оқ жун чолворини қўнжигга тиқиб қўйганди.

Қизалоқ кампирга қарашиб имирсиланиб юрар ва эркакнинг ўзига тез-тез қадалаётган ўткир нигоҳи, қуруқшаган чўтир юзидаги қўқимтир томирлари ва ингичка лабига кўзи тушганда, қўрққанидан ғалати бўлиб кетарди. Чиндан ҳам эркакнинг важоҳати қўрқинчли эди. Ниҳоятда баланд бўйи кенг мурсакда янада ҳайбатли кўринар, попукли дўппи остидаги калласи эса кичрайиб қолганга ўхшарди. Юқори лабининг чеккаларида қаттиқ қора туклар диккайган, ана шундай бир-икки тук иягидан ҳам чиққан эди. Бошини хиёл орқага ташлаганида, кекирдаги олдинга дўппайиб чиқиб, уни янада хунук кўрсатарди. Узун, қорамтир бармоқларидаги кумуш узуклари оқиш тус олган эди. У ер, ичар, аммо негадир индамай ўтирарди.

Кампир қовурдоқни иситиб, қуймоқни пишириб бўлгач, чўғи ўчган ўчоқ ёнидаги сўрига ҳорғин чўқди ва ундан қаерлик бўласан, қаерга кетяпсан, деб қичқириб сўради, эркак хирилдоқ овозда қисқа жавоб берди:

— Узоққа.

У қовурдоқ ва қуймоқни еб бўлгач, бўшаган май кўзачасини силкитиб кўрди, қовурдоққа қалампир кўп солинганди, кампир қизчага боши билан имо қилди. Қиз кўзачани олди ва пичанхона эшигини очиб, тилла қўнғизлар оҳиста сузиб, галати ёғду сочаётган тун қаърида ғойиб бўлгач, у кўкрак чўнтагидаги қутидан папирос олиб тутатди ва яна боягидек қисқа гап қотди:

— Неварангми?

— Жияним, етимча, — кампир қичқириб мархум акаси — қизчанинг отасини қанчалик яхши кўрганини ва уни деб қизлигича ўтиб кетаётганини, бу карвонсарой уники бўлганини, ўн икки йил олдин келини, саккиз йил олдин акаси вафот этганини ва бутун молу мулки ўзига қолганини, одамлар камайиб бораётган бу шаҳарчада ишлари юришмаётганини гапириб берди...

Марокашлик папирос чекиб, хаёлга чўмган ҳолда паришон тинглади. Қизча кўзачани тўлдириб югуриб келди, у қизни кўргач, папирос қолдигини қаттиқ сўриб, узун қора бармоғи учини куйдириб олди, шоша-пиша янги папирос тутатди ва кампирга баланд овозда — қулоғи огирлигини сезган эди — маънодор қилиб:

— Агар жиянинг майни ўз қўли билан қуйиб берса, жуда мамнун бўлардим, — деди.

— У бундай қилмайди, — шартта кесди кампир, сўнг эзмаликни бас қилиб, лўндасига ўтди ва жаҳл аралаш қичқирди:

— Кеч бўлиб қолди, мусалласингни ичгин-у, бориб ёт, у ҳозир болохонада сенга ўрин солиб беради.

Қизнинг кўзлари чарақлаб кетди, буйруқни кутиб ўтирмасдан сақраб туриб, зинапоядан чопқилаб юқорига чиқиб кетди.

— Иккалангиз қаерда ухлайсизлар? — сўради марокашлик ва тер босган пешонасидан дўппини сал нари суриб қўйди.

Кампир ёзда, у ер жуда иссиқ бўлади, миждозлар йўқ пайтларда — ҳозир улар бутунлай йўқ — пастки қаватда, мана шу ерда ётамиз, деб қичқириб, қўли билан пичанхона рўпарасидаги хужрани кўрсатди ва тагин ишлари юришмаётганидан шикоят қилишга тушди: ҳамма нарса қимматлашиб кетяпти, шунинг учун қўноқлардан кўпроқ ҳақ олишдан бошқа иложимиз йўқ...

— Эрта тонгда йўлга тушаман, — деди марокашлик кампирнинг гапларига деярли қулоқ солмасдан. — Эрталаб фақат қаҳва берсанг бўлди. Ҳисоб-китоб қиламиз. — Қарайлик-чи, майда пулларим қаерда экан, — қўшиб қўйди у ва мурсаги ичидан юмшоқ қизил чарм ҳамёнини чиқариб, бўғзидаги боғичини ечди, олтин тангаларни стол устига сочиб, ўзини гўё уларни диққат билан санаётгандек кўрсатди, кампир эса тангаларни кўрганда кўзи ўйнаб, ўчоқ ёнидаги сўридан туриб кетди.

Болохона қоронги ва жуда иссиқ эди. Қизча тирқишларидан ёруғ нур тушиб турган дим, қайноқ хо-

пага кириб, думалоқ стол ёнидан тез юриб ўтди ва пастдаги кичик ойналарни эслатадиган дераза табақаларини тулин ой нур сочиб, юлдузлар сийрак кўринаётган тарафга қараб очиб юборди. Майин ҳаво кириб, нафас олиши енгиллашди, водийдан жилга овози эшитилди. Қизча осмондаги энг баланд нуқтага кўтарилган тулин ойни кўриш учун гавдасини деразадан чиқарди; сўнг пастга назар ташлади, Ҳовлида ити тумшугини кўтариб унга қараб турарди, беш йил олдин кимдир адаштириб карвонсаройга ташлаб кетган бу кучук унинг кўз ўнгида ўсиб-улгайган ва фақат итлардагина бўладиган улкан садоқат туйғуси билан унга қаттиқ боғланиб қолган эди.

— Негра, — шивирлаб хитоб қилди қизча, — нега ухламаяпсан?

Ит аста ингиллаб, тумшугини кўтарди ва пичанхонанинг очиқ эшигига қараб интилди.

— Қайт! Қайт! — жон ҳолатда шивирлаб буйруқ берди қизча. — Жойингга бор!

Ит тўхтаб, тагин тумшугини кўтарди, кўзларида қизгиш учқун ярқиради.

— Сенга нима керак? — эркалаб хитоб қилди қизча, у ҳар доим ит билан худди одамдек гаплашарди. — Нега ухламаяпсан, тентак? Ой безовта қиялптимми?

Ит худди жавоб қайтармоқчи бўлгандек, тумшугини тагин юқори кўтарди ва яна секин ингиллади. Қизча елкасини қисди. Ит қизнинг ҳам жони дилига айланган, дунёда энг яқин, ягона дўсти бўлиб қолган эди. Ҳатто у нимани хоҳлаётганини сира адашмай англаб олаверарди. Аммо ҳозир ит нимани истаётганини, нимадан безовта бўлаётганини била олмади, шу

туфайли бармогини ўқталиб қаттиқ огоҳлантирди ва шивирлаб жаҳл аралаш кескин буйруқ берди:

— Жойингга бор, Негра! Ухла!

Ит ётди, қизча яна бир неча дақиқа дераза олдида туриб қолди... Балки анави қўрқинчли марокашлик гашига тегаётганмикан? Одатда ит карвонсаройга келувчиларни индамай қаршилар, ҳатто қароқчи-ю, таъқибдан қочиб юрганларга ҳам эътибор бермас эди. Шунга қарамай, негадир баъзи-баъзида айрим одамларни кўрганда момақалдироқдек наъра тортиб ташланиб қолар, шундай пайтларда уни фақат қизчагина тўхтата оларди. Ким билсин, иссиқ ҳаво, қилт этган шабада йўқлиги ва кўзни қамаштирадиган ойдин тун уни жунбишга солиб, дарғазаб қилаётгандир?

Фавқулодда сокин кечаётган тунда водийдаги жилганинг шовқини баралла эшитилар, оғилдаги така бесаранжом бўлиб, туёгини дукурлатар, карвонсаройнинг қари хачири ё марокашликнинг оти уни бехосдан босиб олдим, ким билсин, у бор овози билан аянчли маъраб фарёд солар ва бу шайтоний нола сукунат оламини бузиб, атрофга таралар эди. Қизча шод-хуррам кайфиятда ойнадан узоқлашди ва бошқа дераза табақаларини ҳам очиб қўйди.

Қоронги хона ёришгандек бўлди. Бу ерда столдан ташқари девор бўйлаб қўйилган кенг учта каравот ҳам бўлиб, уларнинг устига дагал чойшаблар ёпилган эди. Қизча кираверишдаги биринчи каравот чойшабини суриб, бош тарафини тўғрилаётганда, хона худди эртақлардагидек тиниқ кўкимтир майин шуъла билан ёришиб кетди: тиллақўнғиз пешана гажагига келиб қўнган эда. Унга секин қўлини тегизди. Тиллақўнғиз

бир милтиллаб кўриниб, бир кўринмай яна хона бўйлаб учиб кетди. Қизча оҳиста хиргойи қилиб пастга тушди.

Ошхонада марокашлик тик туриб, кампирга паст овозда, аммо қатъият ва жаҳл билан ниманидир уқдирар, кампир рад этиб, бошини чайқар эди. Марокашлик елкасини қисди ва тунд қиёфада ичкарига кириб келган қизчага ўгирилди, қиз беихтиёр ўзини чеккага олди.

— Жой тайёрни? — хириллаб қичқирди марокашлик.

— Ҳаммаси тайёр, — шоша-пиша жавоб берди қизча.

— Мен қаерга боришни билмайман. Кузатиб қўй.

— Ўзим кўрсатиб қўяман, — деди кампир жаҳл билан. — Мен билан юр..

Қизча кампир тик зиналардан туртиниб оҳиста кўтарилаётганини кўриб, изидан бораётган марокашликнинг бошмоги қандай тўқиллаётганини эшитиб турди, сўнг ташқарига чиқди. Остонада чўзилиб ётган ит шу заҳотиёқ сакраб турди ва қувончдан силкиниб, унинг юзига суйканди.

— Тек тур, тек тур, — қизча шивирлаб уни эркалаган кўйи нари итарди ва остонага ўтирди. Ит ҳам қаршисига келиб чўққайди, қизча уни бўйнидан қучоқлаб, пешонасидан ўпди ва у билан бирга тебраниб, марокашликнинг болохонадан эшитилаётган хирилдоқ овозига қулоқ тутди. У энди кампирга нималарнидир хотиржам уқдирмоқда эди, аммо гапини англаб бўлмасди. Ниҳоят, унинг қаттиқ овози етиб келди:

— Майли, яхши, яхши! Фақат кечаси ичишимга сув келтириб берсин.

Зинадан оҳиста тушиб келаётган кампирнинг қадам товушлари эшитилди.

— У нима деганини эшитдим. Йўқ, мен унинг олдига бормайман. Ундан кўрқаман.

— Бекорларни айтибсан! — бақирди кампир. — Бундан чиқди, сен мана шу тўмтоқ оёқларим билан қоронғида сирганчиқ зинадан яна чиқишимни хоҳлайсанми? Унинг кўрқадиган ҳеч нарсаси йўқ. Фақат у жуда аҳмоқ ва тажанг, аммо кўнгилчан йигит. Сенга ачинишини айтди, камбағал қиз экан, сепсиз қизни ҳеч ким хотинликка олмайди, деди. Тўғри айтади, сепни қаердан олардинг? Ахир бутунлай хароб бўлди. Қашшоқ одамлардан бошқа ким ҳам келади бу ерга?

— Мени кўриб, нега бирдан аччигланиб кетди? — сўради қизча. Кампир чимирилди.

— Нималар деяпсан? — тўнғилади у. — Мен унга бировнинг ишига бурнингни тикма, дедим... Шунга хафа бўлди. — Сўнг жаҳл билан бақирди:

— Қани, бор энди, унга сув бериб кел. Бунинг учун сенга бир нима бераман деб ваъда қилди. Бор, деяпман!

Қизча сув тўла кўзачани кўтариб, очиқ эшикдан кириб борганда, марокашлик ечиниб, каравотда чўзилиб ётар, оёнинг гира-шира ёругида қирғий кўзлари, силлиқ қирилган кичкина боши яққол кўзга ташланарди. Хона ўртасидаги столда тиғи узун, ўқдони катта револьвер ялтирар, нариги каравотда устки кийимлари оппоқ тепа бўлиб уюлиб ётар эди. Буларнинг ҳаммаси ваҳимали кўринарди...

Қизча югуриб кириб, кўзачани столга қўйди ва зингиллаб изига қайтди, аммо марокашлик сакраб туриб, уни қўлидан ушлаб олди.

— Тўхта, тўхта, — у тез гапириб, қизни каравотга тортди, ўзи туриб ўтирди ва қизнинг қўлини қўйиб юбормасдан шивирлади: — Ёнимда бир дақиқа ўтир, ўтир, қулоқ сол... фақат қулоқ сол...

Довдираб қолган қиз ноилож ўтирди. Эркак бир қўришдаёқ уни севиб қолганини айтиб, шоша-пиша қасам ичишга тушди, бир бўса учун ўнта тилла танга... йигирмата танга беришга тайёрман, улардан менда бир халта бор деб, ёстиқ остидан қизил чарм халтачани олди ва титраган қўллари билан боғични ечди; чойшаб устига олтинларни сочиб, гўлдиради:

— Мана, кўрдингми, улар менда қанча?.. Кўрдингми?

Қизча кескин бош силкитиб, каравотдан турди. Марокашлик қизни яна тутиб олди ва қаттиқ чангали билан оғзидан ушлаб, каравотга улоқтирди. Қизча жон аччигида қўлини тортиб олди ва кучи борича:

— Негра! — деб қичқирди.

Эркак яна қизнинг оғзи-бурнидан сиқиб ушлаб, қўли билан очилиб қолган оёғини кўтармоқчи бўлди, қиз юлқиниб бир тепди, у беихтиёр қорнини чангаллади ва шу дақиқада зинапоядан бўрон шиддати билан учиб чиқаётган итнинг шарпасини эшитди.

У сакраб туриб, столдан револьверни олди. Лекин тепкини ушлашга ҳам улгурмади, кучли зарбадан полга ағдарилиб тушди. Оғзини катта очиб, устига ташланган итнинг олов нафаси димоғига урилди, қўли билан юзини беркитиб аганар экан, энгаги хиёл кўтарилиб кетди ва ит бир ҳамладаёқ унинг кекирдагини юлиб олди.

1949 йил 23 март

БЕРНАР¹

Менинг бу дунёдаги кунларим жуда оз қолди энди.

Энди Антиб яқинида, бандаргоҳга қўшни бўлган Денгизбўйи Алнида бир вақтлар Бернар ҳақида битган қайдларим тез-тез ёдимга тушади.

— Бернар деразамга бир сиқим қум отган пайтда мен донг қотиб ухлаб ётардим...

Мопассаннинг “Сувда” ҳикояси ана шундай бошланади, 1888 йилнинг 6 апрелида, “Баламий” яхта-си Антиб бандаргоҳини тарк этиши олдидан, Бернар Мопассанни шу тахлит уйготган эди.

— Деразани очишим билан юзимга, кўксимга ва вужудимга туннинг фараҳбахш эпкини урилди. Кўкдаги ҳарир мовийлик юлдузларнинг жонли жилвасидан титраб турарди...

— Ҳаво бугун айни муддао, жаноб.

— Шамол-чи?

— Соҳилдан эсяпти, жаноб.

Орадан ярим соат ўтди, улар энди аллақачон очиқ денгизда эдилар:

— Уфқ бўзариб борар, олисда, Фаришталар кўрфази ортида Ниццанинг чироқлари, ундан ҳам олисроқда эса Вилфраншнинг айланиб турувчи маёги кўринар эди... Ҳали ўзи кўзга ташланмаётган бўлса-да, лекин қор билан қоплангани сезилиб турган тоғлардан баъзан қуруқ ва совуқ ҳаво эпкини келиб турарди...

— Бандаргоҳдан чиқишимиз биланоқ яхтага гўё жон кирди, яйраб кетди, тезлиги ошди, енгил ва майда мавжлар узра рақс туша бошлади... Тонг ёришиб

¹ Абдулла Шер таржимаси.

борар, юлдузлар бир-бир ўчар эди... Ҳув олис кўкда, Ницца устида Юқори Алпнинг қорли чўққилари аллақандай ўзгача бир пушти ёлқинга чулганиб борарди...

— Мен қуёш чиқишини томоша қилиш мақсадида рулни Бернарга бердим. Кучая бошлаган шабада яхтани титроқ тўлқинлар узра олға ҳайдарди, мен қайдадир, олисларда янграган қўнғироқ садосини эшитдим. Ангелус бонг чаларди... Одамлар ҳали уйқуда ётган, лекин замин аллақачон уйғонган мана шу майин, шаффоф тонг палласини нақадар яхши кўраман! Тўйиб нафас оласан, мусаффо ҳавони симирасан, биз учун абадий сирли ва буюк изтиробга айланган дунёнинг тугилиб келаётган борлигини кўрасан киши!..

— Бернар — озгин, чаққон, ҳайратланарли даражада озодалик ва саришталикка ружу қўйган, гамхўр, сезгир. У покдил, садоқатли инсон, ажойиб денгизчи...

Булар Бернар ҳақидаги Мопассаннинг сўзлари. Бернар эса ўзи ҳақида мана бундай деган эди:

— Мен ёмон денгизчи эмасдим, деб ўйлайман.

Буни у ўлими олдидан айтган, бу унинг “Баламий” 1888 йилнинг 6 апрелида, денгизга йўл олган ўша Антибда, ўлим тўшагида айтган сўнги сўзлари эди!

Ўлимидан бир оз илгари Бернарни кўрган киши шундай ҳикоя қилади:

— Кўп йиллар мобайнида Бернар буюк шоирнинг денгизда кечган саркаш ҳаётига ҳамроҳлик қилди, Мопассан то ўша машғум сафарга, Парижга, доктор Бланш ҳузурига йўл олгунига қадар Бернар ундан айрилмади.

— Бернар ўзининг ўша Антибда ҳаётдан кўз юмди. Лекин мен уни яқиндагина кўпинча “Баламий”

лангарда турадиган мўъжаз Антиб бандаргоҳининг нурафшон соҳилида кўрган эдим.

— Баланд бўйли, қотма, юзлари денгиз шўридан дағаллашган Бернарни гапга солиш осон эмас эди. Бироқ суҳбат мавзуи Мопассанга бориб тақалдими, бас, мовий кўзлари шу ондаёқ жонланиб кетарди, Мопассан ҳақида у шундай тўлқинланиб сўзлардики!..

— Энди у абадий сукут қўйнига чўмган. Унинг сўнги сўзлари шу эди: “Мен ёмон денгизчи эмасдим, деб ўйлайман”.

Мен бу сўзларни у айнан қай тахлит айтганини яққол тасаввур қиламан. Бу сўзларни у қатъият ва ифтихор билан, офтобдан қорайган, қариликдан қуруқшаган қўллари ила чўқина туриб айтган.

Хўш, бу сўзлар билан у нима демоқчи бўлган? Бу дунёга келиб, яхши денгизчи сифатида одамларга нафетказганидан ифтихор туйғусими бу? Йўқ: Тангри ҳар биримизга ҳаёт ила муайян бир истеъдод ҳам ато этганини ва уни тупроққа қориштирмасликдек муқаддас бурчни зиммамизга юклаганини айтмоқчи эди у.

Хўш, булар нима учун керак? Буни билмаймиз, Бироқ биз тубига ҳеч қачон етиб бўлмайдиган бу дунёда ҳар бир мавжудот учун маъно ва дунёдаги ҳамма нарсанинг “яхши” бўлиши учун қандайдир мақсад зарурлигини, бу илоҳий мақсадга етишмоқ эса бизнинг Тангри олдидаги хизматимиз, айни пайтда ҳам қувончимиз, ҳам ифтихоримиз эканини билишимиз шарт.

Бернар буни яхши билар ва ҳис қилар эди. У зиммасига Худо юклаган камтарин бурчни умр бўйи муносиб ихлос ва садоқат билан адо этди, Тангри-

га қўрққанидан эмас, виждонан хизмат қилди. Шундай экан, у умрининг сўнги дақиқаларида ўша сўзларни айтмаслиги мумкинмиди? “Банданг тавбасини даргоҳида қабул айлагувчи эй Биру бор Тангри таоло, Сенга ва одамларга қарата бугун шуни айтишга журъат этаманки, мен ёмон денгизчи эмасдим, деб ўйлайман”.

— Денгиздаги бирон-бир нарсага Бернар бефарқ қараёлмас эди, деб ёзади Мопассан: ногаҳон дуч келган, қайдадир очиқ денгизда шамол эсаётганидан далолат берувчи совуқ оқимга ҳам, гарбда изгирин шамол турганини англлатувчи Эстерел кўкидаги булутларга ҳам... У яхтани шу қадар озода сақлардики, ҳатто кеманинг мис қопланган қайсидир бир қисмига тушган денгиз томчисига ҳам чидаб туrolмас эди...

Ажабо, Бернарнинг бу томчини дарҳол артиб олишдан кимга наф бўлиши мумкин? У эса албатта артиб қўяр эди. Хўш, нега? Нима учун?

Ахир, ҳаммаси “яхши” бўлишини ҳатто Худонинг ўзи хуш кўради-ку! Бернар ҳам ўз ижодининг “яхши” эканини кўриб, ўзи қувонар эди.

Назаримда, сўнги кунларим билан хўшлашар эканман, мен бир санъаткор сифатида, ўз ҳақимда ўлими олдидан бир пайтлар Бернар айтган ўша сўзларга ўхшаш гапни айтишга ҳаққим бор, деб ўйлайман.

1952 йил

МИТТИ ҲИКОЯЛАР¹

ИЛТИФОТЛИ ИШТИРОК

Москвада, дейлик, Молчановкада “императорлар театрининг собиқ артисти” истиқомат қилади. Сўққабош, ёши ўтган, юзи япасқи, қотмадан келган. Ашуладан сабоқ беради. Ҳеч бир йил йўққи, айна декабрь ойида бу аёлнинг бошига битта иш тушиб турмаган бўлсин.

Бир куни якшанбада, яъники, жуда совуқ, қуёшли тонгда, даҳлиз томондаги қўнғироқ жиринглади.

— Анна! Эшикка қара! — ҳадиксирабгина қичқирди у ошпаз аёлга, ётоқхонадан туриб.

Ошпаз аёл эшикка шошилди, бориб очди ва ўзини бир оз орқага олди — рўпарасида башанг кийинган, ясан-тусанни ўрнига қўйган меҳмонлар — мўйнага бурканган, оқ қўлқопли иккита оймитилла, эгнига яланғават шинель илган, оёғида ич-ичигача муз ўтиб кетган юпқа пойабзали пўрим талаба турарди. Талаба меҳмонларга шунчаки ҳамроҳлик қилгани ўз-ўзидан аён эди.

Ойнадаги муз нақшлар орасидан ўтиб, ичкарига гира-шира ёғду таралиб турган қаҳраборанг совуққина меҳмонхонада меҳмонлар узоқ кутиб қолишди,

¹ Дилдорхон Алиева таржималари.

сўнг уй бекасининг илдам қадам товушлари эшитилди ва улар пешвоз чиқиш учун шоша-пиша ўринларидан қўзғалишди. Нима гаплигидан хабардор аёл жуда ҳажонда — юзига қуюқ қилиб упа суртиб, йирик, қоқ суяк қўлларига атир пуркаб олганди...

— Сизларни куттириб қўйганим учун, Худо ҳаққи, мени афв этинглар, — деди у, шошиб чиққанидан юрак уришига зўрга бардош берганча жозибали табассум ва оқсуякларга хос хотиржамлик билан.

— Ташвишга қўйганимиз учун бизни афу этинг, — деди талаба унинг сўзини бўлиб ва ўзгача иззат-икром ила ялтоқланганча унинг қўлини ўпа туриб. — Ҳузурингизга биздан мурувватингизни дариг тут-массиз деган умидда ташриф буюргандик. Анъанавий адабий-вокал-мусиқа оқшомини уюштирувчи қўмита бизга илтифот кўрсатиб, бешинчи Москва гимназияси тарбияланувчиларининг фойдасига, Рождество байрамининг учинчи куни ўз илтифотли иштирокингиз билан ушбу оқшомда қатнашишингизни сиздан илтимос қилишни топширди.

— Жаноблар, мумкин бўлса, мени шундан халос этсангиз! — мафтункорлик билан гап бошлади аёл. — Гап шундаки...

Бироқ оймтилалар аёлни шунақанги мулойимлик ва одоб билан, шунақанги ҳамжиҳатлик ила ўртага олишдики, шугина бир уринишдаёқ у ҳатто бош тортишни қўяверинг, бир оғиз йўқ дейишга ҳам ботинолмаётганди...

Шу воқеадан сўнг орадан роппа-роса уч ҳафта ўтди.

Шу уч ҳафта ичи Москва ишлайди, савдо-сотик билан шуғулланади, вақтичоглик қилади, бироқ ўзи-

нинг энг ранг-баранг барча юмушлари-ю қизиқишлари ва ўйин-кулгилари орасида у фақат биргина муҳим 27 декабрь кечасини пинҳона кутиб яшарди. Шаҳарнинг ҳар бир чорраҳасида барча ранг ва ўлчамдаги сон-саноқсиз афишалар кўзга ташланарди: “Тубанликда”, “Кўк қуш”, “Уч опа-сингиллар”, “Сув париси” даги Шалаяпин, “Қор қиз” даги Собинов, Шор, Крейн ва Эрлих, Зимин операси, Игорь Северянин кечаси... Бироқ энди бешинчи Москва гимназиясининг тарбияси қониқарсиз ўқувчилари фойдасига ўтказилган адабий-вокал-муסיқа оқшомининг илтифотли иштирокчиси исм-шарифи катта-катта ҳарфлар билан ёзилган мўъжазгина афишадан кўз узиб бўлмасди. Бу вақт ичида иштирокчининг ўзи унга кўз тутиб турган Москванинг ишончини оқлаш учун тинмай, астойдил ишларди — гоҳ уни, гоҳ буни, яна бошқасини ёдга солар, куйлайдиган қўшигини сараларди, овозини синовдан ўтказарди... Энди кунлар фавқулудда тез ўтиб борар ва бу тезлик уни ваҳимага соларди: бу даҳшатли кеча кўз очиб юмгунча келиб қолади!

Аёл дарс беришни тўхтатди ва ҳеч кимни қабул қилмади, кўксовдан, тумовдан юқтириб олмаслик учун ўзи ҳам уйдан ташқарига чиқмади. Томошабинларга нимани тақдим этса экан? Бу саволга жавоб топиш ҳатто ўз ишининг устаси бўлган артист учун ҳам қандай мушкул эканини одамлар қайдан билсин! Бу ерда нечоғлик сезгирлигу нечоғлик дид, тажриба ва уддабуроликни кўрсата билиш керак. Узоқ ва машаққатли шубҳа-гумонлардан, иккиланишлардан сўнг аёл эски, ўзининг ажралмас репертуарида тўхтади ва муаммо ҳар ҳолда ўз ечимини топгандек бўлди — тасдиқдан

яна ўша учта нарса ўтди: бири — ҳаддан зиёд бахтга ташна ва бахтдан тақводорларча юз ўгирган меҳрибон аёл қалбининг кучи ва дарди, ундаги пинҳона эҳтирос, алладек ёқимли, маъюс французча мафтункор кўшиқ; бошқаси — товушдаги оҳангдорликнинг бор гўзаллигини ва руснинг жасоратини намоён этувчи кўшиқ; ва ниҳоят — ҳар доимгидек алоҳида ҳайратга солиши мумкин бўлган ва “шавқ билан”, ёшлардек, шўх-ўйноқи ижро этилиб, яна худди шундай шиддат билан қарсақлар зарбидан бутун танобийни ларзага келтиргудек энг юқори, ингичка овозда кескин тугалланувчи унинг: “Мен сендан бўса олган бўлардим, бироқ ойнанинг кўриб қолишидан кўрқаман” шоҳ кўшиғи! Бундан ташқари аёл, томошабинлар талабига биноан, ўн иккита нарсага тайёргарликни бошлаб юборганди...

Кунлар кўз ўнгида бир-бирини қувлаб лип-лип ўтиб борар ва унинг қалбида ўзининг кун-соати яқинлашиб қолганини сездирувчи туйғу этилиб келаётганди. Бироқ у тиним билмай ишларди. Мана, охири ўша сўнгги, ҳал қилувчи кун ҳам етиб келди.

27 декабрь куни эрта тонгдан у жонини жабборга бериб ишлади. Эрталаб яна битта, энг сўнгги тайёргарлик кўрилади. У энди эстрадада куйлагандек, овозни баралла қўйиб, бор санъаткорона таъсирчанлик билан куйлар, дастурнинг бошидан-охиригача чолғувчи унга ҳамроҳлик қиларди ва у меҳнатлари зое кетмаганини ҳис этди! Бироқ оқшом уни нима кутаяпти — Худо билади. Галабами ёхуд ҳалокат? Унинг юзи ўтдай ёнар, қўллари эса муз эди...

Машқлардан сўнг у ўз ётоқхонасига йўл олди, ечинди ва ўринга ётди. Аннушка унга қандайдир ба-

лиқнинг одатдан ташқари донадор икрасини, совуқ жўжа ва ўткир шароб олиб келди: барча катта артистлар саҳнага чиқиш олдидан мана шу тарзда нонушта қилишарди. Тамадди қилиб бўлгач, у пардаларни беркитиб чиқиб кетишни ва уйда мутлақо тинчлик сақлашни тайинлади-да, кўзини юмди, қоронғида, бирон-бир ҳаракатсиз кечқурунги олтигача бир, икки, уч соат ҳеч нимани ўйламай, ҳеч нимадан ҳаяжонланмай ётди. Олтида сапчиб турди; даҳлиз қўнғироғининг ёқимсиз овози эшитилди — рўпарада сартарош турарди!

Аёл гуп-гуп ураётган юраги-ю ловуллаб ёнаётган қулоқлари, ёноқлари ва муздек қўллари билан ўзига роса қирқ томчи тинчлантирувчи ифорли валериана суюқлигидан томизди-да, ясан-тусан қилиб, қурбон бўлиш учун ҳозирланишга келган қариқиздек, халатда, сочлари ёйиқ ҳолича ойна олдига келиб ўтирди. Ошхонадаги плита устида қўлини олдиндан илтиб олган сартарош кириб келди-да, далда бергандек:

— Бугун ҳаво бўлакча! Совуқ яхшигина бўлса-да, бари бир кишига ёқяпти! — деди.

У ҳам артистлардек феъл-атворга эга бўлгани боис уни етарли даражада тушуниб, аёлдаги артистларга хос ҳаяжонга ҳамдарад бўлган кўйи ўзини олдинда турган воқеаларнинг иштирокчиси дея ҳис этиб, нафислик билан шошилмай ишларди. У ўзининг енгил-елпи, бепарво гаплари, ҳазил-ҳузули ва умуман, бундай ишларда бор пишиқ-пухталиги, шунингдек, аёлнинг бўлажак муваффақиятига қатъий ишонган ҳолда уни аста-секин юпатиб, унга бор куч-қувватини, журъатини, умидини қайтариб бераётганди... У ўз ишини яқунлаб, унга ҳар томондан туриб назар ташлар экан,

бир жингалак соч ва бир турмак бундан ортиқ бўл-
маслигига ишонч ҳосил қилгач, кетди, ошхонадаги со-
ат эса жимгина еттини кўрсатиб турарди, унинг юра-
ги яна така-пука бўла бошлади: саккиз яримда аёлни
олиб кетишга келишади!

Соат саккиз бўлди, бироқ у ҳали ҳам тайёр эмасди.
У яна томчили доридан ичди, бу сафар гофманни-
кидан, аёл ўзининг энг яхши ичкўйлагини кийди,
ёногини қизилга бўяб, юзига упа суртди... Ўзининг
гумбурлаган овози билан уни ҳайратда қолдириб, со-
ат саккизу ўттизда яна қўнғироқ янгради: келишди!
Анна алпон-талпон даҳлиз томонга югурди, ҳаяжон
босгандан, у ҳам ўзини йўқотганди — эшикни дарров
очишга қурби етмаётганди...

Улар — бу сафар икки талаба — ижарага олин-
ган, жуда бақувват қирчанғи от қўшилган, алмисоқдан
қолган улкан енгил аравада келишганди. Улар сар-
пойчан бўлиб, оёқлари ҳам совуқдан тош қотганди.
Меҳмонхона ҳар доимгидек совуқ ва керосин ҳиди
анқиб турган чироқ ёниб турарди. Улар меҳмонхонада
худди куёвжўра каби ялтираган силлиқ бошларидан
мойнинг хушбўй исини таратиб, кўкракка катта-катта
оқ селондан капалакнусха бандни қўндириб олганча,
битта мундирнинг ўзида сабр-тоқат билан кутиб ўти-
ришарди. Улар мулойимлик ва чидам билан, индамай,
ҳар томондан беркитиб ташланган эшик, кўк ва қизил
чироқлар шуълалари милтилаган музли ойналарга,
роялга, девордаги машҳур қўшиқчиларнинг суратлари-
га қараб ўтиришар, дераза ортидан трамвайнинг босиқ
жиринглаган, гилдиракларининг гумбурлаган овози,
эшик ортидаги Аннушканинг ва артистнинг хавотир-

ли қадам товушлари қулоққа чалинарди... Шу зайлда ўн беш, ўттиз, қирқ дақиқа вақт ўтди... Ниҳоят кўққисдан эшиклардан бири ланг очилди. Улар баб-баравар ирғиб ўрниларидан туришди, артист хоним эса мафтункор ва бепарво табассум билан уларга пеш-воз чиқиб келди:

— Худо ҳаққи, жаноблар, мени кечиринглар, сизларни кутдириб қўйдим... Нима, вақт бўлдимиз? Ундай бўлса, мен тайёрман, қани, кетдик бўлмаса...

Ҳатто ёноқларидаги қизил бўёқ ва упанинг орасидан ҳам тўқ қизил доғ ловуллаб турарди, оғзидан эса марваридгул томчи дорисининг, қўлидан ёғупанинг, ҳаворанг ҳарир кўйлагидан хушбўй атир ҳиди димоққа урарди. Аёл рақс кечасига отланган Азроилга ўхшарди. Аёлнинг ҳамма томони жингалакланиб, шиширилган кулранг, мураккаб ва баланд қилиб турмакланган сочларига қандайдир испанчами-ей, қора тўр ташланган, кўкраклари олдинга туртиб чиққан, яланғоч елкаларига оқ қўнғироқ юнгли калта эчки пўстини солиглиқ эди... Талабалар ҳам шоша-пиша аёлнинг орқасидан даҳлизга отилишди. Улардан баланд бўйли, ориққинаси аёлнинг калиш-этигини қўлига олди-да, чаққонлик билан чўккалаб, унинг олмос тўқа қадалган атлас қора пойабзалини кийдира бошлаганди, аёл ёрдамлашиш учун ич кийимининг жимжимали тўридан ушлаб этагини тортмоқчи бўлиб энгашиганида, қўлтигидан аччиқ бадбўй ҳид анқиб кетганини сизди...

Аёл яшин чақнаб турган булут ва аллақандай мусофирхона тўғрисида куйларди — “Бизни бу мусофирхонага Парвардигорнинг ўзи юборди” ва яна ўзгача бир дабдаба билан “Мен сендан бўса олган бўлар-

дим-у...”. Биринчи қаторда ўтирган танқидбоз мўйса-фид киноя билан қиқирлаб кула бошлади-да, бошини бурди — ниҳоятда очиқ-ошкора: ҳар нарса қилсанг қил-у, фақат ўпмагил... Бари бир аҳмоқ бўлгани қолди: артист хоним улкан муваффақият қозонди, уни тинмай саҳнага таклиф қилишарди ва томошабинларнинг талабига биноан тақрорлашни сўрашарди — булар айниқса оёқ остида туриб олиб, ваҳима билан қичқираётган ва чўмич каби букилган кафтларини бир-бирига уриб қарсак чалаётган хушёр ёшлар эди.

1929 йил

ҚОТИЛ

Замоскворечьедаги болохонали оддий ёғоч уй. Ойналари топ-тоза, ромлар аъло сифатли кўкиштоб рангга бўялган. Атрофи оломонга тўла, рўпарада енгил давлат автомобили турарди. Кираверишдаги ланг очиқ эшикдан тепадаги қизил ҳошияли кўкимтир гиламча кўриниб турибди. Ичи қизиган оломон ўша томондан кўзини узмасди, шу тоб ёқимли овоз эшитилди:

— Ҳа, азизларим, ўлдирибди! Бева ёш, бадавлат савдогарлар авлодидан... Айтишларича, йигитни ўлгудек яхши кўрган. Йигит бўлса фақат унинг пулларига яшаб, тўғри келган билан кўнглини хушлаб юраверган. Охири жонидан тўйган қиз видолашиш ниятида уни ҳузурига чақирган, едириб-ичириб роса меҳмон қилган, сўнг: “Кел, сенга тўйиб қараб олай” деган-да, кайфи тарақ эркакнинг юрагига пичоқ санчган...

Болохонанинг деразаси очилиб, қандайдир оқ қўлқопли қўл автомобилга ишора қилди. Машина ўт

олди, оломон тисарилиб унга йўл берди. Мана, дастлаб унинг келишган оёқлари, сўнг сувсар ёпинчиғининг этаги кўринди, сўнг бутун кийим-боши билан черковга, худди никоҳдан ўтишга отлангандек, ўзи шошмасдан, оҳиста зинапоядан тушиб кела бошлади. Бадани сутдай оқ, қош-кўзлари қора, бошида ҳеч нимаси йўқ, ўртасидан тўғри фарқ очилган сочлари силлиқ таралган, қулоқларида эса узун зирак силкиниб турарди. Юзи хотиржам, тиниқ, лаблари эса барчага мулойим табассум улашарди... Аёл машинага ўтирди, орқасидан қолган маъмурлар ҳам ўтиришди ва шинели гавдасига ярашиб турган киши текинтомошачиларга жиддий ва норози кайфиятда қараб қўйди; эшик қарсиллаб ёпилди ва машина жойидан қўзғалди...

Орқадан қараб қолганларнинг бари завқланиб:

— Эҳ, ҳеч нима бўлмагандай жўнаб қолишди-я! — дейишди бир овоздан.

1930 йил

ОДАМХЎР

Қашшоқ, етимча қиз, ўзи ўта ёқимтой ва жуда ювош, деярли эси паст. Бой хонадон уни ишга олди ва зиммасига энг ифлос ва энг кўп куч талаб этадиган юмушларни юклади — у қанча қийналса ҳам миқ этмай, жимгина ишлар, нима бўлса ҳам уларга ёқишга уринарди. Оқсоқол, яъни кўргоннинг каттаси, истеъфодаги ҳарбий фурсатни кўлдан бермай, қизнинг номусини булғаб қўйди. Қизгина болаларча қайсарлик билан қаттиқ қаршилик кўрсатди-ю, бари бир таслим бўлишдан ўзга чораси қолмаганди. Бир

ойдан сўнг унинг ҳомиладор экани маълум бўлди ва бундан барча хабар топди. Оқсоқолнинг хотини қилди қиёмат, қилди қиёмат... ва бой хотин қизни зудлик билан ишдан ҳайдаш пайига тушди. Ноилож қолган қиз зор-зор йиғлаганча лаш-лушларини наридан-бери халтага жойлади-да, бу хонадондан бош олиб чиқиб кетди. Оқсоқолнинг хотини қаролхона остонасида туриб, қувончини ичига сиғдиролмай телбаларча рақс тушар, хуштак чалиб, итни қизга “ол-киш”лар, мис тоғорани суяк билан уриб, ҳар хил овозда:

— Қанжиқ! Тиланчи! Қашшоқ! Ялмогиз! Жодугар! Одамхўр! — деб қичқирар эди.

1930 йил

КЎЗ ЁШЛАР

Тиланчи кампир бой хонадон дарвозаси ёнида пайдо бўлди. Эғнида кампирларга хос жулдур кийим, қоқсуяк оёқларида кампирларга хос осилиб-солиниб ётган пайпоқ, мунгли кўзлар...

Унга эллик тийин тутқаздим-да, гапга солдим:

— Мана, бувижон, сизнинг бормаган ерингиз, кирмаган эшигингиз йўқ, — ҳаётда анча-мунча нарсаларни кўриб қўйдингиз-ов?

Кампир кўзларидан аччиқ кўз ёши тўкиб деди:

— Бошқа нима ҳам қилардим, отахон, қўлимдан бошқа нима ҳам келарди!

Чала, пала-партиш олинган сочи оппоқ оқариб битган, эғнида хотинларнинг ялангқават кўйлаги, елкасига халта осиб олган Ваня овсар ўтлоқдан оқсаб-тўқсаб аранг қадам босиб боради:

— Омонмисан, Ваня! Аҳволлар қалай?

Ваня сўлагини оқизганча хурсанд оҳангда:

— Тупроқдан ташқари — шунга ҳам шукур... —
деб жавоб берди дув тўкилган кўз ёшларини артиб.

1930 йил

САРМОЯ

Тақирбош, юзи қип-қизил, мешқорин, учар квас-фуруш бутун ярмаркани бошига кўтариб:

— Кеп қол, мана квас, бурнинг ачишмаса ҳисоб-мас! Кеп қол, кўпириб-тошган квасдан оп қол! — дея бақирарди.

Иссиқ телпагини боши орқасига суриб, қўлтиғига катта нонни қистириб олган сариқмашак рус деҳқони бурун катаklarини шиширганча, ҳар замон-ҳар замонда нондан ушатиб оғзига солар ва уни чайнаганча оломон ичидан ўтиб борарди.

— Квас қанчадан? — сўради у бошини баланд кўтариб.

— Бургутлигидан чўзсанг бир шиша, бўлмаса икки тийинга бир пиёла.

— Ярим тийинга-чи, қуясанми?

— Ўша ярим тийинингга чумчуқнинг тезагини ҳам олиб бўпсан.

Эркак чайналганча ўйланиб қолди. Сўнг хўрсиндида, жиддий оҳангда деди:

— Ҳе-йўқ, икки тийинга қурбим етмайди. Бунақа сармоя ҳозирча менда топилмайди.

1930 йил

ДУМЛИ ЮЛДУЗ

Бойларнинг уйидагилар ҳам, қишлоқдагилар ҳам думли юлдузга ўхшаш нимадир келаётганига анча вақтгача ишонишмади: “Улар фақат қадим замонлардагина бўлган!” Ва ниҳоят бир куни тунда, шимолий уфқ томонда, карета турадиган саройнинг орқасида бирдан думли юлдуз кўриниб қолди — унинг ялтироқ думи бир томонга хиёл қийшайган. Хўжайинлар уни соябонли пиллапояда туриб кузатишди. Улар хизматкорлар хонасининг остонасидан туриб ҳам ундан кўз узмай, чўқинишди. Эртасига оқсоқол зодагонлар уйининг томига чиқди-да, чордоқ ойнасига тахта қоқиб беркитиб ташлади. Тақир-туқурни эшитган уй эгалари чиқиб:

— Оқсоқол! Нима гап, у ерда нима қиляпсиз? — деб сўрашди.

— Нима қилардим, чордоқ ойнасини беркитяпман.

— Нимага?

— Нимага бўларди, думли юлдуздан ҳимояланиш учун-да.

1930 йил

ШАҚИРЛАГАН ҚОВУРҒА

— Салом, муҳтарам тўрам. Аҳволлар қалай дейсизми? Тупроқдан ташқарида юрганимга ҳам шукур. Пулнинг дардида бозорма-бозор, ярмаркама-ярмарка елиб-югуриб юрибман... Ахир ёш ҳам қирққа борди, — тилимни итдай осилтириб, чопиб юрганимга

ишонманг. Бирдан-бир омадим бошпанамнинг борлиги, гарчи у кулба бўлса ҳам баъзан оч-наҳор қолиб қайтганинга, ҳар ҳолда ўз уйинг — ўлан тўшагинг бор, ҳозир бағримни эзгудек ҳувиллаб ётган бўлса-да, Худо кўрсатмасин бундай кунни. Қишлоқдаги тирикчилик ўзингизга маълум; иссиқ, чак этган ёмғирнинг ўзи йўқ, кундуз кунларнинг-ку сира кети кўринмайди... Уйинг эса ютаман дейди: хотинни кўмдим, фарзандларимни кўмдим, бахтимга ҳозирча онам тирик. Бироқ охирги пайтлар у ҳам мени хавотирга соляпти: уйда оёғини зўрга судраб босади, кўз ҳам, қулоқ ҳам аранг ишлаяпти, бироқ шунга ҳам ишонч йўқ, идрок, диққат-эътибор ҳам ҳалигидай, ўзи озиб-тўзиб, бир сиқим бўлиб қолган — жағини боғлаб қўйсанг, тайёр ўлик. Қанақа аёл эди-я! Битта монастрнинг бекаси бўлишга арзигулик савлат ҳам, қадди-қомат ҳам бор эди. Энди куни битиб, шақирлаган қовурга қолган, холос.

1930 йил

БУВА

Мўйсафид, сочлари қалин, ҳурпайган, кун бўйи чеккани-чеккан.

Тонг саҳарда бир тортиб, ақлини пешлаб олмаса, гандираклаб, ўзига келолмайди.

Ғалати ҳам керак эмас, ундайлар бу ёруғ оламга, бола-чақа ва оилага (гарчи уни ота, бува деб чақиринса-да) бегона ва у кўз очиб юмгунча дунёдан ўтади, бу манфаатпарастлар уясини-ю марказдан олис бу овлоқни тоабадга тарк этади ва ана ўшанда сен сўра, суриштир, сўзла, у бангидевона бу ёруғ оламда ким учун яшади-ю, нима учун яшади.

Нима бўлганда ҳам унинг бу дунёда ўз ўрни бор:
— Буважон, тушликка келинг! Угра шўрва совиб
қолади!

— Сизлар менга қарамай бошлайверинглар... Мен
сал кейинроқ... Менга қолгани ҳам бўлаверади...

Ўзининг эса тушликни кутавериб қорни пиёзнинг
пўсти бўлиб кетган.

— Ота, сиз ҳеч бўлмаса иштонингизни алмаштириб
олинг, ахир ич кийимларингиз тахланиб ётган бўлса!

— Бу гапинга беш кетса арзийди! Тахланиб
ётганмиш! Бир парча бутун ери қолмагани қачонлар
эди! Шундай бўлганда, авайлаб ўтирмасдим! Энди
менга, келинжон, ҳеч ниманинг кераги йўқ. Худога
шукур, яшадим, энди иззатим битди, фақат Худодан
битга ўтинчим — тезроқ жонимни олса...

Ўзига қолса ўлгудай зиқна, бор-йўғининг ташви-
шини қилгани-қилган, бу дунёдан ҳам ҳеч умид узги-
си йўқ ва умрнинг бир асрдан камига рози ҳам эмас.

Нимага?

Буни ўзи ҳам билмайди.

Бировнинг кўнглини биров билиб ўтирибдими!
Ўзингникини билмайсан-ку!

1930 йил

АРАФА

Шаҳарда, вокзалга кетавериш. Извош дарё орқа-
ли тепалигу кўприкдан шитоб билан елиб борарди.
Кўприк тагида, соҳилнинг саёз ерида, кўприк соябони
остида йўловчиларга орқа ўгириб, ўзини ҳимоя қил-
гандек елкаларини кўтарганча бир ялангоёқ исқирт

латга ичидаги алақандай нишхўрдни титиб, очкўзлик билан ошалар эди. Орқада, ён томонида деҳқонларнинг ваҳимали этиклари осилиб турган шалоқ арава силкинганча, гумбурлаб, шамолдек елиб борарди. Ҳамма ери унга беланган тегирмончилар, бари девқомат ва бари сап-сарик, бошяланг, боғичлари ечиб ташланган қизил кўйлакда...

Сўнг иккинчи тоифа вағони. Ва рўпарамда давангидай, кирписоч, катаклари ёқимсиз керилган япасқи бурни устига тилла кўзойнак қўндириб олган қирқлар атрофидаги жаноб утирарди. Бир пайт мендан ҳазар қилгандек ҳамма бирдан ўрнидан турди, ҳеч бири менга қарамаётганди, улар токчадаги юкбоп жомадонлари-ю жомадончаларини тартибга сола кетишди. Ўз ҳаётидан ва мустаҳкам обрў-эътиборидан мамнун, пишиқ-пухта ўзига ишонган жаноб...

Лекин ўн олтинчи йилнинг кузи алақачон яқинлашиб қолганди.

1930 йил

ШЕЪРЛАР

ТИЙРАМОҲГА АЗОБДИР ҲАЁТ¹

ЧЎҒ²

Бир кунни Темурбек тутиб чўғ ва лаъл,
Синамоқчи бўлди нораства ўғлин.
У оқил зот эди: синов бўлди ҳал —
Кутганидек — чўғни ушлади Эмин³.

Соҳибқирон деди: “Ўғлим, ярқироқ
Ҳар недан марҳамат кутма, бу — сабоқ”.
Худо — отадан ҳам оқил, меҳрибон —
Боланинг кафтига пуфлади шу он.

1913 йил

ЧОДИРДА⁴

Чул адоғи, дарё бўйи қумларида
Қалқиб турар сербаргина қирмиз офтоб.

¹ Ғулом Мирзо таржималари.

² Санкт-Петербургда чиқадиган “Современник” журнаlining 1913 йил 4-сониди (апрель) эълон қилинган. — Бу ва кейинги ўринларда таржимон изоҳлари.

³ Эмин — шоир қўллаган бадийий образ. Аслида, Амир Темурнинг Жаҳонгир Мирзо, Умаршайх Мирзо, Мироншоҳ Мирзо ва Шоҳрух Мирзо исми тўрт нафар ўгли бўлган.

⁴ Петроградда чиқадиган “Летопись” журнаlining 1916 йил 10-сониди (октябрь) 18–20, 25-сағрлари цензура томонидан қисқартirilган ҳолда эълон қилинган.

Жондан азиз болажонинг қўлларингда,
 Биқиқ чодир-аробадан чиқдинг шу тоб
 Ва термулдинг косадаги таом — кунга,
 Қовурдоқдек егинг келди тузлар сепиб.
 Дайди еллар тегиб ўтди кўкрагингга,
 Эркалади юзларингдан аста ўпиб.
 Ортингдаги қўшиннинг ҳеч ҳисоби йўқ:
 Туя бўзлаб, гичирлайди филдираклар.
 Гулханлар мўл — оловидан дуди қуюқ,
 Чанг, тутундан қон рангида тевараклар.
 Сен — қалби ҳам, нигоҳи ҳам юввош малак,
 Қум устида ўтирганча ўша оқшом
 Сезганмидинг, сийнанг узра ётган гўдак
 Бир кун келиб бўлажакдир Соҳибқирон —
 Неча юз йил доврўғини эслар жаҳон?
 Сезганмидинг, Онаизор, бир кун мен ҳам
 Унинг шаънин улуғларман, ором нечун,
 Исо Масих, Галилейга, айт, не ҳожат,
 Мен Аттила, Амир Темур, Мамай кучин
 Ўз қонимда сезиб турсам агар фақат.
 Бу зотларга мен муносиб бўлармидим
 Макру алдоқ бухронидан безиб кетиб,
 Худо чизган чизиқларни бузиб ўтиб,
 Бебош юртлар қисматин ҳал қилсам, балким?
 Чўл ортида сўниб қолди шаффоф жило,
 Титраб турган қуёш чўмди қум қаърига.
 Хира кўкка Сен мароқсиз нигоҳ ила
 Кўз ташладинг ва хўрсиндинг, билмам, нега...
 Қўшин чексиз, аробалар ўйнаб келар,
 Қаро тундан салқин ва талх бўйлар келар.

27. VI. 1916 йил

* * *

Дашт адоғин парда билан тўсган каби бир замон,
Ногоҳ жала ёғиб ўтди қия-қия йўлсимон —
Сўнг қайтадан ғоят теран мовий тус олди осмон,
Пастда оромбахш ўрмон.

Илиқлик ва намлик шавқи. Жавдар хуш бўй
тарайди,
Кун тифида буғдойзорлар товланар бахмал мисол
Ва қайинлар орасида, кўм-кўк шохда бемалол
Зарғалдоқлар сайрайди.

Сершовқин ва завқбахш ўрмон, бутуқлар аро еллар
Эркаланиб эсади, лек оққайиннинг ушбу дам
Баргларидан олмос ёшлар ёмғирдек жим тўкилар,
У кулар — кўзлари нам.

1889 йил

* * *

Нақ тепамда оқ сочли осмон
Ва очиқ юз, яланғоч ўрмон.
Қуйида, сўқмоқда қораяр
Балчиқ аро лимуранг хазон.

Кўкда совуқ шамол ва шовқин,
Ерда жимжит сўлмоқлик фасли...
Ёшлик — дарбадарлик, бу асли
Ва ёлғизлик ўйларин завқи!

1889 йил

* * *

Хув уша юлдузни — чайқатиб тунд сувни¹,
Хароб боғ, букри тол остида, кўлмакда —
Тонггача милтираб тургувчи ёғдуни
Мен энди ҳеч қачон топмасман фалакдан.

Ёшлигим қолган у қишлоғимга томон,
Бахт кутиб, шавқ кутиб болалик йиллари,
Илк шеърлар ёзганим ҳув эски уй сари
Мен энди бормасман ҳеч қачон, ҳеч қачон.

1891 йил

* * *

Тун келмоқда қоралаб.
Тундлашар кўк, кунботар...
Тун этаги оралаб
Дала кезар шаббода.

Узун, қақроқ кун тинди...
Тун келса ҳам ҳаяллаб,
Куйлар оҳиста алла —
Оромга чорлар энди.

Чарос кўзлари гамгин,
Келар-кетар, ёлғиз ул...
Кўнглим, ухла, олгин тин!
Унутгин... Уни буткул.

1893 йил

¹ Санкт-Петербургда чиқадиган “Мир божий” журналининг 1901 йил 11-сонида (ноябрь) “Ўтмиш” сарлавҳаси остида чоп этилган. Иван Бунин ушбу шеърини 1909 йили Максим Горький билан Капридаги учрашуви чоғида ўқиб берган ва ёзувчида катта таассурот қолдирган.

* * *

Агар булса эди имконим,
Ўз-ўзимни севсайдим фақат,
Сендек барин унутиб абад, —
Эсламасдим ўтмишни, жоним.

Бу мангу тун фироқларини
Енгмоққа куч топиб ниҳоят:
Юмгай эрдим жим шунда шояд
Васлингга зор қароқларимни!

1894 йил

* * *

Тун бошланди, адо булди кун,
Яқинлашар уйқу, осойиш.
Чимдимгина шу ҳордиқ учун
Мен кўнглимга бергум оройиш.

Гўзаллашар кўнглим шу онда!
Жаннат бўйин уфурмоқда боғ!
Нур таратар осуда чароғ —
Сомон йўли олис осмонда.

Кун бўйи мен чеккан ситамлар,
Кўксимдаги қат-қат гам учун
Айбламайман ҳеч кимни бу тун,
Мен сизни кечирдим, одамлар.

Бундай пайтда завқ-шавққа тўлиб,
Фақат сурур, бахтни эслармен.
Ўтган кунга шукрона қилиб,
Кузатаман нажиб кезларни!

1895 йил

* * *

Севинаман, мовий кўзларинг
Кўзларимга термулгани он
Уларда барқура хисларинг:
Кўзларинг — ложувард осмон.

Қийналаман, қора мижгонлар
Кўзларингни бекитса мендан:
Тилда — сукут, дилда — исёнлар,
Сен севасан ийманиб, зимдан.

Қайда бўлсанг, қачон бўлса-да
Ёнгинангда турсам, яшнаймаман...
Эҳ, азизам! Кўркам ёшинг ва
Малоҳатинг алқаб яшайман!

1896 йил

* * *

Мана, яна бошланмоқда: саҳар чорлар
Банд этганча кенг ва эркин осмонларни,
Саф-саф қушлар излаб кетур уммонларни,
Қора тортар қия-қия арғимчоқлар.

Тонг тип-тиниқ, дашт кузатиб қолар сокин,
Қизаради шафақ, ҳаво қизиб борар...
Ва самода арғимчоқлар аста-секин
Бир маромда йироқларга сузиб борар.

Қандай олис, қанча юксак бу манзара!
Боқсанг — тубсиз зангорликдан кўзинг тингай.
Кузинг теран осмонига тийран қара —
Худди эриб тушётгандек нақустингга.

Қучоғига борхо чорлар шу олислар,
Чексизликни қучмоқучун мен ҳам шайман,
Юрагимга кирар мунис, маҳзун ҳислар —
Энди мен ҳам юксакларда яшагайман.

1898 йил

* * *

Қара, қандай фусункор кўклам!¹
Аввалгидек кўзларимга боқ
Ва айт: недан ғамгинсан, эркам?
Не сабаб сен бугун тантироқ?

Лекин гулдек сен жим ва сўлим...
Етар! Видо нутқи керакмас,
Нафасингдан билиб олдим, бас —
Ёлғизликка экан-да йўлим!

1899 йил

* * *

Қушлар йўқ. Тақдирига ризо бўлиб сўлмоқда
Кимсасиз қолган ҳамда нотавон хаста ўрмон.
Қўзиқорин мавсуми ўтган, лекин овлоқда
Замбарикларнинг иси димоққа урар ҳамон.

Кўримсиз хилват жойлар кўзга яқин ва равшан,
Буталар панасида берчланиб ётар ўтлоқ.
Тийрамоҳ ёмғирлари эзиб-эзиб ёғаркан,
Рутубатда қораяр хазонга дўнган япроқ.

¹ Санкт-Петербургда чиқадиган “Журнал для всех” ойнамасининг 1900 йил 12-сонида (декабрь) эълон қилинган бу шеърга машҳур композитор С.В. Рахманинов романс ёзган.

Отнинг йўрға қадами бешиқдек аллалайди,
Бир ажиб ҳасрат билан тинглаб, ўйлайман бу дам:
Милтиғимнинг оғзига лаб босиб шамол-дайди,
Қайси куйни чалмоқда — навоси бунча пурғам¹.

1889 йил

ЛУЛИ ҚИЗ

Олдда катта йўлу арава,
Қари кучук ҳамда гилдирак, —
Олдда яна эрк-озодлик ва
Саҳро, кенглик, чеки йўқ фалак.

Қиз карвонга ета олмайди,
Заҳарлашган юрағимни, дер.
Писта чақиб лаби толмайди,
Алдоқчилик қилар мугомбир.

Нолияпти... Аммо, не учун
Ўйнаб турар икки қаро чўғ?
Кўзи кундек сочади учқун,
Лек бегона, беғам ва совуқ.

Эгни қат-қат! Расо пойига
Ярашиқли бошмоқчалари.
Мос тушибди шўх чиройига
Каҳрабодек ёноқчалари...

¹ Манбаларга қараганда, ушбу шеър, айниқса, унинг куйидаги сатрлари атоқли адиб Лев Толстойга жуда маъқул бўлган экан:

*Грибы сошли, но крепко пахнет
В оврагах сыростью грибной...*

(Кўзиқорин мавсуми ўтган, лекин овлоқда
Замбарикларнинг иси димоққа урар ҳамон...)

Олдда катта йўлу арава,
Қари кучук ҳамда гилдирак,
Бахту ёшлик, эрк-озодлик ва
Офтоб, сахро, чеки йўқ фалак.

1889 йил

* * *

Аргануннинг куйини тинглаб,
Синграйди ва йиглайди кўнгил.
Гоҳи шодон, гоҳида мунгли,
Эзгу тилак тилайди кўнгил:

Қодир Ўзинг ва Қаҳҳор Ўзинг!
Биздан меҳринг аяма, Эгам!
Қара, қанча ташна Ер юзи
Сенинг меҳринг ва қаҳрингга ҳам!

Аё, Тангрим, ситамларингга
Бандаларинг чидаяпти, кўр!
Шу қалби пок одамларингга
Тил бер, токи айтсинлар шукр!

1889 йил

* * *

Тик қояда, осмонларга яқин жойда,
Кўкни қучган бўронларга яқин жойда
Бургут дағал ҳамда сассиқ бир ин қурган.
Оқар сувдек симираман ҳаволарни,
Тоғ бўронин ва шу эркин сафоларни,
Мангуликни — бунда парвоз қилиб юрган.

Қрим, 1889 йил

* * *

Кунни тўсиб қўйгач, ногаҳон
Булутларни тутди қалдироқ.
Камалаклар ташувчи филмон
Ранглар сочди патидан шу чоқ —
Ва довуллар бирдан қўзғолиб,
Бурганларга кирди ҳафсала,
Чанг кўтариб ва шовқин солиб,
Ер бағрига чопди шўх жала.

1891 йил

* * *

Қадрдон юртимдан олис жойларда
Тушларимга кирар сокин боғларим,
Қарағайзор, йўллар, шошқин сойлар-да,
Дала-дашт, экинзор, найсон чоғлари.
Тонгданоқ эркалар ложувард само,
Оқ, ҳарир булутлар оқар мавжланиб,
Шудгорда гўнғарға шоҳ каби юргай,
Ердан ҳовур чиқар... Осмонда тўрғай
Шундай сайрайдики, гўё авжлари —
Кўкдан таралгувчи ажиб бир наво.

Қадрдон юртимдан олис жойларда
Тушларимга кирар Баҳор — келинчак:
Кўзлари мовийранг, юзи ойлардай,
Қадди — сарв, сочлари — олтин чамбарак.
Азиз ер, пок тонгга муносиб малак!
Унга она юртим, даштларим ёқар,

Ёқади сукунат, қашшоқлик, меҳнат;
Шунданми даламга меҳр-ла боқар:
Лабида табассум, кўзида шафқат,
Бу ўша — болалик, баҳор, муҳаббат.

1893 йил

* * *

Дарёнинг ортида кўклади яйлов,
Сувдан кўтарилар тоза нафаслар.
Ўрмон эмас — қушлар бозори гўё,
Янграйди турфа хил орзиққан саслар.

Илмилик дашт ели майин уфурар
Янги ток зангининг тахир таъмларин...
Эҳ, баҳор! Қалб бунча яна бахт сўрар!
Баҳорда бунчалик ёқар ғамларим!

Офтоб меҳр билан баргларни силар
Ва оҳиста кезар боғда, йўлакда.
Билмайман, қайгадир кетворгим келар,
Не ҳислар гуллайди будам юракда!

Билмайман, мен севган, соғинган шунча
Азиз инсоним ким... Ва бундан не ғам?
Эзилиб яшайман бахтни кутганча,
Ишонмай қўйганман аммо бахтга ҳам!

Менга алам қилар, елга совурмоқ
Умримдаги гўзал, лазиз онларни
Ва эл қилмай негадир инсонларни, —
Ўз ҳолимча қувнаб, ёлғиз қайғурмоқ.

1893 йил

ОНА¹

Куну тунлар то тонгга қадар
Сахро ичра қутурар бўрон
Ва қорларга кўмилар ҳар ён,
Қолмагандек қишлоқдан асар.
Тор кулбага ҳам кириб келар,
Ғичирлатиб тунда ойнани,
Алмисоқдан қолган хонани
Супуради қор билан еллар.
Яхшиямки, мудом олов бор —
Тафтли ҳамда ёруғ шабистон.
Бунда сергак бир онаизор,
Тин билмайди отгунича тонг.
Липиллаган хира чироқни
Китоб билан қилади пана,
Опичлайди сўнг чақалоқни,
Алла айтиб чиқади она...
Кеча эса узундан-узоқ...
Қор бўрони золим ва маккор,
Остонада пойлайди бедор,
Одамларни енгсин деб мудроқ.
Сўнг шиддат-ла бостириб келар,
Ғариб уйни силкитиб чунон.
Ёрдам сўраб, чўл ичра нолон
Олислардан сас эшитилар.
Она гирён, кўз ёши кўп бор
Ювар ҳорғин нигоҳларини,
Бола-чи, шўх қароқларини
Тикиб ётар онага хумор...

¹ Санкт-Петербургда чиқадиган “Мир Божий” журналининг 1-сонига (январь) эълон қилинган ушбу шеър шоирнинг онаси Александровна Бунинага (1834–1910) бағишланган.

ҚИШЛОҚДА¹

Шамлар ёниб тугади, қиш туни эса узоқ...
Ўриндиққа ўтириб, ташладинг сокин назар —
Ва сознинг торларини тутмасди бунча титроқ,
Бир кўҳна гамгин қўшиқ азобламаса агар.
“Бугун қайси осмоннинг офтобисан, олтиним?
Бугун кимлар сенга ва сен кимларга парвона?
Энди олиб бўларми айроликнинг олдини,
Уша кунларга ахир қайтмас ҳаёт карвони!”
Шамлар ёниб тугади, қиш туни эса узоқ...
Қошларингни чимирдинг, кўзларинг

намдан шишган.

Утган ишга салавот, сени айбламайман, оҳ!
Ортда қолган умрни илож йўқ қайтаришга!

1897 йил

ТИЙРАМОҲ²

Рангин кўшкка менгзайди ўрмон.
Нафармон, заъфарон, арғувон.
Шўҳ рангларга девор-дармиён,
Кунгай жойда товланар шоён.

Қайинларнинг нақши тиллакор,
Кўк саҳнида яшнар бетакрор,

¹ Бунишнослар фикрича, Санкт-Петербургда чиқадиган “Журнал для всех” ойнамасининг 1899 йил 1-сонида (январь) эълон қилинган бу шеър Иван Буниннинг отаси Алексей Николаевичга бағишланган. Шпоир ўз хотираларида отасининг гитара чалиб, қўшиқ айтганларини эслагани ҳам буни тасдиқлайди. Қаранг: Муромцева-Бунина В.Н. Жизнь Бунина. Париж, 1958. — С. 33.

² Бу дoston 1900 йил ёз ойларида яратилган. Санкт-Петербургда чиқадиган “Жизнь” журналининг 1900 йил 10-сонида (октябрь) “Кўз достони” сарлавҳаси остида эълон қилинган.

Қарағай — минордек ҳаводор,
Барглар аро заб кунгурадор
Дарчалардан осмон кўринур
Ва ўрмонга ёғилади нур.
Ёзда офтоб симирган равоқ
Чўмилгай болутнинг бўйига.
Ва мушфиқ бевадек Тийрамоҳ
Кириб келар кўркам уйига.
Бугун бўм-бўш бу кенг ўтлоғу
Муаззам ҳовлининг тўрида,
Анкабутнинг ҳарир тузоғи
Йилтиллайди нуқра тўридек.
Бугун куни бўйи ҳовлида
Тинмай учди сўнгги капалак.
Оқгулбаргга ўхшайди жуда,
Нуқра тўрга қўнди капалак,
Тўрки, ипи зарга йўғрилган;
Бугун ёғду борлиқни кўмган,
Ўрмон бўйлаб ва кўк аршида
Шундайин бир жимжитлик чўмган,
Янграр баргнинг шитирлаши-да.

Рангин кўшкка менгзайди ўрмон.
Нафармон, заъфарон, арғувон.
Кун тиғида бу кўшки жаҳон
Товланади сокин ва шоён;
Қораялоқ юборар сайраб,
Шохдан шохга ўтаркан яйраб,
Каҳрабо япроқлар ҳар ёнда;
Тўсатдан гуриллаб осмонда
Чуғурчиқлар ўзини шайлар
Рақсга, лек тинар шу онда.

Бахтнинг сўнги дамлари кезар!
Бундай кўр ва соқов суқунат —
Рутубатдан даракдир, албат,
Олдинда ғам, Тийрамоҳ сезар.
Узоқ, ғалат жим турди ўрмон
Тонг уфқида нор каби балқиб,
Олтин ва ўт ёғдуси қалқиб,
Айласа ҳам кўшкни нурафшон.
Сўнгра чўкди қуоқ зулумот.
Ой ҳам чиқди, ўрмонда бу дам
Сояларга жой тўшар шабнам...

Машғум ғамлар келдими, наҳот,
Мана, ўрмон, чангалзор, ўтлоқ —
Ҳар ён совуқ, ҳамма ёқ оппоқ.
Бу кимсасиз тун аро, ҳайҳот,
Тийрамоҳга азобдир ҳаёт.
Энди суқут мутлақо ўзга:
Эшитинг-а — у ўсиб борар,
Ранги бўздек урилиб кўзга,
Қўзғалгайдир оҳиста қамар.
Сояларни қилиб пакана,
Ярқироқ чанг сочар ўрмонга
Ва кўкдаги тахтидан яна
Тик боқди бизлар томонга.
Эҳ, куз, тун, туш қилди тантана!
Эҳ, тун ваҳмин йўйманг осонга!

Қумуш ва зах туман — эгнида,
Ўтлоқ ёруғ, кимсасиз жуда;
Ўрмон оппоқ ёғдуга тўла,
Шу совуқ сохт-сумбати ила

Офат чорлар ўзига гўё;
Бойўғли ҳам ҳатто гунг-кардек
Жим турибди шохда, овсардек,
Қўрқинчли сас чиқаради ё,
Кўкдан тошдек тушиб келар гоҳ
Қанотларин енгил елпитиб.
Манзил бўлар яна ўша шох,
Қулоқдор бошини силкитиб,
Айлана кўзлар-ла қарайди,
Гўёки ҳайратдан яйрайди;
Ўрмон турар маҳобат сочиб,
Рангпар тунга бағрини очиб
Ва чирик барг ислар тарайди...

Бас, беҳуда кутмагин тонгни,
Кун чиқмагай. Ёмғир ва зулмат
Оғушига олар ўрмонни, —
Рўёб бўлди тунда тунд ният!
Лек Тийрамоҳ сир сақлар ҳамон
Шўрликни тун қилди не бало,
Сокин оқшом ёлғиз қолган он
Кўшки ичра беркиниб олар;
Майли, ўрмон ёмғирга қонсин,
Майли қаро, зах тун чоғлари
Бўриларнинг жуфт қароғлари
Далаларда чўғдайин ёнсин!

Қаровсиз бир кўшк каби ўрмон,
Қирланипти, ўнгипти ҳамда
Сунбулада эсан ел-тўзон
Ёпқичларни отибди томдан
Ва йўлакни кўммиш хазонга;

Сўнгра қиров тушиб ҳар ёнга,
Эригунча — аёзолур жон...

Олис даштда бурғу товуши
Тараларкан, бу батанг садо
Ғамгин зотнинг дардли хониши
каби янграр туманлар аро.
Дарахтзор шовқини оралаб,
Водий ичра, ўрмон қаърида
Овга този итларни чорлаб,
“Серка шохи” обдон маърагай
Ва бу шовқин, даъвату зорлар
Елда учиб, даштга тарқагай.
Совуқ ёмғир қуяр, мисли дўл,
Шамоллар ўйнайди хазонни,
Ғозларнинг сафма-саф карвони
Ўрмон тепасидан солди йўл.
Аммо, кунлар ўтади. Тутун
Симёғочдек юксалар уфқда.
Арғувоний ўрмон жим, беун,
Ер нуқрадек тўнган совуқда,
Оқсичқон мўйнаси янглиғ муз
Тусидан ҳам чехраси оппоқ,
Чиқиб келар охир Тийрамоҳ
Кўшк олдиға сўнги кун, ёлғиз.
Ҳовли совуқ ҳамда кимсасиз,
Қўш тераклар дарвозасидан
Боқар мовий водийлар чексиз
Ва ботқоқзор кенгликлари ҳам.
Кўринмоқда жануб сари йўл:
Қиш қаҳридан қочганча буткул,
Жонга тегиб қуюн, бўронлар —

Қушлар учиб кетган томонлар;
Тийрамоҳ ҳам саҳармардонда
Ўша ёққа сари йўл бошлар.
Бадар кетар энди, ўрмонда
Очиқ-сочиқ кўшқини ташлаб.
Кечир, ўрмон! Хайр, алвидо,
Сезаяпман, кун яхши келар
Ва ҳадемай илк қорга тўлар,
Кумушланар бу жонсиз дунё.
Қор ва фироқ кутилган кунда
Борлиқ қандай кўринар, билмам,
Ўрмон ва кўшқ қолар ортимда
Ва қишлоқ, том термулар беғам.
Ва кенг осмон, айни паллалар
Кўк сари юксалган далалар!
Қанчалик қувнайди сувсарлар,
Оқсичқонлар худди шу чоқда,
Чаққон чопиб, исиб-яйрарлар
Қорлар қалин кўмган ўтлоқда!
Буманзилда бамисли шомон
Тундрадан, уммонлар оша
Тайга сари келган шўх шамол
Рақсга тушиб, қўйгай томоша,
Қор сочару, қор каби шошар
Гоҳ махлуқдек қутуриб, ўзиб,
Азиз кўшқини юборгай бузиб,
Қозиқларни қолдирар, йўқ-йўқ!
Хатто улар қолмагай қуруқ —
Қозиқларда қорлар тингайдир,
Синчлар узра қиров қўнгайдир,
Ва мовий кўк бағрида чунон
Бунёд бўлгай биллурий ошён,

Ҳар буржида ялтирайди муз —
Оқ ва тиниқ, нақ кумуш дейсиз.
Ва кечалар қаролиғида,
Кўк гумбазин аролиғида
Юлдузлар мисоли тунсоқчи
Сиймбар саройга пойлоқчи.
Айниқса, сукунат чўмган дам,
Эсганда изғирин еллари —
Бу қасрга мосдир муҳташам
Қутб ёрдусининг гуллари.

1900 йил

* * *

Кўкда потраб чиқди нажимлар,
Уфқ томондан, чорбоғ оралаб
Эсан енгил ва хуш насимдан
Баҳорнинг бўйлари таралар.

Шафақ сари кетаман мен ҳам,
Фоний умр, елга басма-бас.
Бу оқшом ноз истасам — не ғам,
Қани, бахтга чўмсам шу нафас.

Йўқ, ўлмайман, ёруғ дунёни
Тарк этганча ётмам лаҳадда.
Ҳаёт шодликларига қониб,
Кун чиқишин кутгум, албатта!

1900 йил

Кун булутли, аммо ҳовузда нур мўл,
 Сув сатҳи ойнадек тиниқ, ярқироқ,
 Қарасам, акс борми дея тузукроқ,
 Ўзини кўзгуга солади нуқул
 Сувнинг лабигача тушиб келган боғ.

Мана бу — ёмғирнинг йирик донаси,
 Гулмихдек қоқилди ҳовузтомига
 Ва сувнинг сачраган юзлаб нинаси
 Чизикчалар тортди кўзгу жомига,
 Сўнг жала боғни ҳам олди домига.

Шамол япроқларин чапак чалдириб,
 Икки ёш қайинни қўйди никоҳлаб.
 Қуёш нурларини тангадек териб,
 Майин ёғдулардан қувнар нигоҳлар,
 Ҳатто қўлмаклар ҳам кўм-кўк бу чоғлар.

Камалак кўринди... Ҳаёт бунча соз —
 Осмонга бахтиёр боқиб яшамоқ,
 Ризқу рўз ҳақида ўйлаб сарафроз,
 Шу бахт ва омаднинг қадрига етмоқ:

Ёмғирли дамларда чопсанг бошыланг,
 Далаларни кезиб юрсанг пиёда,
 Қани, ўйинига қўшса ёш-яланг...
 Бундайин бахт топилурми дунёда.

1900 йил

ЧОРРАҲАДА¹

Ташландиқ даланинг чорраҳасида
Қабр тоши қора қузғунга макон.
Манзил қаровсиз-да: ўт босган жуда,
Чим ичра — занглаган эски бир қалқон.

Чорраҳада яна шундай ёзув бор:
“Тўғрига йўл юрсанг — ғам-кулфат бисёр,
Ғамларни енгишинг ва уйинг томон
Соғ-омон қайтишинг ўта даргумон.

Агар ўннга юрсанг — қолиб уловсиз,
Ҳаётинг оч, яланг, ёлғиз ўтади.
Сўл томонга кетса қай бир йўловчи,
Уни ёт даштларда ўлим кутади...”

Мени ваҳма босар! Теграмда мозор...
Дахмаларда мангу ухлайди мозий...
“Қора қузғун, қани чиқар овозинг!
Менга борар йўлни кўрсатиб юбор”.

Пешин мудраётир. Сўқмоқлар — жўяк,
Уларга экилган шўра ва... суяк.
Қовжироқ дашт аро уч йўл кўринур...
Билмайман, қисматим қай бири эрур?

¹ Санкт-Петербургда чиқадиган “Книжки Недели” журналининг 1900 йил 10-сонида (октябрь) эълон қилинган. Иван Бунин бу шеърини рассом В.М.Васнецовнинг “Ора йўлда қолган баҳодир” (“Витязь на распутье”) картинасидан таъсирланиб яратган ва ўз ижод маҳсулини ана шу санъаткорга бағишлаган. Шеърга А.Гречанинов томонидан мусиқа басталанган.

Бу ваҳший кенгликнинг борми адоғи?
Сукут чўмган даштга боққаним чоғи —
Кимдир чақирди-ю тутиб отимни,
Чўчитиб юборди ҳуркак отимни?

Бир ўзим мардона чиқдим майдонга,
Ҳаёт чорлар, мамот пойлайди бироқ...
Қабр устидаги ўша маконда
Қора қузгун турар мудҳиш ва мудроқ.

1900 йил

* * *

Ҳали-бери тонг отмас, отмас,
Тун кетмади сокин ўрмондан.
Қайинзорда шабистон бирпас —
Тонг олдидан олаётир дам.

Уйқудадир қушлар — жарчилар,
Энди-энди кўкарар кўк ҳам,
Тим пистоқи тўнли арчалар
Таратмоқда қатрон ва шабнам.

Майли, кўпроқ чўзилсин бу ҳол.
Ўрмон йўли бўлсин зимзиё,
Бу тун қайтиб келмайди, алҳол —
Бизга эпмас бу фироқ гўё...

Қарағайзор тўла қўнғироқ
Гоҳ занг чалар, гоҳ бермайди сас...
Тун атрофда кезади бу чоқ...
Ҳали-бери тонг отмас, отмас.

1900 йил

* * *

Ўйларимдек ғамгусор кеча¹.
Кенг ва хилват чўл адоғида
Липиллар бир шуъла гоҳида...
Қалбда ғам ва ишқ бисёр бунча.

Кимга дейсан, нима ҳам дейсан,
Қайга кетдинг, қалбдан не кечар!
Манзил олис, жимжит чўл эса.
Ўйларимдек ғамгусор кеча.

1900 йил

* * *

Кўк ложувард бағрини очди
Найсон кунларидан бирида.
Абрлар анкабут тўридай
Ёрдуларин ўрмонга сочди.

Шитирлади эман барглари,
Тарк этди-да қавагин илон
Ўрмалади дарахтзор сари,
Зар кўйлагин кўз-кўзлаб чунон.

Қовжироқ япроқлар, хуш бўйлар,
Қайинзор — оқ-қора хонатлас...
Бахтли дамлар, сарсари ўйлар,
Эҳ, соғинчга тўлди ҳар нафас!

1901 йил

¹ Санкт-Петербургда чиқадиган “Журнал для всех” ойномасининг 1900 йил 8-сонида (август) эълон қилинган бу шеърга С.В. Рахманинов ва Р.М. Глиэр романслар ёзган.

Бумовий, ёқимтой кўзларни¹
 Тутмоқда тунги туш хумори:
 Самонинг фаришта қизлари,
 Беланчакни сокин қўйворинг.

Ёниб битди абри найсонлар
 Ва зулматга қопланди дунё:
 Олис ёғду, ёт чароғбонлар,
 Ойнамизга сиздан нур раво.

Ухла, болам, кўзмунчоққинам,
 Чечакларга ўралган гулим.
 Мангу ўчма, Худонинг қўли
 Асраб турган эй, чироққинам.

1901 йил

Неъматларинг учун, Эгам, минг қуллуқ!
 Серташвиш, ғамбода кундуздан кейин
 Оқшом шафағини этдинг тасаддуқ,
 Ҳадя қилдинг дашту далалар бўйин.

Мен яна ёлғизман — ҳамиша ўзим.
 Шафақ ўт қалагач кўкка бир бошдан,
 Шугулхан чўғида Зухро юлдузим
 Эриб, ғойиб бўлар ярқироқ тошдай.

¹ Москвада чиқадиган “Народное слово” газетасининг 1918 йил 4 май сонида “Алла” сарлавҳаси билан эълон қилинган бу шеър шоирнинг биринчи рафиқаси А.Н. Цакни (1879–1963) билан никоҳидан тугилган ўғли Коляга (1900–1905) бағишланган. В.Н.Муромцева-Бунина қайд этишича, ушбу шеър Бунин 1901 йили қишлоғига борганида ёзган асарлари сирасига киради. Иван Алексеевичнинг фарзанди ҳақида бошқа шеърлари ҳам мавжуд бўлган, аммо ўта таъсирчан ушбу назмий тизмалар чоп этилмаган. Қаранг: Муромцева-Бунина В.Н. Жизнь Бунина. — Париж, 1958. — С. 131, 159.

Мен эса мамнунман бундай қисматдан:
Ҳаммага ётману, Сенга маҳлиё
Ва яна саждалар аро тўсатдан
Сен билан сўзлашиб қоламан танҳо.

1901 йил

* * *

Жала четлаб ўтди ўрмонни шитоб,
Майсалар учида — илиқ томчилар...
Ўрмон сўқмоғида ёлғизман, шутоб
Бир юлдуз йилтираб айлади итоб
Тунги кўк юзида дона томчидай.

Сенинг юлдузингни ярқироқ нури —
Кетяпману — туйқус ёдимга тушар
Узун киприкларинг соя-сурури,
Абри найсонларинг бўйи, ғужури,
Олис чақмоқлардан сўник нур ўша...

Баҳор тўзонидай бариси ўтди,
Бариси қалбимнинг ардоғидадир...
Осмонда кўзёшдай юлдуз милт этди,
Кўклам туйғулари қароғимдадир...
Мен сени қанчалар севар эдим-а!

1901 йил

* * *

Хароба саройлар сояси янглиф
Уфқда булутлар расми чизилди.
Илиққина оқшом тунд ҳамда мунглиф,
Қоронғу хонамда ёлғиз эзилдим.

Қадамимдан чиққан ҳар бир товушга
Ғамгин садо бериб қўяди қандил.
Олисда уфқуфқни олар оғушга,
Карашма қилар тун — гузалу сангдил.

1901 йил

* * *

Даладан барра ўт бўйи таралар,
Яйловлар уфурар салқин, хуш ҳаво!
Эманзору анғизларни оралаб,
Сарин нафаслардан топаман сафо.

Шамол эсиб-эсиб, бирдан тинади...
Сўнгра қораяди даштнинг адоғи.
Булутлар осмонни аста минади,
Шом чўкиб, сўнади куннинг маёғи.

Тўсатдан ялт этиб чақмоқлар чақар,
Қиличдек ярқирар яшин бир онда
Ва борлиқ лаҳза нур қаъридан боқар,
Кейин яна қолар кўр зимистонда...

Нақадар сирлисан, мафтункор яшин!
Севаман шу сокин алдоқларингни,
Чақмоқ кўзларингнинг туйқус ёнишин,
Севаман шу чанқоқ қароқларингни!

1901 йил

ЁЛҒИЗЛИК¹

Бу ерда шамол ҳам, жала ҳам, тун ҳам
Совуқ кул кўксига уриб ётар тўш.
Бунда баҳоргача ҳаёт йўқ, тинган;
Бунда баҳоргача боғлар ҳам бўм-бўш.
Дала ҳовлим совуқ, ёлғизман тунда —
Рассомлик дастгоҳи турар қаршимда.

Кеча бирга эдик ва лекин сенга,
Сездим, зерикарли мен билан энди.
Булутли оқшомнинг сўнгида менга
Гарчанд маҳбубамдек туюлган эдинг...
Нетардим, алвидо! Амаллаб ёлғиз,
Энди баҳоргача ўтгум аёлсиз...

Бугун ҳам булутлар келмоқда чексиз,
Бугун ҳам булутлар тизим-тизимдир.
Бўсаға олдида сен қолдирган из
Ёмғир сувларига тўлди, эзилди.
Менга жуда оғир бунда ўлтирмоқ,
Оқшом зулматига якка термулмоқ.

Ортингдан қичқиргим келди кеча кун:
“Қайтгил, яқин бўлиб қолдик ҳаётда”.
Лек ўтмиш — дахмаза аёллар учун,
Севмай қўйди, демак, мен унга ётман.
Нетардим! Ичгайман, печкани ёқиб...
Ўзимга бир кучук олсайдим боқиб.

1903 йил

¹ Бу шеърни 1910 йилда шоирнинг ўзи ўқиганида пластинкага ёзиб олинган.

ЖАНГДАН СЎНГ

Найза санчди, сўнгра ечди дубулғасини,
Холдан тойиб, ўша жойга аста чўзилди.
Қўрғон маҳкам туриб берди; соvuти синиб,
Кўкси билан шонаси ҳам буткул эзилди...

Ярим кунлик бешафқат жанг тугади охир,
Жангчи ўлди жанггоҳ узра қўйиб бошини.
Жанубдан кузшамоллари эсади офир,
Қуруқ ўтдек ҳилпиратиб унинг сочини.

Пайдо бўлди кўп вақт ўтмай чумолилар ҳам...
Лек атрофда на сас-садо, на бор ном-нишон.
Элас-элас яланглиқдан кўринар пурғам,
Тепасига найза санчиб қўйилган қўрғон.

31.VIII.1903 йил

АТИРГУЛЛАР

Офтоб — тандир ўтида роса
Тобланмоқда булутлар ҳил-ҳил.
Гўё чўғга тўла жуфт коса —
Ром олдида икки атиргул.

Салқин уйга ойнадан қарар
Жазирада лоҳас яшил боғ.
Пичанлар анвойи бўй тарар,
Рухга ором бағишлаб шу чоғ.

Баъзан оғир ҳамда зардали
Қалдирайди осмон тоқлари...
Аммо, пашша визиллар ҳали
Ва қуйлайди кун бўйи ари.

Гоҳо шатир-шутир қилганча
Мовий ёмғир селлари оқар...
Лек, кўп ўтмай, ял-ял кулганча
Қўлмаклардан кўк мафтун боқар —

Офтоб яшнар, бир жуфт атиргул
Ҳаё билан эгиб турар бош,
Иккиси ҳам жилмаяр нуқул,
Олов тўла кўзларида ёш.

1903–1904 йиллар

ТОҒДА

Тилла ҳалқа каби тўлин ой
Қора булут ичра йўқолар.
Эриб-оқиб кетар, ҳойнаҳой,
Ҳадемай, кўк қамарсиз қолар.

Бироқ, шошма, кўкка сол назар:
Ой жойида турибди рўй-рост...
Вақт мангуга кетмагай бадар,
Тушдек кечар умримиз, холос!

1903–1904 йиллар

Кузак. Ўрмон чакалакзори.
 Қуруқ мох¹лар — ботқоқдан дарак.
 Олисда кўл турар оқариб
 Ва тепада оқимтир фалак.

Нилфия²да чечак қолмапти,
 Гулин тўккан ҳатто заъфарон³.
 Сўқмоқларда йўлак қолмапти,
 Кимсасиз ва яп-яланг ўрмон.

Фақатгина ўзинг гўзалсан,
 Аллақачон эсанг-да оғоч,
 Эй, соҳилнинг дўнгида ўсган,
 Қадрдоним — эски қандағоч⁴.

Ибо билан ҳар тонг тушингни
 Ҳозирча сувларга айтасан.
 Баҳорда тез йиғиб ҳушингни,
 Нуқра-нуқра гулга қайтасан.

1905 йил

¹ Мох — йўсин, моғор, лўпанак.

² Нилфия (кувшинки, нимфея: Nymphaea) — нилфийдошларга мансуб сув ўсимликлари. Кўп йиллик илдизли, барглари этли, узун бандли, юраксимон, сув бетида сузиб юради. Бутун ер юзида 40 дан ортиқ тури бор. Ўзбекистонда Амударё ҳавзасида учрайди.

³ Заъфарон (шафран; Crocus sativus L.) — сапсагулдошларга мансуб кўп йиллик ўтсимон туганак пиёзли ўсимлик. Ёввойи ҳолда учрамайди. Ҳиндистон, Покистон, Хитой, Жанубий Европа, Озарбойжонда катта майдонларда экилади.

⁴ Қандағоч (ольха) — қайиндошлар оиласига мансуб барг тўқувчи дарахт ва буталар туркуми. Асосан, Шимолий ярим шарда 50 га яқин тури маълум. Евроосиё, Шимолий Америкада ҳамда Жанубий Америка тоғларида тарқалган.

Йўл бўйида тигизкўм-кўк арчазор,
 Мул ва бўлиқ қорлар кўмган ҳар ёқни.
 Шу қор узра буғу юрган — сервиқор,
 Мағрур кўтарганча чамбарак шохни.

Мана, нозик туёқ изи сўқмоқда,
 Бу ерда у арча шохин букибди.
 Оппоқ тиши пўстлоқ узмиш бутоқдан,
 Қор устига пайраҳалар тўкипти.

Мана, яна излар — вазмин, хотиржам,
 Сўнгра туйқус у сақраган ва ғойиб!
 Ора йўлда қолган овчи итлар ҳам,
 Шохдор шохлар ичра чопмиш, ажойиб...

Эҳ, у қандай тез югурган водийда!
 Шиддат билан қочган ёвнинг қўлидан.
 Бу жонзотнинг аҳди ва бахти шу-да:
 Гўзаликни асраб қолган ўлимдан!

1905 йил

МУРИД

(Гуржилар қўшиғи)

“Биродар, кулбамиз бунча қоронғу!
 Дарани қор босиб ётипти, ёҳу.
 Аммо, тоғ нишаби — музлик узра, боқ:
 Бир нилий бойчечак гуллапти шундоқ”.

“Биродар, бетобсан, рангингда йўқ ранг!
Тоғли юрт — шафқатсизва қашшоқ, аттанг.
Ибодатхонамиз баландда беҳад,
Баҳор келгунича ҳали кўп фурсат”.

“Азиз биродарим, куйинма, етар!
Алаҳсирашларим ҳадемай ўтар.
Саҳро бўронлари тун бўйи эсар,
Нилий бойчечакдан қолдирмай асар!”

1905 йил

МУТАСАВВУҒА

Ой ёғдуси ёритган совуққина бир сарой;
Болаликда киргандим.
Қадим ва рангин ромлар жилвасидан ҳамма жой
Ялтирар эди ҳар зум.

Худди меҳроб сингари юксак деразаси бор,
Богда эса ой эди.
Ҳар тарафда оппоқ қор, қорлар ичра пурвиқор
Кекса қарагай эди.

Ваҳима босди бир зум, остонада қотдим жим:
Меҳробда эдим гўё.
Сарой ичра зулумот қуюқлашар бетиним,
Нуқрадек нурлар аро.

Хайриятки, нигоҳим кўкка тушди: кўк тиниқ,
Ой ҳам ёруғдир сутдай —
Ва шунда қўрқув кетиб... Келди-ку бир хўрсиниқ:
Қўрққанга қўш кўрингай!

Энди болалик қайда ва қани у сарой-да,
Жаҳолатдан қоч абад.
Мавҳумликда қолганда, бу қоидадир фойда:
Нурга боқ, рост юр фақат.

1905 йил

БУТОҚЛАР ОРАЛАБ

Куз баргларга чаплайди қаро:
Бу қисматдан қочиб бўлмайди!
Яланг ва тунд эманлар аро
Лекин ёруғ осмон жилмайди.

Илоҳий бир муждадек енгил
Қувват берар шунур муттасил.
Яна, яна кечирар кўнгил,
Ташлаб кетса алдоқчи бир йил!

1903–1905 йиллар

ТОҒ ВОДИЙСИДА

Рангпар ва ғамзада ахтарлар фақат...
Эсимда қоронғу тушётган ўрмон,
Тоғ водийсидаги тун ва рутубат
ҳамда серизғирин кузаки осмон.

Астойдил, кўп ва хўп интилдим сизга,
Юксаклигингизга ҳавасим ортиб.
Нимага дуч келдим? Тош қалбингизга,
Сиздан тун, сукунат, қўрқувми тортиқ...

Туссиз ва ҳиссизсиз, тоғ юлдузлари,
Турқингиздан ажал ҳиди келади.

Оҳанрабомисиз? Нечун бизларни
Метин вужудингиз мафтун қилади?

1903—1905 йиллар

* * *

Бизлар муюлишда учрашдик ногоҳ,
Шошардим кечанинг қаролиғида;
Қаршимда чақнади қароқлар — чақмоқ,
Қуюқ киприкларнинг аролиғидан.

У ҳарир либосда — лаҳзада кўклам
Елидан ҳаводек кетса-да тўзиб —
Ёниқ кўзларида, юзларида ҳам
Таниш жонланувни пайқади кўзим.

Бир эрка қош қоқиб, баҳорий елдан
Моҳитобонини тўсди-ю ўтди,
Муюлишда йитди... Ўшанда, кўклам...
У менинг баҳримдан кечди — унутди.

1905 йил

ҚИЗ ҚЎШИҒИ

Мен — полизчи, оддий қизман-да,
У — балиқчи, қувноқ, бахтиёр.
Оппоқелкан қалқир Лиман¹да,
У сайр этган уммонлар бисёр.

¹ Лиман (юн. *limen* — гавань, қўлтиқча) — киргоқлари унча баланд бўлмаган, лекин кўпинча тик соҳилли, чузиқ қўлтиқ. Денгиз соҳилининг пасайиб, текисликлардаги дарё водийлари ва жарликларнинг сув босишидан ҳосил бўлади. Кўпинча дарё қуйилиш жойининг давомидан иборат. Азов ва Қора денгизларининг шимолий соҳилларида лиманлар кўп.

Босфор¹даги юнон хонимлар
Офатимиш... мен — рангпар, нимжон.
Опоқелкан уммонда елар,
Қайтиб келмас балки ҳеч қачон!

Кутажакман ёзу қиш ўтиб,
Келмаса — бас полиз ҳосили,
Узугимни денгизга отиб,
Тим қора сочимга осилай.

1903–1906 йиллар

БЕГОНА

Сен ётсан, лек севгайсан,
Севгайсан мени фақат.
Мени унутмагайсан
Ҳаргиз токи қиёмат.

Сен соддадил ва тамкин
Ўтдинг ўзга никоҳдан.
Юзингни тўсдинг лекин
У бегона нигоҳдан.

Унинг аёли бўлдинг,
Аммо, қиздайсан мудом?²
Қачонки хиром қилдинг,
Ана ноз, мана муқом.

¹ Босфор (юн. *Bosporos*) — Қора денгиз билан Мармар денгизини туташтирган бўғоз; Европа билан Кичик Осиё ярим ороли ўртасида. Қулай табиий гаванлари кўп, энг яхшиси Европа соҳилидаги Халич (Олтин Мугуз) гавани; Осиё соҳилида Истанбул шаҳри жойлашган, унинг портидан Босфорни кесиб ўтувчи автомобиль кўприги (уз. 2,8 км) қурилган.

Бевафолик расм экан...
Яна бир марта, балким.
Сен бировнинг хасмисан,
Эй, иболи малагим.

Алдашни ҳам билмайсан,
Сен унга ёт бир инсон...
Мени унутмагайсан
Асло, ҳаргиз, ҳеч қачон!

1903–1906 йиллар

БОЛАЛИК

Кун қанчалик қиздирса, қарагайзорда кўп саз
Елим ҳидига тўйган ҳаводан олмоқ нафас.
Хуш ёқарди ҳар тонгда сайр этмоқ сарафроз,
Офтоб макони бўлмиш бу кўшқларни басма-бас!

Ҳамма жойда нур, жило; серёгду чор-теварак.
Қумлоқ — мисоли ипак... осилиб қарагайга,
Хаёлимдан ўтар шу: мен ўн яшар бир гўдак,
Бобо дарахт — хўп улкан ва кетган тарвақайлаб.

Пўстлоғи дағал, чайир, қирмизи тусда экан,
Айни чоғда, шу қадар тафтли, офтобни эмган!
Баъзан ўйлаб қоламан: қарагаймас, мабодо
Қуёшдан бўй таралган бўлса-чи шу ҳавода.

1903–1906 йиллар

ҚАШҚАРБЕДА

Чангли этигини ечмаган акам
Дераза ортидан кўрди-ю мени,
Тутқазди шудгорда унадиган экин —
Қурғоқчилик гули — қашқарбеда¹ни.
Китобни тарк этиб, кетдим дашт сари...
Кўрдимки, далалар — сап-сариқ гулшан,
Ва сарғиш гулларга бесаноқ ари
Жазира оқшомда қўнгану учган.
Пашшалар изғийди тўп бўлиб, мана,
Далада заъфарон ранглари қуёқ —
Демакки, саратон кучаяр яна,
Қурғоқчилик келар, буғдойлар бўлиқ.
Дон балки йиғилар, балки сочилар,
Муҳтожликлар бўлар, ҳатто очликлар...
Не бўлса ҳам, менга ҳозир зарҳал гул —
Қашқарбеда — барчасидан афзал гул!
1903–1906 йиллар

КИЧИК ОСИЁ СОҲИЛИДА

Амазон аёллар² салтанати — бу.
Ўзлари асов ва шўхликлари мўл.
Бир вақтлар атрофга солгандир қутқу
Зотлар ва отларнинг садоси буткул.

¹ Қашқарбеда — дуккакдошларга мансуб ўқ илдизли икки йиллик бегона ўтлар туркуми. Ўзбекистонда сариқ қашқарбеда ва оқ қашқарбеда турлари учрайди.

² Амазонкалар — қадимги юнон афсоналаридаги жангчи аёллар. Ривоятларга кўра, улар Кичик Осиеда ва Азов денгизи қирғоқларида яшаган.

Аммо, ҳаётимиз — оний. Қаранг-чи,
Қумлоқда қоптими бирон изё сас?
Денгиздан келётган шамолми, жангчи?
Яланғоч соҳил-ку, лек аёл эмас!?

Уларнинг нафасин бу қирғоқлардан
Жануб ели қувган анча вақт аввал...
Пошналар изини нам қумлоқлардан
Зумрад оқим ювиб юборган тугал...

1903—1906 йиллар

ОҶИЛЛАРГА

Ботир — бўронга ўхшар, чодирларни бузгувчи,
Ёвнинг таъзирин бериб, қулогидан чўзгувчи.
Аммо, нотенг бир жангда ботир тупроқни қучгай,
Мисли учар юлдуздек руҳи самога қўчгай.

Қўрқоқ эса омондир. Юрагида ўч омон,
Мерган-да, найзасини чархлаб юради пинҳон.
Албатта, у оқил ҳам! Афсуски, қора юрак —
Кўксида тутаб турар бамисоли нам тезак.

1903—1906 йиллар

ШЕРОЗ АТИРГУЛЛАРИ

Сайра, булбул! Атиргуллар зор:
Акасларнинг гулчодирида,
Олмосдек шудринглар шашқатор,
Кўзёшига ўхшайди жуда.

Боғи Эрам дейсиз боғларни,
Шундай сарин, шу қадар кўркам.
Нақш пардадан ўт нигоҳларин
Узмай боқар Ой — шоҳ; боғ — ҳарам.

Саропарда — оқ, ҳарир девор.
Кўк ҳам — ипак. Ва юлдузлари
Термулади, гўё жодукор
Зумрад тусли аждар кўзлари.

Сайра, булбул! Гуллар ингизор.
Аммо, улар гапиролмас, лол:
Таратган хуш бўйлари — изҳор,
Шудринглари тиниқ ишқ мисол.

1906—1907 йиллар

* * *

Етим қизча ёлғиз борар чанга ботиб,
Дала-даштда адашишдан чўчир эди.
Бир йўловчи дуч келди-ю, жиддий боқиб:
Ўгай онанг ҳузурига қайтгин, деди.

Яйловларда узоқ кезди етим қизча,
Қўрққанидан йиғлаб чиқди қаро тунда.
Учради ва мойил боқди бир фаришта,
Фариштали кўзлардан нур кетди шунда.

Адирлардан ўтди қизча, қирлар кезди,
Борар эди эгри-бугри сўқмоқлардан.
Бир довонда қаршисидан чиқди Ўзи,
Меҳр-шафқат нури ёғди нигоҳлардан.

“Онажонинг эшитмайди ғам чексанг ҳам,
Тор қабрдан чиқиб келмас, — деди Эгам, —
Менинг қизим бўлғайдирсан, етимгинам”,
Сўнгра уни олиб кетди жаннатига.

1907 йил

ҚОНУН

Марҳаматли Қодир Эгам номи билан бошлайман!
Қогозни ҳам, каломни ҳам Яратган Ўзи берган.
Деди: ёзув — азиз, билгил; амал қилгин сен тўлиқ.
Айтганингга риоя эт, айниқса, қонун — қутлуг.

Қонун қабул қилгандан сўнг масалани дангал қўй,
Уни кучга киритдингми, ҳурматини қил бешак.
Ахир, китоб ортмоқлаган хачир эмасдирсан-ку:
Қонунни ҳам шунчаки бир юк деб ташийди эшак.

1906—1907 йиллар

МАҚОМ¹

Мақом — ҳайрат, муқаддас бир зикр у,
Орзуларга етмоқликнинг жоҳидир.
Мақом — соғинч, илоҳий бир шукр у
Ва ижоднинг навосиз гувоҳидир.

¹ Мақом — арабча сўз бўлиб, асосан жой, ўрин, манзил каби луғавий маъноларга эга. Ўзбек тилида бу тушунча икки хил мазмунда кенг қўлланилади. Биринчидан, мақом — Шарқ мусиқасида мусиқий оҳанг, куй йўли, тартиби ва жанри, демакдир. Мисол учун, “Шашмақом” номли олти қисмдан иборат ўзбек мумтоз мусиқа асарининг хар бир қисми “мақом” деб аталади. Иккинчидан, мақом — ислом динида тасаввуфга хос тушунча бўлиб, хар бир сўфий босиб ўтиши лозим бўлган босқичларни англатади. Турли тариқатларда мақомларнинг сони хар хил келтирилган, лекин кўп ҳоларда тўртта мақом — шариат, тариқат, маърифат ва ҳақиқат тилга олинади. Иван Буниннинг “Мақом” шеъри улуг рус шоири бу тушунчаларни жуда яхши билганидан далолатдир.

Девоналар армонга чўзар қўлин,
Яратганнинг дийдорига зорман, дер.
Билмайдики: “Етишган — топгай ўлим”.
Айни чоғда, қазо Худога элтур.

Меҳнатимнинг азобидан мен мамнун!
Бор ҳаётим шу ижод деб ўтади.
Умрим — камон масофаси¹, инчунун
Мен истаган мақом сари элтади.

1906–1907 йиллар

* * *

Поплар сабаб, шайтонлар сабаб
Кимлар ўтда бўлмади кабоб.

Кимни дин деб, кимни бедин деб,
Юлдузни кашф этдинг недин, деб

Тирик тутиб келингач талай
Қулоқларга қуйилди қалай.

Ҳуш, кейин-чи? Иблис қолди лол!
Чув туширди писмиқ одамзот.

Кеча тирик қуйдирган, алҳол
Бугун гўрин қилади обод.

2. VII. 1907 йил

¹ Иван Бунин Қуръони карим маъно-мазмунидан хабардор бўлиб, айни мавзуда бир қатор шеърлар ҳам ёзгани маълум. Бинобарин, бу ўриндаги “Умрим — камон масофаси” ташбеҳи илоҳий мақомга ишорадир. “Нажим” сурасининг 9-оятида: “Бас, икки камон миқдоридай жойда бўлди. Балки ундан ҳам яқинроқ келди”, дейилади. Яъни, “Тафсири Ҳилол” га кўра, фаришта Ўаброил алайҳиссалом Пайгамбаримиз Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васалламга Аллоҳ таоло ваҳийсини етказиш учун икки камон миқдорича, балки ундан ҳам яқинроқ келганлар. Бундай яқинлик натижасида ваҳийни етказиш осонлашган.

ШАРОБ

— Яйлов¹да кўклади қора қайинлар,
Қизарди қомати расо қарағай:
Айтгин-чи, ҳижронда яшаган кунлар
Юртга баҳор келса қайдан билингай?

“Токзорлар куртагин ёзиб агарда
Узум ҳосилига шайланса шитоб,
Салқин ва қоронғу ертўлаларда
Етила бошлайди олтинранг шароб”.

1906–1908 йиллар

ДАФИНА²

Будунёдан тинч кўз юмганлар
Осойиши мангу бегумон.
Хазинасин гўрга кўмганлар
Мозорида увлайди армон.
Унутмаган юлдузлар ҳатто:
Ким дафн этган, қаерда, нима.
Қазодан ҳам даҳшатли, зотан
Ажал қўриб ётган хазина.

1908 йил

¹ Яйлов — Қримдаги тоғ тизмаларининг умумий номи; ўндан ортиқ тоғ яйлови ўзаро туталиб, ёпиқ ва яхлит баландликни ташкил этган жой.

² Иван Бунин Парижда чиқадиган “Последние новости” газетасининг 1932 йил 10 июль сонидида чоп этилган битикларида буюк форсигўй шоир, адиб ва мутафаккир Саъдий Шерозийнинг (Шайх Саъдий, 1203/1210–9.12.1292) “Гулистон” асаридаги ҳар қандай дафинани юз бошли аждар кўриқлаб ётади деган мазмундаги фикрларини келтирган. Юқоридаги шеърда Шайх Саъдийнинг ана шу фикри билан ўзаро ҳамоҳанглик мавжуд. Умуман олганда, Бунин Саъдий асарларини севиб мутолаа қилган ва Шарқ шоирига кўп бор мурожаат этган.

ҚҰШИҚ

Феруза¹ ҳам бўлмиш хор,
Моғор босиб далада.
Кўнглимга қарамас ёр —
Бегисанд шу паллада.

Биламан, зигирпоя
Жуда нафис гуллайди.
У ўсарди қайда-я,
Ҳеч эсимга келмайди.

Биламан, қарофинг — чўғ,
Кўзингда нур ўйнайди.
Лекин, қаролмайман, йўқ,
Ибойим йўл қўймайди.

1906—1909 йиллар

СОҲИЛ

Яна кўклам яшнар ойна ортида.
Кулбада энг сўнги нарсами-нима —
Заъфарон шам нурида
Тебранади юпқа бир кема.

Ювиб-тараб ҳамда ясантирдилар,
Сўнг тўсиб қўйдилар бўздек юзини,
Бир муддат шу ҳолда қолсин, дедилар
Сенинг қиёфадош ва гунг дўстингни.

¹ Феруза — қаттиқ ва юмшоқ кўринишга эга минерал. Қаттиқ ферузанинг ранги кўк ва самовий кўк бўлиб, яшил, қўнғир яшил ва қўнғир ранггача ўзгаради. Юмшоқ феруза нам ҳолатда учрайди, куритилганда каттиклашади. Ранги оқимтир, оч ҳаворанг, ҳаворанг яшил ва оч яшил бўлади.

Шўрликнинг на оти, на зоти бордир,
На дўсти, на ота-онаси, уйи.
Тобут ичра кечган умри абгордир,
Ҳар бир сонияси дўзахдек куюк.

Охирати обод бўлсин, майлига!
Озод руҳинг каби ҳадемай
Мовий уммон сари чиққай сайрга
Оқ кема.

16. VIII. 1909 йил

ВИДОЛАШУВ

Эски чинорзорнинг бўйида қутсиз
Кўринар қуриган чашма ва жарлар,
Лола-қизғалдоқлар тўшалган қирмиз
ва заррин барглар.

Осмон сўник, офтоб ботди бир зумда,
Совуқ шамол эсар. Мовий кўзингдан
Дона-дона сизган йилтироқ ёшлар
Бўзаргай баайни фериуза тошлар.

1906—1909 йиллар

ЗИЁРАТЧИ¹

Сажжодага чўкди, лангар ташлади,
Ялангоёқ, оқ соч, юпқа чопонда,
Салласи қозондек... Оқшом бошланди
Олдинда файзли тун руҳ берар жонга.

¹ Бу шеър 1910 йили Москвада нашр этилган “Друкаръ” тўпламига “Ҳожи” деган сарлавҳа остида киритилган.

Сўнг турди, кафтини босди тупроққа,
Пулини ямоққа яширган дайди
Сингари қалбида бир ўй асрайди —
Меҳнатига ризо сўрайди Ҳақдан.

Шунқор нигоҳига менгзайди кўзлар,
Син солиб тикилар мовий осмонга.
Тасбеҳ донасига дўнди юлдузлар
Муқаддас ва азиз ўшал маконда.

Кўнгил ҳам, кафтлар ҳам — ҳаммаси очиқ...
Самода ахтарлар кўзёшдек сочиқ.

1906–1910 йиллар

ЙЎЛ БЎЙИДА

Эски, қийшиқ бўлса ҳам, бироқ
Деразадан кўринар осмон:
Ойнада ой акси — япалоқ,
Йилт этади доғдек ҳар замон.

Чол эртарақётди, набира
Ухламасдан чиқиши лозим.
Ўй сурса ҳам, тугамас сира —
Куз тунлари чўлда хўп узун!

Кеча оқшом ўтди тожирлар
Катта йўлдан, қишлоқ оралаб.
Изғиринда совуқ йилтирар
Буқа шохи ва аробалар.

Уловлар мўл, изма-изэди,
Жон кирганча ҳатто қамарга, —

Тунги карвон соясин тутиб,
Анғизларда кузатиб боргай...

Каспийга юр, унда иш бисёр,
Таъминламоқ мумкин ҳаммани,
Тоғжирлар-ла бирга кетгум бор,
Лек кўз қиймас қийшиқ ойнани.

*Гилон (Қоҳира яқинида),
28.1.1911 йил.*

ҚЎНОҚ

*Дунё — ўрмон, қушларга тунги макон.
Қоҳинлар дуоси*

Шом пайти илийди ўрмон зулмати
Ва илиқ сув узра — шафақ нурлари.
Шу зулматнинг яшил бағрида ётиб,
Ҳордиқ ол ҳузурланиб.

Тонг отганда эса оппоқ, сершабнам,
Қанот қоқ, баргларни айлагин тўзон.
Ва тиниқ осмонга синггин чунонам —
Ватанингга қайтгин, жон!

Ҳинд океани, II.1911 йил

ЧОРЛОВ

Нафақада юрган денгизчидек мен
Ҳар тун денгизни туш кўриб чиқаман.

Мустаҳкам боғлайман ўзни арқонга,
Токи олиб кетсин мени уммонга.

Зотан, хотиралар асти тинч қўймас,
Янги саргузаштга чорлайди пайваст.

Энг чет денгиз, олис юртга бошла, дер.
Армон тугар жойга лангар ташла, дер.

Атлантида¹ сари қадамим етса,
Майли, ўша ёқда йўқолиб кетсам.

Аммо, биламанки, ўлгуним қадар —
Мумланган арқонлар тушимга кирар.

Тубсиз уммон, соҳир мавжлар оша мен —
Дарғанинг даъватин кутиб яшайман!

8.VII.1911 йил

БОШ ҚАРОЛ

Тунчироқ ваҳмали ва совуқ,
Кенг саройда ёнар қийимсиз.
Юздан ошган жўкалар тиқ-тиқ
Деразани чертар тинимсиз.

Жала қуяр, гўё беомон
Том босди ё босдилар томни.
Шовқин-сурон... Дард узра чипқон:
Вассажуфтдан чаккилар томди.

То тонггача оввора бўл, сен —
Қўлларингда тоғора бўлсин!

¹ **Атлантида** — Платон асарларида сақланган юнон ривоятларига кўра, Атлантика океанида, тахминан Гибралтар бўғозининг гарбида мавжуд бўлган улкан орол. Ери серҳосил, аҳолиси зич жойлашган бу ҳудуд zilзила натижасида океан қаърига чўкиб кетган. Атлантиданинг мавжуд бўлганлиги ва ҳалокатга учраши сабаблари фанда ҳанузгача муаммо бўлиб қоламоқда.

Тунинг ўтсин ташвиш-армонда,
Юпун камзул, калта иштонда!

1906—1911 йиллар

ХИРГОЙИ

Қишлоғу маҳаллада,
Зиёфат ва яллада
Умрингни қилдинг адо.
Ўрмонда куним ўтиб,
Кулбаларда хун ютиб,
Сенга хўп бўлдим гадо.

Қизлар тўқирди гилам,
Бола — энага билан;
Ўзим ёлғиз ҳамиша.
Тар мева каби олтин
Ва банди қушдай сокин,
Зиғирдан ҳам кумуш-а.

Мен эдимми суймаган
ҳамда ҳеч сизинмаган,
Асрасин, дея Худо?
Умр сувдек оқарди,
Сочларимиз оқарди...
Ва сенда сўнди садо.

Офтоб — ботар чоғида
Бўлар ҳар бир ҳовлида,
Эманзордан ўтар йўл.
Куннинг тафти сезилмас,
На-да занжир узилмас,
Бандиликка рози дил...

1906—1911 йиллар

АЙТИШУВ¹

— Кеч тушиб қолди, болам
Йўл кимсасиз, серхатар...

— Она, бабақхўрозни
Эмчи интизор кутар.

— Ўрмон — талончига кон,
Хосиятсиз жойлар-да...

— Ўткир пулат пичоғим
Камаримга бойланган!

— Дарё тошқин, сув совуқ,
Кемачилар уйғонмас...

— Энгил-бошим қурир-ку,
У соҳилга ўтсам бас!

— Ой бориб, қачон омон
Қайтгайсан, болажон-а?

— Бир гап бўлар, биз обдон
Хўшлашайлик-чи, она!

23.VII.1912 йил

¹ Санкт-Петербургда чиқадиган “Вестник Европы” журналининг 1913 йил 2-сониди (февраль) “Лапар” сарлавҳаси остида эълон қилинган бу шеър рус халқ қўшиқлари оҳангида ёзилган. Бу борада Иван Бунин шундай деган: “Мен қачонлардир лапар ва термалар, халқ айтишувлари ва маталларни тўплаш билан астойдил шуғулланганман. Бу гоятда бебаҳо бойлик бўлиб, қанча кўп ва хўп ёзиб олинса ҳам, бари бир, адогига етиб бўлмайди... Ҳар хил термалар ва халқ айтишувларининг ўзидан қарийб ўн бир мингтачасини тўплаганман. Билмайман, ушбу материалларнинг барчаси ҳозир сақланганмикан, улар Москвадаги архивларим ичида қолган. Эндиликда нималарнидир хотирамда қайта тиклашга интилаяпман, аммо хотира дегани — алдоқчи-да”. Қ а р а н г : “Подъём”, Воронеж, 1979, №1, с. 121.

СЎЗ¹

Хок, мўмиё, сўнтак — ўлик барчаси,
Фақат сўзда жон бор азалдан.

Букуҳна дунёмиз — зулмат дахмаси
Барҳаётдир сўзва ғазалдан.

Ёзувдай зўр неъмат, соҳир мулк борми!

Яшасайдик асраб муттасил

Жон қадар, ҳеч қурса, имкон қадарми,

Зотан, боқий инъом бизга — тил!

7.1.1915 йил. Москва

УРУШ²

Сарвзору саганалар оралаб

Кўкка ўрлар тундек қора қаргалар.

Уққа учган салла бир ён ётар хор,

Бир томонда ипак рўмол кир, абгор.

Азиз китоб узра из бор — нағалми...

От туёғи шунчалик ҳам дағалми!

Эгасиз боғ пайҳон, ичим ачирми.

Куюк шохга интилганча хачирим —

Ҳанграр, яна боққа қасди бормикан?

Мен — пес, мендек мохов эса шод-хандон,

Аччиқ тутун ичра кезгум лол-ҳайрон,

Бундай дўзах Аршга ҳам озормикан:

¹ “Летопись” журналининг 1915 йил 1-сонида (декабрь) эълон қилинган ушбу шеър ниҳоятда долзарб аҳамиятга эга бўлган. Иван Бунин 1913 йили ўз даврининг модерн адабиёти хусусида мушоҳада юритар экан, жумладан, шундай деган: “...рус тили бузилган... рус насрий нутқига хос оҳанг ва бошқа узвий сифатларни ҳис этиш туйғуси бой берилган, назм... сийқа ёхуд бемаза бир жўн нарсага айланиб қолган”. — (Полное собрание сочинений, т. 6, с. 317).

² Бу шеър Петроградда чиқадиган “Биржевые ведомости” газетасининг 1915 йил 25 декабрь сонида “Мохов” сарлавҳаси остида эълон қилинган.

Меники бу гунг ва вайрона шаҳар,
Таслимимдир энди ордона шаҳар,
Менга тобе ҳар кўча, ҳар йўлаги,
Ҳатто барча мурдаларнинг шиппаги.
Шу хароба уй, саройлар узра боқ —
Денгиз саси нақадар хуш ва янгроқ!

12. IX. 1915 йил

* * *

Қачонлардир қуйруқдор кемаларда
Қанча вақтлар уммонларда сузганман.
Мовий осмон, елкан ва нималардир —
Бош устимда турган, дунё кезганман...
Етар энди, қуруқликни тарк этай,
Тўла-тўқис эрк дея тугар бардош.
Яна тоза кўнглим билан ҳадемай
Кўк ва уммон меҳробига қуйғум бош!

25. I. 1916 йил

* * *

Деворқоғоз мовий тусда эди кўп олдин,
Йиллар ўтиб, ранги роса униқиб қолди.

Мул суратлар ва тимсоллар ечилгач, қаранг,
Ҳар-ҳар жойдан кўринмоқда энди ўша ранг.

Кўксимнинг нақтубидаги не-не сирларим
Водарифки, ўчиб борар вақт ўтган сари!

Унут бўлиб кетганлардан, лекин ушбу бу кез
Юрагимнинг деворида сақланмоқда из.

31. I. 1916 йил

ШОШМА, ҚУЁШ!¹

Улов шошар, филдираклар йилтиллайди,
Дилимда армон, титроқ,
Бу ароба борҳо тезроқ интилгайдир,
Олдга қарайман ҳар чоқ.
Олдда не бор? Жарлик, ўра, камар бордир,
Уфқда қон шундан дарак...
Қичқирардим агар ҳукмим ўтса борми:
“Шошма, қуёш! Бас, филдирак!”

13.II.1916 йил

ЁШЛИК

Қурғоқ дарахтзорда қамчи тарсиллар,
Сигирлар бутазор кезар лорсиллаб,
Бойчечак гуллапти мовий чунонам,
Эман япроқлари пойимда гилам.

Булутлар ёғинни опичлаб кезар,
Қум-қўк дала бўйлаб шаббода эсар.
Сирли бир висолни қўмсаб тоқат тоқ,
Ҳаёт эса даштдек яйдоқ, беадоқ.

7.IV.1916 йил

ФОЛ

Бахтингданми, тахтингдан ё?..
Майли, очганим бўлсин.
Қўлингни тут, кўзимга боқ,
Қани, опанг ўргилсин...

¹ “Библия” нақллариға кўра, Мусо алайҳиссаломнинг хизматкори ва сафдоши бўлмиш Исо Навин (Исо Масих эмас!) бир жангу жадал олдидан офтобга қараб: “Шошма, қуёш!”, деб даъват этган ва натижада ўшанда куннинг бир муддат узайишига эришган.

Воҳ, кафтларинг бунча очик,
Бунча майин ва содда!
Қизармадинг, ҳаёнг ҳам йўқ,[?]
Довдираб, энсанг қотди!

Кипригингга қалқиди нам,
Рангинг оқармиш бунча?[?]
Парво қилма, қизил гул ҳам
Оқарар очилгунча.

10.V.1916 йил

* * *

Кўп вақт ўтиб, бир кун Жаннат деворлари қулади,
Хароба ва қаровсиздир Беҳиштда не-не боғлар.

Кечалари бунда энди шоқоллар сайр қилади,
Яратганнинг қаҳридан ҳам чўчимай қўйди зоглар.

Ва одамзот қайтиб келди Жаннатга ўша замон,
Ҳалол меҳнат — гуноҳлардан фориг бўлмоқ чораси.

Аммо, ундан илгарироқ ҳаракат қилди Шайтон,
Жаннат ўрнида тиклади у Бобил минорасин.

29.VI.1916 йил

ҚОРА ЧИГИРТКА

Нафармон кўк узра
Зарғалдоқ қамар.
Олтин буғдойзорда
Тунги куй янграр:

Қора чигиртканинг
Уйқуси чала.
Шунданми, маҳзун ва
Узун куй чалар.

Бир дам лолу мафтун
Теграмга боқдим.
Бошланиб кетмиш тун,
Ойдан нур ёғди.

Кўк ва замин кумуш,
Серҳосил дашт ҳам.
Тин олади сархуш
Сиймган ўлкам.

30.VI.1916 йил

* * *

Жала қуяр. Борлиқда туман.
Бош чайқайди арчалар ҳайрон:
“Эҳ, Худо-я!” — худдики пиён,
Сувга бўкиб тебранар ўрмон.

Қоровулхона ним қоронғу,
Қошиқ ўйнаб ўтирар гўдак.
Онасини элитган уйқу,
Қўра ичра маърайди хўжак¹.

Кулба ғаму пашшага тўла... —
Нечук чумчуқ сайрар ўрмонда,
Замбарик мўл, чаманзор гуллар
Ва чечаклар яшнар ҳар ёнда?

¹ Хўжак — бузоқ (шевада).

Нима учун хумкалла бола
Дунёдану ғамдан аразлаб
Ва оҳангин ёмғирга мослаб,
Қошиқ билан ойнани чалар?

Бузоқ гунгдек сас берар яна
Ва арчалар эгиб нинасин,
Тукиб солар араз-гинасин:
“Эҳ, Худо-я! Эҳ, Художон-а!”

7.VII.1916 йил

АФИНА-ПАЛЛАДА ТУЛПОРИ¹

Қоҳинлар дуода байбайлаб,
Дарвоза очилар — ҳайҳайлаб
Чўкка тушар оломон.
Келмоқда баҳайбат бир тулпор,
Тиллоранг, калласи нақшинкор,
Офтобда порлар чунон.
Шўргинанг қуриди, Илион²!

¹ Афина-Паллада тулпори (Троя оти) — юнон ривоятларига кўра, ёғочдан ишланган улкан от; унинг ичига яшириниб олган юнонларнинг сара аскарлари Трояга (Илионга) кирганлар. Трояликлар юнонларнинг бу хийласидан гафлатда қолишган, яъни шаҳар девори олдида турган отни юнон илоҳи Афина-Палладанинг туҳфаси деб ўйлашган. Соҳибқаромат Кассандранинг огоҳлан-тиришларини эшитмай, ёғоч отни шаҳарга олиб киришган. Тунда юнонлар отнинг ичидан чиқиб калъа дарвозасини очганлар ва қолган қўшинни шаҳарга киришига имкон берганлар.

² Илион (Троя) — Кичик Осиёнинг шимолий ғарбидаги қадимий шаҳар. Юнон эпоси орқали маълум. Жез даврида (милоддан аввалги тахминан 3 мингинчи йиллар) йирик марказ ва кичик подшолик пойтахти бўлган. Милоддан аввалги тахминан 1260 йилда Троя уруши натижасида вайрон қилинган. Кейинчалик, милоддан аввалги 700 йилда юнонлар Троя ўрнида Янги Илион номли шаҳар барпо этишган.

Қудратли, улуғвор, гавжум кент,
Шўринг қурсин, Илион!
Қоҳину оломон гавгоси тўсди
Кассандра садосин,
Халоскор башорат нидосин
Энди ҳаргиз эшитмагайсен!

22.VII.1916 йил

* * *

Чарх² йўқдир бу фалак остида, Эгам:
Чарх йўқдир: гардиш бор ва яна кегай,
От билан йўллар бор извошчига шай
Ва чамбарнинг тарақлаши, ярақлаши ҳам.

Аслида, олам ва биз эмасми Чарх?
Ўзгалардан нима билан қилдик фарқ?
Зотан, жами Чархдан кўра қимматдир
Чарх ҳақида мавжуд биргина Фикр.

25.VII.1916 йил

* * *

Кунлардан бир куни бўлмаб бунда, йўқ.
Хувиллаган ушбу хонамда аммо
Ҳеч нарса ўзгармас: стол, ўриндиқ,
Девордаги ўша қадимий сиймо.

Ўша-ўша: барқут қанотин мақтаб,
Кириб келади-да яна жонҳалак,

¹ “Шўргинанг қуриди, Илион! Қудратли, улуғвор, гавжум кент” — “Апокалипсис” матнидан (юн. apokalypsis — башорат, дегани). Бу китоб яҳудий ва христиан динларининг юзага келишига оид диний адабиёт намуналаридан биридир.

² Чарх, филдирак, доира, тегирмон тоши — дунёнинг аксарият халқлари асотиршунослигида абдий айланувчан ҳаракатга оид фикрларни ифода этувчи илоҳий тимсоллар.

Мовий шифтда ипак гулдек ярақлаб,
Учиб-қўниб-учиб кезар капалак.

Худди ўшандайин, очиқ ойнадан
Кенг осмон тикилиб қарайверади.
Ва уммон — зангори, яйдоқ бир майдон,
Кимсасиз бағрига чорлайверади.

10. VIII. 1916 йил

* * *

Сокин тунда чиқиб келди тўлин ой
Тим қора дарахтлар оралаб.
Манзар эшигининг саси, ҳойнаҳой,
Хузурбахш оҳангдек таралар.

Орамизда кечиб арзимаган баҳс,
Сен унда доғ ва мен бунда доғ.
Шундай ажиб тунда биз ютиб нафас,
Ўрнимизга хўрсинди гулбоғ.

Ўн олтига қадам қўйган эдинг сен,
Мен киргандим ўн етти ёшга.
Эслагин, сен эдинг ўшанда, лекин
Ой нурига эшикни очган!?

Лабларингга босиб кўз ёшда бўккан
Нафис рўмолчангнинг учини,
Титраб, тушириб ҳам қўйгандинг, эркам,
Сочингдаги тўғнағичингни.

Ўртаниб ва ёниб менинг ҳам жоним,
Жўшган эди кўнглимда жунун...

Қанийди, қадрдон, бўлса имкони —
Қайтиб келса эди ўша тун!

27.VIII.1916 йил

БУЛБУЛНИНГ ИЛК САЙРОҒИ

Милтиллаб эрийди ой булутлар товогида.
Олма дарахти кўркам оқ гуллар қучогида.

Ой гирдини уммондек ўраган абри найсон
Мавжланади, тўлқини нафис ва ларзон-ларзон.

Тиниқ хиёбонларда салқин ҳаво таралгай,
Булбулнинг илк сайроғи мисли наво, яралгай.

Уй оқшом оғушида, деразанинг қошида
Сочларин ўрар бир қиз ой нурин ёгдусида.

Қизни ҳайратга солар, яйратар юракларин
Дунё минг бор эшитган баҳорнинг эртаклари.

2.X.1916 йил

ҚАРИ ОЛМА ДАРАХТИ

Эгнингда фатила-фатила хушбўй қор,
Офтобда олтиндай товланган жарангдор
Ари ва замбурлар оғушида бу дам
Кексараяпсанми, азизам? Чекма ғам!
Айт-чи, сендек яшнаб ва яшариб такрор,
Гуллаб туриб қарий оларми ҳар ким ҳам!

1916 йил

КАРВОНДА

Ой нурида олис жанубда
Қумлар сувдек порлаган кезлар
Эсламагин жононни кўп-да,
Ёддан чиқсин гинали кўзлар.

Ой нурида қум оқар ялт-ялт,
Олтинмикан ёки сувми ул?
Армон тўла юракка фақат
Юпанч эрур эгар билан йўл.

Ой нурида ҳар бир саксовул,
Ҳар битта тош қорайиб боқар.
Эсаётган ҳароратли ел
Ёр нафаси каби хуш ёқар.

28.VIII.1917 йил

* * *

Эрта саҳар, ғира-шира тонготар,
Юракларни ўн олти ёш уйғотар.

Ҳали-бери боғ пинакда, афтидан —
Мизғир жуқа гулларининг тафтида.

Сир-синоат ва сукунат ичрадир,
Менга таниш деразали бу қаср.

Ором олар ойнага парда ёпиб,
Ўн олти минг оламимнинг офтоби.

27.IX.1917 йил

* * *

Арқонини узди-ю довул,
Далаларда югурди бебош.
Жалаларда баргдек бўлгач хўл,
Яхши ҳамки кўринди қуёш.
Сўнг булутлар боғ узра ўсди,
Мум девордек офтобни тўсди
Ва очилди рангин камалак,
Боғи Эрам дарвозасидек,
Бир муҳташам, бирам ваҳмали.

1.X.1917 йил

* * *

Кимсасиз, муҳташам боғ саҳни аро
Боряпман, пойимда инграйди хазон:
Бу нечук эрмакдир харобдан-хароб,
Кечмишни тепкилаб ўтмоқ ҳар қачон!

Ҳолбуки, илгари яширган қадрин
Нимаики бўлса, эшлаш — ҳаловат!
Соғинмоқ яна бир баҳорнинг атрин —
Бу азоб, бу алам, бу ор, маломат!

3.X.1917 йил

* * *

Бир юлдуз мавжланар олам тоқида...
Айт, кимнинг афсунгар қўллари — чаққон,
Сабр косасидек лиммо-лим жуда
Сирли бир қадаҳни сунмоқда бу он?

Юлдуздек ёнади турмушнинг гами,
Фалакнинг кўзёши, юракнинг дарди.
Не учун, Худойим, бу тўла жомни —
Аччиқ ҳаётимни кўкка кўтардинг?

22.X.1917 йил

* * *

Бугулар, арилар, майса, бошоқлар,
Бумовий кенгликлар, бу тафту шарор...
Вақтики, бандадан Эгам сўроқлар:
“Кечдими ердаги умринг бахтиёр?”

Ва бари ўчса ҳам у кез хаёлдан,
Шу дала йўлини эслашим тайин.
Дилим шод, кўзда ёш, тилим лол ҳолда
Сўнг бошим саждага қўйиб ётайин.

14.VII.1918 йил

ТУТИҚУШ

Ватанида эди ям-яшил...

Брэм¹

Тутиқушни уммон ортидан
Тутиб бу ён келтиришганди.
Саргайибди соғинч дардидан
Тор қафасга қамалган банди.

¹ Брэм Стокер (ингл. Abraham “Bram” Stoker, 1847–1912) — ирландиялик романнавис ва қисқа ҳикоялар муаллифи. Готика услубида битилган “Дракула” (1897) асари уни машҳурлик чўққисига чиқарган. Ушбу асар бутун дунёда кўршапалак мисол қонхўр одамларга ўхшаган кўрқинчли образлар яратилишига туртки бўлган.

Уша олис, обод маконинг
Энди қанча куйлама, шўрлик!
Қайтиб келмас яшнаш замонинг,
Сенга насиб этмагай ҳурлик.

10. V. 1921 йил

* * *

Парранданинг ини бор, дарранданинг — макони.
Нораста бу кўнглимга алам қилган нақадар,
Тилга минг азоб бўлган айтмоқ бир сўз — видони,
Отам уйин тарк этиб кетарканман дарбадар!

Дарранданинг — макони, парранданинг ини бор.
Юрагим гурс-гурс ургай, ҳам ич-ичидан куйгай —
Менми ёки елкамда йиртиқ йўлхалтамми хор —
Эзгу тилак-ла ҳар гал кирсам ижара уйга!¹

25. VI. 1922 йил

КАМАЛАК

Камалак меҳроби — Худо эҳсони,
Ҳаёт учун неки бўлса гар зарур —
Ҳаво, сув ва ёғду унда жам эрур.
Қора булут аро рангин дунёни
Бизга шоён этар. Фақат Биру Бор
Марҳамат айласа: худди малакдек
Саноқли кишилар — шу камалакдек —
Умри поёнида порлагай бир бор.

15. VII. 1922 йил

¹ Буниншунос олимларнинг фикрича, бу шеър сюжети қисман “Библия” нақлларидан олинган. Хусусан, Исо Масих шундай деган: “Тулкиларнинг уяси мавжуд, кўкда учар кушларнинг эса ини бор; фақат Одам Боласининг бош кўядиган жойи йўқ”. (Лука Инжили, IX, 58).

* * *

“Яна совуқ юзли, оқ сочли осмон,
Яп-яланг далалар, тиқилинч йўллар,
Сап-сарик гиламга ўхшаган ўрмон,
Остонада извош, қарол, жомадон...”

— Эҳ, эски дафтарни варақлаб толдим!
Бадбин банда, ахир, Худога ёқмас?
Дилхуш куз сайрига чиқишдан олдин
“Яна” деган сўзни битмагайман, бас!

7.VI.1923 йил

* * *

Деразамга боқардинг ва зерикардинг,
Келар эдинг, лек ичингда пинҳон дардинг...
Зеро, айна шу хоҳиш бор ўзимда ҳам:
Қаламимни шундоққина қўйсам, шартта —
Деразадан тушиб келсам ва албатта
Сени баҳор богларига олиб кетсам.
У богларда изҳори ишқ қилган эдим,
Сенга боқиб, йиглаб-сиқтаб шундай девдим:
“Гар жаннатда учрашсак бир бахтиёр кун,
Бог ичида ё кўчада, майли, қайда —
Оёгингга қўярдим бош раҳмат айта
Севгим учун”.

6.XI.1938 йил

АЖИБ ПОРЛАР ШАМЛАР ЁЛҚИНИ...¹

* * *

Эй қалб! Кенгроқ очил, қабул айла, оҳ,
Баҳорий ҳисларни — оний меҳмонни!
Табиат, эт мени оғушингга жо,
Чиройингга фидо этайин жонни.

Эй сен, юксак осмон, йироқдан-йироқ,
Чексиз мовий кенглик — йўқ сенда сарҳад.
Эй поёнсиз дала — ям-яшил ўтлоқ,
Чин дилдан талпингум сизларга фақат!

ҚИШЛОҚ ТИЛАМЧИСИ

Ухлаб ётар эман тагида
Тиламчи чол, ночор, ногирон.
Ямоқлари мўл чакмонининг,
Этагида офтоб сақлар жон.

Мўл йўл юриб, ҳориган дилхун,
Ётиб қолган эман остида.
Оёқлари толган, ёнар кун,
Тиг санчар ўт чолнинг устига.

Оҳ, қашшоқлик енгмишдир буткул,
У бошпана топмас ҳеч жойдан.

¹ Турсун Али таржималари.

Турсун Али — 1952 йилда Фарғона вилоятида туғилган. Шоир ва таржимон. 2008 йили “Дўстлик” ордени билан мукофотланган. Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасининг аъзоси.

Қисмат эрур гарибга нуқул,
Остонадан тиламоқ фойда.

Гадолар йўқ пойтахтда асло,
Муҳтожлик хор айлаган яккаш!
Зиндон ичра — панжара аро,
Кам учрайди бу хил жафокаш.

Узоқ умрин йўлларида ул
Бор қувватин меҳнатга берди.
Гўр қошида ўша куч буткул
Етмай қолса нетсин? Не дерди?

Қишлоқлардан қишлоққа ўтар,
Тили аранг ўқир дуони.
Ё ажал — ҳақ қўлидан тутар,
Жабри кўпдир қадим дунёнинг.

Ухлар. Яна қалқийди тезда:
“Худо ҳаққи, хайр қил. Яна хайр...”
Аянч — бунча хўрликни Русда,
Ато этган бўлса наҳот дайр?!

ДАЛА ГУЛЛАРИ

Ўт шуъласи, ойна орти яширин,
Нозланиб очилар бебаҳо гуллар.
Нафис атри тиниқ, мусаффо, ширин,
Барги, банди гўзал, нодирдир улар.

О, гулни ўстирар иссиқхонада,
Мовий уммон оша келтирмиш уни.

Қўрқитолмас уни совуқ шабада,
Чақмоғу гулдурак, тунлар салқини.

Ватанимнинг сўлим далаларида
Шу гулнинг камтарин аймоқлари бор.
Очилар баҳор, ёз паллаларида,
Бағрида гоҳ яшил ўрмон, ўтлоқзор.

Ойна иссиқхона, йўқ, йўқ, бу гуллар,
Осмон кенглигини кўрадир дилбанд.
Ўтга эмас, сирли маъвога улар,
Абадий буржларга бўлганча пайванд.

Улардан уятчан гўзаллик эсар,
Юрак ва кўзларга яқин қариндош.
Бошқа ким ҳам ўша кезларни эслар,
Аллақачон унут ва... тагин сирдош.

* * *

Ёдимдадир узоқ қиш тунни,
Ола-ойдин. Сукунат ҳар ён.
Ажиб порлар шамлар ёлқини,
Остонада йиғлайди бўрон.

“Болажоним, — шивирлар онам, —
Уйқунг келган бўлса агарда,
Эртага ҳам бўлиш-чун бардам,
Уйғониш-чун шодмон саҳарда,

Унут бўрон увлаётганин,
Менинг бирла эканинг унут.

Эсла ўрмон майин шивирин,
Қайноқ кунлар тафтин ёдда тут.

Қайинларнинг садосин тингла,
Ёд эт — ўрмон ортида уват.
Далаларда, юзлаб, минг-минглаб
Зар бошоқлар тўлқини қат-қат”.

Мен ҳам таниш маслаҳатни-ку,
Дастурамал билдим ўзимга.
Орзуларнинг огушида тун,
Уйқу кела бошлар кўзимга.

Уйқу билан келар ёнма-ён,
Алла айтган хаёл нафаси,
Ҳам шивирлар пишиб бўлган дон,
Англаб бўлмас қайинлар саси...

* * *

Қалдироқ-ла мени қўрқитма,
Тошқин сувнинг шовқини қувноқ!
Бўрондан сўнг бўлар, унутма,
Мовий осмон чунон мовийроқ.
Тингач бўрон, яна ёш бўлиб,
Янгича кўрк ялтирашида
Ифорлироқ, чиройга тўлиб,
Гул очилар айлаб нашида!

Қўрқаман, лек ёгинли кундан,
Уйлаш оғир, ҳаёт ўгади.

Ғамсиз, бахтсиз, гоҳ у, гоҳ бундан,
Тирикчилик олиб кетади.
Борар сўлиб қувватда ҳаёт,
На меҳнатсиз, на бир қурашсиз,
Ғамгин, намчил, туман ҳам, ҳайҳот,
Меҳрни умрбод кўмадир шаксиз!

* * *

Кўринмайди қушлар. Хувиллоқ, бемор,
Чирийдир тақдирга тан берган ўрмон.
Замбуруғ йўқ, лекин аччиқ изи бор,
Жарликлардан, кўринг, анқир беармон.

Ўрмон қаъри чўкди, ойдиндир ойдан,
Буталар багрида ўлан ёнбошлар.
Куз, ёмғир зарбидан сўлжайган лойдай,
Қора барглар тагин қорая бошлар.

Далада-чи, шамол. Кун эса совуқ,
Қовоғи солиқдир, мен-чи кун бўйи,
Кимсасиз даштзорга борганча ёвуқ,
Кетаман қишлоқдан дунёга тўйиб.

Мени аллалайди отлар дупури,
Дарддош бир қайғу-ла англайман алҳол,
Милтиғим найида — бир хил сурури,
Нени наво айлаб қуйлайдир шамол?

ОНА

Кун бўйи, тун бўйи — саҳаргача то,
Даштларда қутурди бўрон ҳам чунон.
Четан деворларни айлади вайрон,
Қишлоқлар бузилиб кетганди ҳатто.
Кимсасиз бир уйга кирганди босиб,
Дераза ойнаси кетди зириллаб,
Қуруқ қор айланди қақшаб, чириллаб,
Зимистон хонага эмас муносиб.

Аммо олов бор-ди — кечаси ўчмай,
Ёритиб турарди қовоқхонани,
Тонгга қадар ҳолин кўринг онани,
Аёл юммай кўзин, на еб, на ичмай,
Бунда бўлди... Ё ел, ё битган мойи —
Дафъатан ўчирди чироқни сўнгра,
Боласини олиб кифтига ўнглаб,
Аёл йўлга тушди қилиб хиргойи...

Тун роса чўзилди — Ялдо ҳам бекор...
Баъзан уни ширин мудроққа чулғаб,
Секин сас берар бад қуюн очмай лаб,
Қора пешайвонда шопирганча қор.
Бўрон ёввойи ҳис исканжасида,
Тўсатдан ташланиб қолганди уйга.
Дир-дир титрагай деб борганди ўйга,
Гамда кимдир унинг музпанжасида.
Даштда заиф инграр — тушмиш не кўйга?
Неча бор тонггача, қўйганми танда?
Ҳорғин кўз ёшдан ялтирамади,

Демам, бола кўргач — қалтирамади,
Унга нурсиз кўзи билан боққанда...

МАЁҚ

Кўзсиз ойна, маёқичида,
Кузшамоли елар увиллаб,
Шовқин солар маёқ учида,
Салқин шамол мени маст қилар.

Мен бурама зинада тўхтаб,
Пастга боқдим — тўлқинлар саси.
Соҳил мавжи, осмондир ажаб,
Ва уммоннинг мовий нафаси.

Пастда тўлқин, тепада тордек
Занжир боғи жаранглаб куйлар.
Маёқ, кўрфаз, тўлқин ўркачдек
Ва мен, осмон, булутлар, уйлар...

ИККИ КАМАЛАК

О, бир жуфт камалак — зарнигор, малҳам,
Баҳор ёмғирлари. Жило сочар нур.
Қуюқ дарахтзорлар ичра ушбудам
Намчил май ҳавоси қолдирган биллур.
Уфқда қоронғу булутлар зил-зил,
Қора нуқта — қушнинг қанот излари.
Камалак турфа ранг, нофармон, яшил,
Анқир бошоқларнинг тотли ислари.

МАЪЮС ХОТИРАЛАР ДИЛДА УЙҒОНДИ...¹

* * *

Нақадар нурафшон гуллаган баҳор!
Ҳар галгидек боқиб кўзимга бедод
Ва, айт-чи, нимага маъюссан, дилдор,
Нимадан сўзингда бунча илтифот?

Сукут ичра нафис гулдек титрайсан...
Омайли, гапирма! Иқроор не керак?
Англадим: илтифот — ҳижрондан дарак,
Мен яна ёлғизман!

ОҚШОМ

Биз бахтни хотирдан излаймиз музтар,
Ҳолбуки, у мавжуд ҳар ерда ҳар вақт —
Чайла ортида кузги боғ муаттар
Ва дарчадан эсган сабо эрур бахт.

Тубсиз осмон узра парқу булутлар
Ястанар, товланар... Мен-чи, айлаб жаҳд
Кузатиб англадим, бизлар беҳабар:
Ғофилга берилмас асло бахтдан тахт.

Очиқ даричага чирқиллаб бир қуш
Қўнаркан, китобдан кўз узиб шу он,

¹ Сирожиддин Рауф таржималари.

Сирожиддин Рауф — 1967 йилда Қарши шаҳрида тугилган. Журналист, ҳуқуқшунос, шоир ва таржимон. 2002 йилда “Шухрат” медали билан тақдирланган. Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасининг аъзоси. “Шарқ юлдузи” ва “Звезда Востока” журналлари бош муҳаррири (в.б.) лавозимида ишлайди.

Хорғин нигоҳ ташлаб қўйдим у томон.
Оқшом чуқаётир, осмон рўйи хуш.

Тегирмон қўшиғин тинглайди тандир...
Кўряпман, эшитдим — бахтим шундадир!

* * *

Бугун тунда кимдир қуйлади узоқ,
Зимистон далани кезиб дарбадар,
Ўтмиш бахт ва эркни қўмсади қўпроқ,
Овозида силқиб ўкинч ва кадар.

Сен ором олардинг... Дарчани бирдан
Очдиму қўшиқни ёниб тингладим...
Жавдар билан ёмғир ҳиди уфурган,
Салқин кеча ғоят хушбўй ва надим.

Бу нола қалб торин чертдими? Билмам,
Маъюс хотиралар дилда уйғонди...
Сени шундай жондан севгандим мен ҳам,
Сен ҳам севган эдинг мени қачондир!

* * *

Қандай осойишта ва қандай очиқ,
Хувиллаган замин ғариб тус олган.
Хазонрез боғларда хотирот сочиқ,
Улуғвор осмон ҳам совуқ-бўзарган.

Эй, бепоен осмон, сенинг забонсиз,
Сокин ҳайбатингдан шошиб қоламан.
Ахир, бу ғариблик кўнглимга эгиз,
Мен кузни қувониб қарши оламан.

Сочилган оловдай япроқлар лак-лак,
Нодир бӯёқларда товланар экан,
Борда ора-чира чирқиллар читтак,
Уларга хуш ёқар шу унут маскан.

Фақат куз шамоли гувлаган тунда,
Манзара ўзгарар, ҳаво айнийди.
Ошиқ қалб ҳижрондан бўзлайди шунда:
Оҳ, кўнглим маҳрами бўлса қанийди!..

* * *

Бир кун келиб жисму жоним йўқолар,
Лек, шунда ҳам ҳувилаган бу хона
Бутун ашқол-дашқоли билан қолар —
Аввалгидай оддий ҳолатда яна.

Ва, яна шундай тинсиз учиб юрар
Қанотлари рангин капалак:
Париллар, шитирлар ҳамда пирпирар
Зангори шифт узра жонсарак.

Ва, яна шундай осмон ҳам пастга,
Очиқ даричага боқди аста.
Мовий денгиз жимир-жимир тинмайди —
Бўм-бўш кенг бағрига чорлаб имлайди.

БИРИНЧИ БУЛБУЛ

Кўкда новвот каби эриб, ялтирайди ой,
Олма гули оқ, кўнғироқ — ажиб бир чирой.

Кўк юзида тарам-тарам жимирилар шафақ,
Ой теграси нилий рангда товланар фақат.

Шовулар совуқда юпун ва ҳарир боғча,
Маҳзунликда булбул нолон сайрайди чаҳ-чаҳ.

Очиқ дарича олдида ним қоронғида,
Қизча сочларини ўрар ой ёруғида...

Шунчалар тотлидир, бу баҳорий ҳикоя —
Минг айтилса-да, яна янги, бениҳоя!

* * *

Ёлғиз қаршилайман шодмон кунларни —
Шимолда, овлоқда... Сизда-чи, кўклам
Ўрмонга жон берар эритиб қорни,
Кўрфаз майсалари ложувард, кўркам.

Оқ қайин қимтиниб яшилланади,
Баландроқ олади булут забтини,
Шамол боғни силқиб, сокин энади
Дарчага уфуриб апрель тафтини...

* * *

Қаровсиз боғдаги ўшал букри тол ости
Ховузда тун чоғи сокин чайқалган юлдуз —
Саҳаргача милтираган шу чўғни, рости,
Мен энди ҳеч қачон кўкда кўрмасман, афсус.
Болалигим кечган олис қишлоқ жонажон
Ва бағрида мен ёниб илк қўшиқлар битган,
Ўсмир орзуларим рўёбини зор кутган
Ота уйимга ҳам энди қайтмам ҳеч қачон!

Бахтиёр Назаров¹

ФИТРАТ ВА БУНИН²

XX аср ўзбек адабиётининг жаҳон сўз санъатидаги ўрни ва роли қандай? Биз бу саволга жавоб излашга узоқ вақт бирёқлама ёндашдик. Дунё тан олган хориж адиблари, аксаран рус ёзувчилари ўзбек қалам аҳлига кўрсатган таъсирни топишга гоҳида холис, кўпинча эса зўраки интилиш билан машғул бўлдик. Ҳолбуки, ўзбек ёзувчилари ҳам ўз асарлари билан жаҳон сўз санъатию адабий жараёнига улуш қўша олгани айни ҳақиқат. Аммо биз бу улушни тадқиқ ва таҳлил орқали кўрсатиш тугул, ҳатто эътироф этишга ҳам чўчидик, журъат қилмадик. Бугун эса ўша хато ва камчиликларимизни мардларча тан олиш, айбни ўзимиздан — ўз танқидчи ва адабиётшуносларимиздан қидириш ўрнига нуқул шўро сиёсатию унинг мафқураси зуғумига тўнкаётимиз.

Оврупо ва Америка танқидчилиги ҳамда адабиётшунослигининг кўпдан-кўп хусусиятларидан бири шундай: улар ўз минтақаларида яратилган асарлар фазилатини жаҳонга кўз-кўз қилишни, кенг тарғиб-ташвиқ этишни сал-

¹ *Б. Назаров*. Фитрат ва Бунин / “Тафаккур” журнали, 2015, 4-сон, 64–70-бетлар.

² *Бахтиёр Назаров* (1945.17.9, Тошкент) — адабиётшунос олим. Ўзбекистон Фанлар академияси академиги (2000), филология фанлари доктори (1984), профессор (1994).

кам қонунга айлантирган ва барча соҳада бўлгани сингари адабиётда ҳам дунё гегемони эканига атай ургу беради. Тўғри, Оврупо ва Америка адабиётининг жумлаи жаҳонга кўз-кўз этарли ютуқлари оз эмас. Лекин чиндан-да ютуқ демоққа арзирли баъзи асарларни муносиб эъвозлаш билан бир қаторда уларга бирёқлама ёндашув ҳам мавжуд экани жаҳон афкор оммасига сир эмас. Ҳатто Нобель мукофотини беришда ҳам баъзан наинки жузъий, балки жиддий нохолисликлар кўзга ташланмоқда. Алалоқибат олийжаноб умуминсоний қадриятлар теран акс этган бадий асарлар бир четда қолиб, айрим ночорроқ асарлар, гарбона дидга мос келгани учунгина, совринни илиб кетаётир. Собиқ шўравий республикалар бадий ижодда мафкура зуғумидан озод бўлганига салкам чорак аср тўлса-да, Нобель мукофоти билан сийловчи ташкилотнинг ўзи ҳануз ана шундай тушовдан халос бўлолмаганини дунё тан олган адиб Чингиз Айтматов ўз вақтида бу мукофотга лойиқ кўрилмагани ҳам тасдиқ этмайдими, ахир?!

Нафсиламри, ўзбек адабиётининг жаҳон миқёсидаги ўрни унинг қайси илғор сўз санъатидан қандай ютуқларни ўзлаштиргани билангина эмас, аини чоқда ўзи мустақил қандай фазилатларни касб этмоқда, Ватан равнақи, миллат камолотига нечоғли ҳисса қўшмоқда, ўз замини ва бутун дунёдаги эврилишларни қанчалик ҳаққоний, теран, ёрқин акс эттирмоқда ва шу билан халқаро адабий жараёнда қандай мавқе эгалламоқда — шулар билан ҳам белгиланмоғи лозим.

XX аср ўзбек адабиётида “Абулфайзхон”, “Кеча ва кундуз”, “Ўткан кунлар”, “Руҳлар исёни”, “Ўзбекистон” сингари шоҳ асарлар озмунча эмас. Шунга кўра, адабий таъсир билан бирга типологик яқинлик муаммосини ҳам тадқиқ этиш — ўзбек адабиётини жаҳон сўз санъати контекстида ўрганишнинг самарали усулларида биридир.

Типологик аналогия — замон ва макондан катъи назар, турли адиб ва адабиётлар орасида, ўзаро таъсирларсиз зуҳур этувчи мазмуний-шаклий яқинлик, ўхшашлик, айният-дошлиқдир. Адабиётнинг ушбу қонунияти бирор алоҳида ёзувчию миллий адабиётни бошқаси билан бутун дунё ёки бирор минтақа сатҳида қиёсий ўрганиш имконини беради; уларнинг халқаро адабий жараёндаги ўрни ва ролини тайин этади; ўзаро уйғун турфа миллий адабиётлардан ташкил топган жаҳон сўз санъатига ҳам алоҳида-алоҳида, ҳам яхлит ҳолда назар ташлашга йўл очади. Бир сўз билан айтилса, меҳварида сўз санъаткори турувчи жаҳон адабиётини яхлит жонли организм сифатида ҳам ич, ҳам ташдан гавдалантиради.

Келинг, фикрларимизни асослаш учун икки буюк адиб — Абдурауф Фитрат ва Иван Буниннинг “Темур олдинда” ҳамда “Темурхон ҳақида қўшиқ”¹ деган ҳажман кичик асарларини қиёсий таҳлил этайлик.

Шу вақтгача ўзбек ёзувчилари асарлари улардан илгари яшаган хориж адиблари асарларига қиёсан ўрганилгани ҳақида боягина айтдик. Бунинг сабаби — шўрлик ўзбек ёзувчиси, дейлик, рус устозидан албатта ибрат олиши керак эди-да!.. Аммо бу гал ўзаро қиёс этилаётган асарлар, ёзилган санаси нуқтан назаридан, аксинча: Фитрат асари 1917, Бунин асари эса 1921 йилда ёзилган. Ўзбек адабининг насрий шеъри Октябрь тўнтаруви арафасида Туркистонда, рус ёзувчисининг ҳикояси эса шу тўнтарувдан тўрт йил ўтгач, Францияда дунёга келган.

Тўғриси, Бунин аксар машҳур рус адиблари каби Амир Темур шахсига на шўро тўнтарувига қадар ва на ундан

¹ Иван Бунин ҳикоясининг олдинги таржимаси “Тафаккур” журналининг 1996 йил 3-сонида (104–107-бетлар) эълон қилинган бўлиб, унда таржимон исм-фамилияси аниқ кўрсатилмаган. Айни чоғда, мазкур мақоласида ўша таржима матнини таҳлил ва талқин қилган академик Бахтиёр Назаровнинг ёзишича, аллома Озод Шарафиддинов асарни “Темурхон ҳақида қўшиқ” деган ном билан ўзбекчага ўгирган. — А.С.

сўнг одил ва холис муносабатда бўлган эмас. Лекин, аввало, ёзувчилик эътиқоди, қолаверса, бадиий ният талабига кўра, ўзи буни хоҳлаганми, хоҳламаганми, “Темурхон ҳақида кўшиқ” асарида буюк Соҳибқирон образини бир қадар ҳаққоний тасвирлаган.

Маълумки, Бунин шўро тўнтарувини ёқламаган, унинг гоёларини қабул қилмаган. У кундалик шаклида ёзган “Бадбахт кунлар” (1918) асарида кўплар инқилоб атаган талотумни кескин ва ошкор танқид қилган. Бу кайфият ва дунёқараш алаоқибат адибнинг 1920 йилда ватанини тарк этиб, Францияда яшаб қолишига олиб келди.

Фитратнинг Туркистон аҳли ҳаётидаги норасоликлар ҳақида куюниб ёзган асарлари ўқувчига маълум. У каби Бунин ҳам бир қанча асарларида Россиянинг қолоқ турмушини қайгуриб тасвирлайди. Шу маънода, халқнинг забун ҳаётига ҳамдардлик Фитрат ва Буниннинг муштарак хусусияти дейиш мумкин.

XX аср бошларида Бунин бир неча Шарқ мамлакатларига саёхат қилди. Бу ердаги халқларнинг турмуши, удумлари, тарихи билан танишди. Шу тариқа қалбига Шарқ руhini чуқур сингдирди. Балки, айни сабабга кўра, унинг “Темурхон ҳақида кўшиқ” ҳикояси билан Фитратнинг “Темур олдинда” мансураси ўртасида руҳий робита кўзга ташланар. Ушбу асарлар ўртасидаги матний яқинлик ҳам шундан бўлса ажабмас.

Фитратнинг Темур қабрини тавоф этгани келган лирик қаҳрамони бўғзидан отилган оҳ-нолалар асар ёзилган вақтдаги Туркистон халқининг эрк, ҳуррият истаб чеккан дард-аламлари ифодасидир:

*Турк учун қўйдиғинг давлат битди,
Турк остига қурдиғинг хоқонлик ёғийгами кетди.
Туркнинг номуси, эътибори, иймони,
Виждони золимларнинг аёғларин остинда қолди...*

Буларнинг барига “ўзим сабаб бўлдим”,
дея фигон чекади лирик қаҳрамон:

Сенинг Туронингни ўзим талатдим,
Сенинг турклигингни ўзим эздирдим,
Сенинг омонатларингга хиёнат ўзим қилдим...

Лирик қаҳрамон аччиқ иқрор ортидан
руҳий мадад ўтинади:

Мен ёлғиз қонли кўз ёшларимни бу сағанангга
тўкмак учун эмас,
Ўз ёзиқларимни иқрор этарга келдим, хоқоним...
Эй арслонлар арслони!
Менинг ёзиқларимдан ўт,
Мени қўлимни тут,
Белимни боғла, муқаддас фотиҳангни бер!¹

Бу — эл-юртни асрий истибдоддан озод қилиш, кишанларни парчалаш, Ватан мустақиллигини қўлга киритиш учун сўз санъатининг муътабар минбаридан ҳаёт-мамот курашига чорлаш эди.

Бунинга келсак, гарчи Францияда яшаётган бўлса-да, Россия қайғусидан озурдадил адибни Амир Темур образига мурожаат этишга, бу улуғ шахс ҳақида асар битишга нима мажбур этди экан?

Бизнингча, мазкур асарнинг ёзилиши сира тасодифий бўлмай, у Буниннинг шу даврдаги ижтимоий-сиёсий қарашлари билан ҳам чамбарчас боғлиқдир. Юзаки қаралса, ҳикояда даврнинг ҳеч қандай муҳим ва салмоқли гоёси йўқдек, унда муаллиф бир тиланчининг Соҳибқирон ҳақидаги қўшигига қулоқ тутиш баробарида Шарқнинг сў-

¹ Абдурауф Фитрат. Танланган асарлар, 1-жилд. — Т.: “Маънавият”, 2000. — 34–35-бетлар.

лим табиатини ҳам чизиб кўрсатаётгандек туюлади. Бироқ чуқурроқ боқсак, ёзувчининг ўша даврдаги ижтимоий-сиёсий маслагини ҳам англаб етамиз.

Юқорида қайд этганимиздек, Бунин Октябрь тўнтарувини, шўро ислохотларини қабул қилмадигина эмас, уларни кескин ва ошқора танқид этди. Унинг Амир Темуր образига мурожаати замирида Россиянинг иқтисодий-сиёсий қудрати таянчларидан бири бўлмиш, Соҳибқирондек бутун дунёни зир титратган зотни вояга етказган Туркистон аҳли ҳам шўравий балодан қутула олмаётганидан қайғуриш, маъюсланиш туйғулари ётади, бизнингча.

Бунин тиланчи қўшиғи орқали Амир Темурни мадҳ этади, кўкларга кўтаради. Қўшиқ мисраларидан бирида Соҳибқиронни “Жаброилдек нурли ва бетавфиқ” эди дейилишига эса буюк жаҳонгирга бўлган русий муносабатининг эпкинни сифатида қарасак, хато бўлмас. Айни чоқда, қўшиқдаги “Соҳибқирон, сен Сулаймон подшодек доно ва бенуқсон эдинг!” деган хитобда Амир Темуруга юксак эҳтиром яққол кўзга ташланади.

Фитрат ва Бунин асарларида шу қадар яқин, шу қадар уйғун нуқталар борки, беихтиёр, рус адиби ўзбек шоири мансураси билан таниш бўлган, бирорта сўзма-сўз таржима орқали ундан таъсирланган эмасмикан, деган фикрга боришингиз ҳеч гап эмас. Бу ҳақда аниқ далил бўлмагани сабаб ҳозирча якуний хулоса чиқаришга шопилмаймиз, бироқ улар икки ижод маҳсули ўртасида типологик аналогия бор, дейишга ҳар қалай имкон беради.

Бунин ҳикоясига Қримдаги овлоқ қаҳвахонада бир тиланчининг Амир Темуր ҳақида куйлаган қўшиғи асос қилиб олинган. Мана, адиб талқини ва тасвиридаги қўшиқ пафоси: “О, Темуր Соҳибқирон, — дея нола қилади қўшиқчи, — бу ёруғ жаҳонда сендан жасурроқ, сендан саодатлироқ кимса йўқ эди... Энди эса сенинг қабринг ус-

тидан асрлар елиб ўтди, сенинг мангу мовий осмон ва ҳамиша хуррам қуёш остидаги масжидларинг ҳамда қасрларинг харобаларини зоглар қоплади... Ҳар баҳор (қабринг устидаги наъматак) шохларида булбуллар мудом гирён, ...мадҳига тил ожиз бахтни қўмсашдан уларнинг бағри тилка-пора бўлади... О-о-о-о-о, Темур Соҳибқирон! Қани сенинг кескир ҳақиқатгўйлигинг?

Булар Фитрат мансурасидаги лирик қаҳрамоннинг оҳноларини ёдга солмайдами? Зотан, Бунин ҳам ҳикоя авалида тиланчи қўшигини “фигонга тўла нола” деб таърифлайди. Бундан ташқари, рус адиби ҳикоясидаги “Темур қабри”, “қасрлар”, “жаҳон”, “жасур”, “хароба”, “зоғлар”, “қўмсаш”, “тилка-пора”, “кескир” каби сўз ва бирикмалар билан ўзбек шоири мансурасидаги уларга маънодош сўз ва бирикмалардан юзага келган гоъвий муштараклик икки асар ўртасида, шаксиз, типологик яқинлик борлигига далолат қилади.

Бунин ҳикоясидаги қўшиқда Амир Темурнинг “Ҳой, жаноблар ва девоналар, менинг қалбимни суғуриб олингиз! Энди унда ҳеч нарсага иштиёқ қолмади”, дея хитоб қилиши, бир тарафдан, ҳаёт билан видолашаётган Соҳибқироннинг руҳий ҳолатини акс эттирган бўлса, бошқа тарафдан, Буниннинг, худди Фитрат каби, шўро истибдоди остида қолган Туркистон аҳли кайғусига ҳамдардлигини ҳам ифода этади гўё.

Амир Темур ҳаётдан кўз юмгач, “унинг салтанатига путур етибди”. Мамлакат лахтак-лахтак бўлибди, шаҳарлар ва қасрлар хувиллаб қолибди, уларнинг вайроналарини қумтепалар қоплабди, (шу тариқа) “ному нишони ўча бошлабди”, деган жумлалар асар ёзилган даврдаги Туркистон аҳволига гўё бир ишорадир.

“О-о-о-о-о, Темур Соҳибқирон! Қани сенинг давру давронинг? Қани сенинг қилган ишларинг?.. Қани жан-

глар? Қани зафарлар?” Бунин асаридаги бу хитоблар Фитратнинг “Сочма” деган бошқа бир насрий шеъридаги “Дунёни “урҳо”лари билан титратган йўлбарс юракли болаларинг қани? Ер тупроғини кўкларга учиратургон тоғ гавдали ўғлонларинг қани?.. Қани у чақмоқ чақишли ботир хоқонларинг? Қани аввалги ўқ юрушли, отли бекларинг?” (юқоридаги манба, 31-бет), дея Туркистонга савол ёғдираётган лирик қаҳрамон изтиробини ҳам эсга солади.

Бунин ҳикоясининг асосий мағзи ва етакчи гоёси қуйидаги жумлаларга сингдирилган: “Ҳамма сукутга чўмган, ҳамма қўшиқ сеҳрига маст. Вожаб! Қўшиқ қаъридан отилиб чиқаётган аламли фиғон, кимгадир аталган аччиқ таъна ҳар қайси юксак, ҳар қандай эҳтиромли хуррамликдан ҳам лаззатлироқ эди”. Бу — шўро ҳокимияти Туркистон халқига (ва умуман, ўзига тобе барча халқларга) берган “ҳар қандай эҳтиромли хуррамликдан” кўра шу халқ қалбидаги “аламли фиғон лаззатлироқ” деган маънога ишора этмайдими? “Темурхон ҳақида қўшиқ” ҳикояси билан “Темур олдинда” мансураси айниқса шу нуқтада типологик туташ экани аниқ намоён бўлади.

Буниннинг ўзи шу ҳикоясини ниҳоятда яхши кўргани, умр шомида уни қайта-қайта ўқигани ҳақида маълумотлар бор. Бунинг сабаби нимада эканини китобхон албатта билгиси келади. Аммо буниншуносликнинг бой материаллари ичидан, афсуски, бу саволга аниқ жавобни топмадик.

Рус дворянлар адабиётининг сўнгги йирик вакили — ҳассос қалбли, лирик табиатли Буниннинг Шарққа, унинг буюклари ҳаётига қизиқиши бежиз эмас эди. У Қрим муҳорабасининг гувоҳи бўлган отаси ва яқинларидан ушбу ўлка хотираларини, мусулмон халқлари эришган оламшумул зафарларни эшитгани шубҳасиз.

Буниннинг болаликдаги уй муаллими Н.Ромашков шарқ тилларини пухта билган. Ёзувчининг ўзи ҳам йигит-

лик чоғлари Қримга боргани маълум. У Шарқ мавзусида бир қатор шеърлар ҳам ёзган. Чунончи, “Хурмузд” шеърисида нур ва зулмат кураши акс эттирилган. Туркияга саёҳат таассуротлари асосида эса “Истанбул” шеърини яратган.

Буларнинг барчаси “Темурхон ҳақида кўшиқ” ҳикоясини ёзиши, айниқса, Соҳибқирон қазоси олдидан бозор саҳнида ўтириб майиб-мажруҳ ва гадоиларнинг жулдур кийимини тавоф этишини тасвирлашида қўл келган. “Юрагимни суғуриб олинг, эй фақир бечоралар, чунки унда ҳеч нима қолгани йўқ, ҳатто яшашга хоҳиш ҳам!” дея фигон чекади Бунин қаҳрамони.

Буюк жаҳонгир умр шомисида бундай аҳволга тушмаганини ёзувчи яхши билади. Аммо шунга қарамай тўқимадан эркин фойдаланишга журъат қилади. Нега? Ёзувчи Соҳибқиронни шундай алфозда тасвирлаш орқали балки Турон аҳлининг шўро исканжасидаги забун ҳаётига шама қилгандир? Ёки — Темурдек забардаст зотнинг ҳам ҳаёти, пировардида, ўлим билан якун топди, зеро, ҳар қандай инсон ҳаёти фоний, бу дунё эса бебақо, демоқчидир? Ёхуд — Россиядек улкан империя ҳам Октябрь тўнтаруви оқибатида кунфаякун бўлгани, хўрланиш қадар тубан кетганига ишорамикан бу лавҳа? Ҳар қалай, адибнинг бу эпизоддан кўзда тутган мақсади шунчаки Амир Темур образини яратиш бўлмагани аниқ. Ахир, улкан адибларга бирор ҳаётий манзара ёхуд руҳий ҳолатни тасвирлаш орқали бир эмас, бир неча маънони ифодалашдек санъаткорлик хос. Хуллас, Амир Темурдек кудрат соҳиби учун ҳам ўлим ҳақ эканини таъкидлаш замирида буюк инқилоб дея мадҳ этилган Октябрь тўнтаруви ҳам ҳалокатга учраб, барбод бўлажagini кўрсак не ажаб!

Баъзи рус адабиётшунослари Буниннинг “Номаълум дўст”, “Ямлоқи ўт” ҳикояларида ўлимнинг ҳақ, умрнинг

бебақо экани гојаси илғари сурилганини айтади. “Темурхон ҳақида қўшиқ” ҳикоясини адибнинг шу турдаги асарлари сирасига киритувчилар ҳам йўқ эмас. Лекин мазкур ҳикояга Октябрь тўнтарувига муносабат ифодаланган ижтимоий-руҳий йўналишдаги асар сифатида қараш ҳам хато бўлмас.

Хўш, агар Бунин Фитрат мансурасини ўқимаган бўлса, унда асар пафоси, гојаси, ҳатто матнидаги бу қадар яқинлик сабаби нимада? Мазкур ҳолни қандай изоҳлаш мумкин? Саволларга жавобни яна Буниннинг ўзидан топамиз.

Лев Толстойнинг “Иблис” ва Иван Буниннинг “Митянинг севгиси” қиссалари ўртасидаги типологик яқинлик ҳақида адабий танқидчиликда талай фикрлар айтилган. Шундай фикрлардан бири Пётр Бицилли деган кишига тегишли. Бунин унга ёзган мактубида бундай дейди: “Қадрдон Пётр Михайлович, мен “Иблис”ни ўқиган эмасман. Толстойнинг мендек мухлиси учун бу ҳол ғалати туюлиши мумкин, лекин ҳақиқатда шундай. Зотан, “Митянинг севгиси”даги Митя ва Алёна учрашуви парчаси “Иблис”даги қайсидир лавҳага жуда ўхшаб кетишини сизнинг мақолангизни ўқибгина билдим. Бу ажиб ўхшашлик сабаби нимада? Сабаб — жуда оддий, биз ёқдаги қишлоқларнинг турмуш тарзи (Толстой билан эса деярли ҳамқишлоқмиз), ўртаҳол помешчиклар оламидаги “жаноблар” ва уларнинг “хўжалик”ларидаги маишат ниҳоятда ўхшаш. Шу тариқа биз Толстой билан ўз асарларимизда “классик” учрашув ва муҳаббат таманноларини айнан қаламга олганмиз”¹.

Буниннинг ушбу мулоҳазаси “Темурхон ҳақида қўшиқ” ва “Темур олдинда” асарларидаги типологик яқинлик сабабини топишда очқич вазифасини ўтайди. Лекин бу гал муштарақлик сабаби, Буниннинг Бициллига мактубида қайд этилганидек, турмуш тарзи, қаҳрамонлар дунёси,

¹ Қаранг: А. Мешчерский. Неизвестные письма И.Бунина // М.: “Русская литература”, 1961. — С.153.

мақсад-интилишларидаги яқинлигу ўхшашликда эмас. Бу ўринда икки адиб ўз асарига жо этган ғоядаги яқинлик ва шунингдек, улар амал қилган ижодий принциплардаги ўхшашликни таъкидлаш жоиз. Ана шу нуқталар Амир Темур сиймосини талқину тасвир этишда типологик муштаракликка сабаб бўлган.

Лекин шуниси ҳам борки, турфа асарларда кўзга ташланувчи типологик яқинликни ҳатто буюк адиблар ҳам (ўз ижодида бундай ҳодиса учраши ёки учрамаслигидан қатъи назар) кўпда хушламаган — бу ҳақда адабиёт тарихида кўплаб маълумотлар бор. Масалан, Иван Бунин қиссасини ўқиган Максим Горький Константин Фединга ёзган мактубида бундай ёзгиради: “Бунин “Митянинг севгиси” деган ном остида “Крейсар сонатаси”ни қайтадан ёзиб чиқибди”.

Фитрат “Юрт қайғуси” туркумига кирувчи “Темур олдинда” мансурасини 1918—19 йилларда кенгайтириб, “Темур сағанаси” номли бир пардали драма ёзган, лекин, афсуски, унинг тўлиқ матни ҳозирча бизга маълум эмас.

Биз Ҳамид Олимжоннинг “Темур сағанаси” ҳақидаги мақоласини (1936) аксар танқид қилиб келамиз. Унда Фитрат ноҳақ равишда миллатчиликда айбланган, деймиз. Аслида, Ҳамид Олимжон мақоласидаги барча фикрларни ҳам нотўғри деб бўладими? Муаллиф тўғри фикрлагани ҳолда, таассуфки, нотўғри хулоса чиқаради.

Ўтган асрнинг 20—30-йиллари ўзбек адабиётининг унут саҳифаларини қайта тиклашда жонбозлик кўрсатган олим Сирожиддин Аҳмедов “Ошиқ иши — чин севиш” мақоласида ёзишича, Ҳамид Олимжоннинг танланган асарлари орқали воқиф бўлганимиз “Темур сағанаси” драмасининг матни шоирнинг “Совет адабиёти” журналида (1936 йил 3-4-сон) чоп этилган мақоласида анча кенгроқ берилган экан. Ушбу мақолага кўра, “Темур сағанаси”да қуйидаги парча ҳам бўлган: “Ҳоқоним, эзи-

либ таланган, таланиб йиқилган, йиқилиб яраланган турк элининг бир боласи сендан кўмак истарга келди. Боғлари бузилган, гуллари сўлган, булбуллари учирилган Туроннинг бир қоровули сенга арз этарга келди”, дейди қабр олдида бош эгган йигит. Соҳибқирон рухидан эса бундай садо келади: “...Не бўлдим... шарафли ва жасур миллатимнинг авлодлари ҳозир бошқа бир миллатнинг зулми остида қолмиш. Кимлар боғларимнинг кушларини қувмоқда? Сизларга амр қиламан, қалқингиз!”

Профессор Наим Каримовнинг ёзишича, ўтган асрнинг 20-йиллари аввалида Олмонияга таҳсилга борган Саттор Жаббор исми ўзбек йигити шу асрнинг 30-йиллари бошида ўша давр зиёлиларимиз, чунончи, адибларимиз ҳақида “Нажот йўлида” номли китоб битган. Асар кўп йиллар ўтгач — 2000 йили Истанбулда “Қутулиш йўлида” номи билан чоп этилди. Ушбу манбада “Темур сағанаси” драмасидан бизга шу вақтга қадар номаълум бўлган парча ҳам бор:

*Бу хоқоннинг қиличлар синдириб тузган
улуғ мулки,*

*Эсизлар, оҳлар, мунғлар, ёзишларким,
бузилмишдир.*

*Бугун — қонлар тўкиб, жонлар сочиб
кўрган боғи*

*Фиғонлар, қайғулар ва ҳасратларким,
бузилмишдир!*

*Ёрил, эй, турк бахтини эсга солган тош,
ёрил илдам,*

*Ёрилким, кўрагинг ичра ётиб қолгон
хон уйғонсин!*

*Таланган, ёндирилган юртни —
Туронни кўрсин,*

Шу ўринда бир изоҳ: қора ҳарфлар билан ёзилган сўзлар, аслида, “тизилмишдир” ва “боёқиш” бўлса, аҳтимол.

Матндан аён бўлмоқдаки, бу монолог Амир Темурга эмас, унинг руҳини йўқлаб турган персонаж — йигитга тегишлидир. Хуллас, Бунин ҳикоясининг Фитрат мансураси билан типологик яқинлиги “Темур сағанаси” драмасидан олинган ушбу парчада ҳам ўз тасдигини топаётир.

Ниҳоят, Бунин ҳикояси аслиятда “Оқсоқ Темур” деб аталганию гарчи асарда Соҳибқирон шаъни улугланса-да, аммо айни сарлавҳада Турон ҳукмдорига Оврупо ва Америкадаги муносабат муҳри кўзга ташланишини қайд этиш билан бирга, аллома таржимон Озод Шарафиддинов асарни “Темурхон ҳақида қўшиқ” деган ном билан ҳикоя руҳи ва мазмунига мос тарзда ўзбекчага ўгириш орқали бу ғалатликни бартараф этгани ҳамда ўзбек китобхони Бунин ҳикояси билан илк бор танишишида “Тафаккур” журнали (1996 йил 3-сон) дастёр бўлганини алоҳида таъкидлаш жоиз.

Шу ўринда Президентимиз Ислом Каримовнинг “Бошқа соҳалар қатори адабиёт соҳасида ҳам халқаро алоқаларни кучайтириш зарур. Қайси мамлакатда бизнинг адабиётимиз, маданиятимиз, қадриятларимизга ҳурмат билан қарашади, хориждан биз нималарни ўрганишимиз мумкин ва, ўз навбатида, уларга нималарни тақдим этишимиз мумкин — бугун бу масалалар халқаро майдонда ўзлигимизни намоён этишда катта аҳамиятга эга эканлигини доимо ёдда тутишимиз лозим”², деган фикрини эсга олиш фойдадан холи эмас. Зеро,

¹ Н. Каримов. Адабиёт ва тарихий жараён. — Т.: “Мумтоз сўз”, 2013. — 164–165-бетлар.

² Каримов И.А. Адабиётга эътибор — маънавиятга, келажакка эътибор. — Т.: “Ўзбекистон”, 2009. — 32–33-бетлар.

методологик жиҳатдан муҳим аҳамиятга молик бу фикр биз — адабиётшуносларга адабий алоқа ва адабий таъсир муаммоларини, миллий адабиётлар ва алоҳида асарлар ўртасидаги типологик яқинликларни тадқиқ этиш орқали ўзбек сўз санъатининг жаҳон адабиётидаги ўрни ва ролини аниқлашда дастуриламал бўлади.

Мустафо Бойэшонов¹

ҚУЁШ ШАРҚДАН ЧИҚАДИ²

Маълумки, халқлар орасидаги маданий алоқалар инсониятни узлуксиз тадрижий ривожланишга олиб келади. XIX асрнинг бошларидан Россияда Шарқ маданиятига, тарихига, фалсафасига ва адабиётига эътибор кучайди. “Вестник Европы” ва бошқа журналларда Шарқ халқлари фольклори, адабиёти, фалсафаси ва санъатига оид кўплаб мақолалар, таржималар эълон қилинди.

Рус китобхонлари Қуръони карим, “Минг бир кеча” билан, Фирдавсий, Саъдий, Ҳофиз, Навоий каби ўнлаб муаллифларнинг асарлари намуналари билан танишди. Уша даврларда Жуковский, Пушкин ва бошқа номдор ёзувчи ва шоирлар Шарқ ижодкорлари асарлари намуналаридан қувват олганлиги уларнинг ижодида сезилиб туради³.

1890 йилнинг бошларида Москва саҳнофларидан бири Иван Бунинга Шайх Саъдийнинг “Гулистон” асари-

¹ Мустафо Бойэшонов — 1952 йилда Сирдарё вилояти, Гулистон туманида туғилган. 1976 йили Россия Федерациясининг Иваново Давлат университетини тугаллаган. Филология фанлари номзоди, доцент. Рус ва жаҳон адабиёт тарихи, адабиёт назарияси бўйича кўплаб илмий ишлар муаллифи.

² Мустафо Бойэшонов. Солнце восходит с Востока // Звезда Востока, 2015, №4. — С.99–102.

³ М. Байэшанов. Восток в творчестве И.Бунина // Казаховедение (г. Чимкент), 2015, №2, с 119–126; М. Байэшанов. Амир Темур в русской прозе XX века // Казаховедение, 2013, №4, с 80–88.

ни совға қилади. Ёзувчи бу ҳолатни қуйидагича эслайди: “Москвада букри, қария саҳҳофнинг китоб дўкони бўлар эди... Эсимда қиш, дўкон жуда ҳам совуқ бўлганидан на-фасимдан буг кўтарилар, мен чўккалаб ўтирган ҳолда хона бурчагида бетартиб қалашиб ётган китобларни титкилаб кўрар эдим. Кекса дўкондор эски курсида ўтирар, чой хўплар ва мендан ўткир нигоҳини узмас эди.

— Демак, сиз ҳам ёзувчисиз, йигитча?

— Ҳа, ёзиб тураман.

— Сиз Саъдийнинг “Гулистон” ини ўқиганмисиз? Мен сизга бу китобни эсдалик учун совға қиламан. Бу асарда ҳақиқий олтин сўзлар бор. Сиз эса айниқса Саъдийнинг мана бу сўзларини яхшилаб эслаб қолинг: “Ҳар қандай хазинани юз бошли аждар қўриқлайди”. Ушбу фикрни чуқур тушуниб олиш керак. Бу сизга адабиёт соҳасига киришингизга оқ фотиҳам бўлсин.

Ёзувчи зоти бугунги кунда жуда майдалашиб кетди. Биласизми нима учун? Уларнинг фикрича хазинани ҳеч қандай тайёргарликсиз, жуда осонлик билан қўлга кири-тиш мумкин. Йўқ, бундай бўлмайди. Бу ерда нафс учун эмас, ҳаёт учун тўхтовсиз кураш кетади. Бу қарама-қар-шилиқ инсон “тўрт оёқли чўбин от” га мингунича шиддатли давом этаверади. Сиз ушбу фикрлар кимга мансуб экани-ни биласизми? Бу сўзларни Саъдийнинг юқоридаги асари-дан келиб чиқиб А. Пушкин айтган. Буларни мен саҳҳоф Богомоловдан эшитганман”¹.

XIX аср охирлари — XX аср бошлари рус халқи ҳаётида, адабиётида, фалсафаси ва тарихида кучли ўзга-ришлар даври бўлди. Ҳаётни тубдан ўзгартиришга даъ-ват этувчи шиорлар, чақириқлар кундан-кун кўпайиб бор-

¹ Бунин И.А. Собрание сочинений в 9 томах, Т.9. — Москва: “Художественная литература”, 1967. — С. 277—278. — Ушбу парча таржимаси бизники — М.Б.

ди, натижада адабиётда ҳам турли оқимлар пайдо бўлди, уларнинг аксарияти бадииятдан йироқ эди. Натижада баъзи ёзувчилар ўз ижодини Шарқ тарихи, фалсафаси ва маданияти билан боғлаб, янги, инсоният руҳиятига яқин оҳанглар ва мавзуларни топди.

И. Бунин Саъдийнинг “Бўстон” ва “Гулистон” асарлари ҳамда “Қуръон” билан танишар экан, уларнинг очиқ дидактик, тарбиявий жиҳатлари Ғарб адабиётидан фарқ қилишини тушунди ва ўзи учун янги бир дунёни кашф этди. Адибда ана шу китобларда кўрсатилган мамлакатларни зиёрат қилиш иштиёқи пайдо бўлади. 1903 йилда саёҳатга отланар экан, ўзи билан Қуръони каримни ва Саъдий асарларини олади ва уларни ҳар куни, мунтазам мутолаа қилади. Рус адиби қадимги Миср, Сурия, Фаластин каби мамлакатлардан кучли таассурот олади.

Саёҳат давомида унга ҳамроҳлик қилган турмуш ўртоғи Вера Николаевнанинг таъкидлашича, Бунин бу даврда Саъдийнинг “Бўстон” ва “Гулистон” асарларини ўқиш билан бирга, уларни рус тилига эркин таржима қила бошлайди. Ўз таржималарини у “Саъдийнинг “Бўстон” достонидан”, деб номлаган. Шоир Саъдий асарларидан жами 11 та шеърий парчани рус тилига таржима қилган.

Умуман, Саъдий асарлари таржимаси XX аср бошларида немис тилидан рус тилига Н. Урри томонидан амалга оширилган ва Петербург шаҳрида чоп этилган. “Гулистон” ва “Бўстон” асарларининг тўлиқ илмий нашри таржима ва шарҳлар билан бирга 1968–1969 йилларда “Шарқ халқлари адабиёти дурдоналари” номли катта туркумда нашрдан чиқарилган.

Шарқ ўзининг мафтункор жилоси билан Бунинни ром этган ва у ушбу минтақа мамлакатларига етти марта саёҳат уюштирган. Бунинг натижасида “Кавсар”, “Каъбанинг қора тоши”, “Аё-София”, “Яшил байроқ”, “Истанбул”,

“Тамжид”, “Сир”, “Шероз гуллари”, “Сулаймон тахти”, “Шарққа”, “Зайнаб”, “Қуёш қасри” каби кўплаб шеърӣ ва насрий асарлар дунё юзини кўрди.

Эҳтимол, Буниннинг Шарқдан олган кучли таассуротлари инсон ва табиат, ҳаёт фалсафаси, ҳаёт ва ўлим қарама-қаршиликлари, инсон ва табиат бирлиги, халқлар ҳаётидаги ўхшашликлар каби масалаларга эътиборини қаратишга сабаб бўлгандир. Балки, айни шу сабабдан Бунин ислом динига, фалсафасига ўта ҳушёрлик ва нозиклик билан ёндашган бўлса ажаб эмас. У 1910 йилда “Одесский листок” газетасида чоп этилган интервьюсида мухбир саволига “Мен умуман Шарқни ва унинг динини севаман”, деб жавоб берган.

Шоир “Кавсар” ва бошқа асарларида Қуръони карим оятларидан иқтибослар келтирган ва бу билан шеърдаги кўповозиликни, сероҳангликни таъминлаган, унга янгича руҳ бағишлаган. Шоир халқлар ва замонлар орасидаги муштаракликни шундай тараннум этади:

*Вақт келиб, рўёдан қутулар пайтда
Борлиқ нурга сингиб кетса ногаҳон:
Вужуд мавжудликда туғилар қайта —
Руҳ жаннатни мангу этганда ошён¹.*

Иван Буниннинг Шарқ мавзусидаги шеърлари психология нуқтаи назардан ишонарли тасвирлангани, диний урф-одатларнинг христианлар воқелигига қарама-қарши қўйилмагани билан ажралиб туради. Яъни, мавлоно Жалолиддин Румий каби, Бунин ҳам барча динлар замирида эзгулик ётганини теран тушуниб етган².

¹ Мақолада ушбу ва кейинги ўринларда Иван Бунин шеърларидан келтирилган намуналарни иқтидорли шоир Ҳаёт Шодмон ўзбек тилига таржима қилган. — М.Б.

² Жалолиддин Румий (1207—1292) қазо қилганида мусулмонлар, христианлар ва яҳудийлар баравар аза тутишган экан.

Замонлар ўтади, инсонлар ақлий, руҳий, маънавий баркамолликка интилаверади. Замон ва маконда кечган бу интилишлар, Шарқ халқларининг ижобий тарафлари Ғарбга ўз таъсир кучини сингдиргани шоир ижодида янада яққол кўриниб бораверади. Умуминсоний қадриятларга эҳтиром, боқийлик, хотира, мангулик шоир лирикасида етакчи гоёларни ташкил этади.

Ҳаёт ва мамот ўртасидаги узлуксиз кураш, инсон тақдирининг азалийлиги Бунин лирикасининг яна бир лейтмотивидир. У ўзининг “Йўлчи юлдузлар” шеърисида шундай ёзган:

*Сўнгаларга тўла дема сўқмоқлар,
Босган ҳар қадамга ўқи саловат:
Тилагани оқ йўл руҳлари шодлар —
Елка тутганларга ёғилсин раҳмат...*

Шеърдаги лирик қаҳрамон — ўзида эзгуликни, одобахлоқ қоидаларини мужассам этган оддий, номсиз бир инсон. Бунин ўзининг “Саъдий ўғитларидан” асарида: “Хурмо дарахтидек саховатли бўл¹, агар ундай бўлолмасанг, Сарв дарахтидек тўғри ва улугвор бўл”, деб ёзади.

Айтганимиздек, ёзувчи ижодида Шарқ халқлари урф-одатлари, фалсафаси, адабиёти ва маданияти муҳим ўрин тутуши билан бирга унинг асарларида, айниқса, буюк Соҳибқирон Амир Темурнинг бадиий сиймоси алоҳида ўрин тутади. Амир Темурнинг Европа мамлакатлари, хусусан, Испания, Англия, Франция ва бошқа мамлакатлар билан олиб борган ижтимоий-сиёсий алоқалари самараси сифатида бу мамлакатларда ушбу улуг шахс ҳақида кўплаб бадиий асарлар дунёга келгани маълум.

Шарқ мамлакатлари тарихида бундай хоқонлар Соҳибқиронга қадар учрамаган. Унинг халқ тинчлиги ва озод-

¹ Бунин И.А. Собрание сочинений в 9 томах, Т.1. — Москва: “Художественная литература”, 1965. — С. 355

лиги йўлидаги ҳаракатлари Бунинга кучли таъсир қилади. Шу боис у Амир Темурга бағишлаб асарлар ёзади.

“Современник” журналининг 1913 йил 4-сонида шоирнинг “Ёқут” номли шеъри чоп этилган:

*Темур ўғлин синаш учун икки тош —
Ёқут бирла яшнар чўғ кўмир тутди:
Ота ҳукми вожиб! Қотирмай ҳеч бош —
Амирзода жимгина амр кутди.
Билса ҳамки жон аччиқ, илки куйиб,
Холидан ҳол ишора йўқлаб куйди:
Худо эса, отадан кўпроқ суйиб
Боланинг кафтига пуфлаб қуйди!*

Асарда Темур ўз ўғлининг иродасини, хушёрлигини, ақл-фаросатини синаб кўриш учун иккита ялтироқ нарса келтиргани, Худонинг каромати туфайли чўгга бораётган гўдак кўли лаълга бурилгани ҳақида сўз боради. Шоир Худонинг иродаси инсон ақлидан юқори деган тўғри хулосага келади.

“Летописи” журналининг 1916 йил октябрь сонида Иван Буниннинг Соҳибқиронни дунёга келтирган онага бағишланган “Ўрда” номли шеъри эълон қилинади. Шоир ўз асарида узоқ ўтмиш воқеаларини хотирасида қайта тиклаб, ўша олис манзараларни аниқ, жонли, аслига мос равишда ёрқин ифодалаган. Айтиш мумкинки, ижодкор истеъдоди унга асрлар оша узоқ ўтмишнинг жўшқин ҳаётини аниқ кўриш ва тасвирлаш имконини берган.

Иван Бунин бу асарида Амир Темурнинг шиддат-шижоатини ва Соҳибқирон Онасига хос мағрурликни мадҳ этган:

*Эй мунис, муштипар, кўзлари нигор,
Билармидинг раҳм кўтарган юкни:*

Кучогингда ором топган беозор,
Дунёга келтириб шахси буюкни —
Хонуми бўлганинг Соҳибқиронга?!.

Орадан бир неча йил ўтиб Бунин яна буюк Амир Темур образига мурожаат қилади. Адиб 1921 йили, яъни муҳожирликда яшай бошлаган даврида машхур “Темурхон” фалсафий ҳикоясини чоп этади. Унча катта бўлмаган бу ҳикоя ўзининг теран фалсафий моҳияти, маъно ва мазмуни, тарихий ҳодисаларга ишоралар кўплиги билан эътиборга лойиқ:

“Бу ёруғ оламда Темурбекдан шонлироқ, шавкатлироқ хон бўлмаган. Ой ости мамлакатлари халқларининг барчаси унинг номини эшитибоқ кўрқув ва таҳликага тушар, энг гўзал жувонлар ва қизлар бир лаҳзага бўлса ҳам унинг қули бўлишни орзу қилишар эди...

Ер юзида сендан журъатлироқ, донгдорроқ, бахтиёрроқ инсон бўлмаган, бугдойранг юзли, чўғ нигоҳли Ҷабройилга монанд, ақлу заковатда подшоҳ Сулаймон каби доно, шукуҳли Темурбек. Сенинг бошингдаги салланг ипаклари жаннат гўзалликларини эслатар, унга қадалган лаъл етти хилда жилоланар ва товланар эди”¹.

Иван Бунин ҳикоясида тасвирланишича, буюк саркарда кўплаб халқлар ва мамлакатлар тақдирини ўзига бўйсундиради, лекин бирданига унда ҳукмронликка бўлган қизиқиш сўнади. Шафқатсиз қазо яқинлашаётганини ва ўлим олдида ўзининг ожизлигини англаган Ҷаҳонгир Яратганнинг иродасига бўйсунди. Соҳибқирон ўзининг ақли, фаросати, куч-қудрати билан ярим дунёни ўзига тобе этади, лекин ўлимни енга олмайди.

¹ Бунин И.А. Собрание сочинений в 9 томах, Т.1. — Москва: “Художественная литература”, 1967. — С. 357. — Ушбу парча таржимаси бизники — М.Б.

Ҳақиқатан ҳам, инсон қанчалик буюк бўлмасин, у инсонлигича қолаверади ва ҳамиша ўлим олдида ожиздир. Иван Буниннинг ушбу ҳикоясини мутолаа қилар эканмиз, кўз ўнгимизда авлиёсифат покдомон зот, ўз тақдирини Парвардигорга ишонган имон-эътиқодли шахс гавдаланади. Худонинг иродаси банданинг қудратидан юқори эканига, курашишнинг бефойдалигига Темурхон иқдор бўлади. Зеро, у буюк фотиҳ, шу билан бирга Аллоҳни унутмаган инсон ҳамдир.

Асарнинг ёзилишида Иван Бунин Амир Темур ҳаётидан олинган автобиографик маълумотлардан фойдаланганини таъкидлаш лозим. Гап шундаки, Соҳибқирон ҳақидаги маълумотлар XIX асрда Н.П. Остроумов томонидан рус тилига таржима қилинган. Кейинги йилларда олиб борилган тадқиқотлар “Темур тузуклари” асари эски ўзбек тилида ёзилиб, сўнг форс тилига таржима қилинганини кўрсатди. Бу фактлар “Темур тузуклари”нинг форс тилидаги вариантини текстологик таҳлил қилиш орқали аниқланди. Шубҳасиз, рус адиби Амир Темурнинг куч-қудрати ва шиддат-шижоатига, метин иродаси ва мустаҳкам эътиқодига тан берган. Шу боис айни жиҳатларни ўз асарларида моҳирлик билан талқин қилган.

Таҳлиллар шунини кўрсатадики, адиб ўз асарларида Саъдий, Фирдавсий ва Шарқ адабиётининг бошқа намоёндалари асарларига кўп мурожаат қилган, улардаги парчалар, жумла ва иборалар, ҳикмат ва маталларни ўз ижодида қўллаган. Шунингдек, Шарқ халқларининг ҳикматли сўзлари ва мақоллари, Қуръони карим оятларини ҳам Иван Бунин асарларида кўплаб учратиш мумкин.

Ҳар қандай интеллектуал муносабатлар турли даврларда ёзилган матнларнинг бир-бирига сингиши натижаси сифатида намоён бўлади, албатта. Янги қатлам эскисини янгилаб боради, натижада мураккаб полифоник кўповоз-

лилик дунёга келади. Иван Бунин 1911 йили “Пайгамбарнинг вафоти” асарини ёзган. Ҳикоя анъанавий диний мавзуда бўлиб, ҳаётнинг фонийлиги ва бебақолиги, ўлимнинг ҳақлиги унинг асосий гоясини ташкил қилади. Бу масалани Иван Бунин Шайх Саъдийнинг қуйидаги сўзлари билан тасдиқлайди: “ажал элчиси чўпоннинг илтижосига ҳам, фотихнинг иродасига ҳам бўйсунмайди. Тўхта: ўлгандан сўнг фикрларга бой бош чаногимиз тупроққа коришади, ўлим ҳоқон эмас, Сен Отабек Абубақр эмасан: ундан ҳаётингни қайта сотиб ололмайсан”¹.

Иван Бунин кейинчалик ҳам Шарқ халқлари ҳаёт тарзи ҳақида шеърӣй ва насрий асарлар ёзган. Унинг 1911 йилда эълон қилинган “Фарёд” номли ҳикоясида фарзандини урушда йўқотган отанинг руҳӣй ҳолати очиб берилган. 1924 йилда ёзилган “Қайгу” ҳикояси эса Мисрнинг қадимги фожиавӣй тарихига бағишланган.

Мухтасар айтганда, Иван Бунин кўҳна ва навқирон Шарқ тарихи, бу минтақада яшаган, ижод қилган буюк шахслар, уларнинг илмӣй, бадӣй, тарихӣй асарлари мазмун-моҳиятига чуқур кириб борган ҳамда бошқаларни ҳам шундай йўл туттишга ундаган.

Иван Буниннинг Шарқ мамлакатларига етти марта сафар уюштиргани, Амир Темур лаълининг етти хил жилоланиши, бутун оламнинг етти кунда яратилиши — рақамлар сир-синоатига шарқона асосда теран фалсафӣй-илоҳӣй ёндашув билан боғлиқ бу каби воқеликларнинг барчаси адиб асарларида ўзининг ёрқин ифодасини топган. Натижада у “Шарқ — қуёш мамлакати, келажак — Шарқники”, деган хулосага келган².

¹ Бунин И.А. Собрание сочинений в 9 томах, Т.1. — Москва: “Художественная литература”, 1967. — С. 193. — *Ушбу парча таржимаси бизники — М.Б.*

² Уша манба. — С. 127. — *Ушбу парча таржимаси бизники — М.Б.*

Максим Д. Шраер¹

БУНИН ВА НАБОКОВ

Ҳарбу зарб тарихи²

Мемуарлар қандай ёзилади?

(Набоков Бунин ҳақида)³

Гап 1936 йил 28 январда Владимир Набоковнинг Парижга иккинчи ташрифи муносабати билан бўлган рус адабиётининг икки намояндаси учрашуви устида кетмоқда. В. Набоков ўшанда де Версаль авенюсида⁴ истиқомат қилувчи яқин танишлари Фондаминскийларникига қўнади. Яқин-атрофда, Жак Оффенбах кўчасида Бунинларнинг квартираси бор эди.

¹ **Максим Давидович Шраер** (ингл. *Maxim D. Shraer*; 1967 йилда тугилган, Москва) — адабиётшунос олим, таржимон, зулисонайн ношир; ўндан зиёд шеърй ва нашрий китоблар муаллифи.

² Манба: **Шраер Максим** — Бунин ва Набоков. Ҳарбу зарб тарихи. — Москва: “Альпина нон-фикшн”, 2014.

³ Рус тилидан Саиджало Саидмуродов таржимаси.

Саиджало Саидмуродов — ёш ва умидли таржимон; 1990 йил Фаргона вилоятида тугилган. Ўзбекистон Миллий университетининг журналистика факультети магистратура йўналишини 2016 йилда тамомлаган. Ҳозирги кунда “Ўзбекистон” нашриётида муҳаррир бўлиб ишламоқда.

⁴ **Авеню** — АҚШ, Англия ва Францияда: икки чеккасига дарахтлар ўтқазилган катта кўча (изоҳлар таржимонники).

Орадан ярим соат ўтар-ўтмас Набоков аллақачон “ресторанда ширакайф Иван Алексеевич билан” (Набоковнинг 1936 йил 2 февралда Шаховскаяга ёзган хатидан) ўтирарди. Бу учрашув ўқувчиларга Набоковнинг бир қанча мемуар китоблари: аввало инглиз тилидаги “Conclusive Evidence” (“Ишончли далиллар”, 1951), кейин ўша китобнинг русча варианты “Ўзга соҳиллар” ва ниҳоят инглиз тилидаги кенгайтирилган таржимаи ҳоли Speak, Memory: An Autobiography Revisited (“Сўйла, хотира: таржимаи ҳолга қайтиб”, 1966)дан маълум. Санаб ўтилган китобларнинг сўнгисидан ўша парчани келтираман:

“Яна бир эркин ёзувчи — Иван Бунин эди. <...> Бунин билан танишган пайтимда уни кексалик ниҳоят даражада ўз домига олганди. Сухбатнинг аввалбошидаёқ гарчи ўттиз ёш катта бўлса-да, мендан анчайин бардам-бақувват эканини мамнун бўлиб таъкидлаганди. У яқиндагина қўлга киритган Нобель мукофотининг гаштини суриб юрарди. Эсимда, ўшанда у мени Париждаги қиммат ва ҳашамдор ресторанига дилдан гурунглашгани таклиф қилди. Аксига олгандек, ресторан ва қаҳвахоналарни жиним суймайди, айниқса, қаҳва, аралаш-қуралаш вермут¹ хиди аңқиб турган, ҳовлиқма югурдаклар, лўлилар, мижозларга суйкалувчи хирапашиша машишоқларга лиқ тўла Париж тамаддихоналари кўнглимни айнитади... Дилкушо сухбат ва Достоевский йўсинидаги таваллолар ҳам таъбимга ўтирмайди. Увилдириқдан татиб кўрмаганимдан (ёшлигимда увилдириққа бўққунча тўйганман) оғзи очилиб, эсхатологик мавзуларда сўзлашишдан бош тортганим бу питрак ва алжираб қолган кекса жанобнинг зардасини қайнатди. Тушлик сўнгида бир-биримиздан ўлгудай зе-

¹ Шаробнинг бир тури.

рикдик. “Сиз ниҳоятда азобланиб, мутлақо ёлғизликда дунёдан ўтасиз”, — деди аччиқ алам билан Бунин гардеробхонага йўналганимизда...

Бунин жаноблари регланини¹ кийишига кўмаклашмоқчи бўлганимда, у такаббурлик билан мени тўхтатди. Назокат ила курашни давом эттириб — энди у менга кўмаклашишига интиларди — Парижнинг рутубатли кўчасига хиром билан сузиб чиқдик. Ҳамроҳим ёқасини қадамоқчи бўлган чоғ дилкаш юзига таажжубу афсус балқиб чиқди. Пальтосининг барларини ҳадиксираганча очиб, қўлтиғи тагини титкилашга тушди. Мен ёрдамга шошдим. Гардеробхонага масъул ойимқиз адашиб унинг пальтоси енгига тиқиб қўйган шарфимни бир амаллаб чиқариб олдик. Шарфни худди мумиёланган жасадни ечинтиргандек аста-аста тортиб олдик. Бир-биримизни айланиб-ўргилиб, панелли уй тагида саллоланиб турган уч “жонон” ёнидан ўтиб кетдик. Бу мисрча операцияни тамомлаб, миқ этмай муюлишгача бордик ва қўл сиқиишиб хайр-хўшлашдик. Кейинчалик биз одамлар орасида камдан-кам кўришдик. Негадир ўртаимизда кесатиқлар қоришган хафагарчилик пардаси чизиқ тортганди <...>”.

Кўриб турганимиздек, Набоков мемуарларида ушбу саҳнага ҳам мумтоз рус адабиёти (Бунин қиёфасида), ҳам рус муҳожирлар муҳити билан рамзий тус бермоқда. Собиқ мураббий мумиёга эврилди. 1936 йил 30 январда рафиқасига жўнатган хатида Набоков Бунин билан бўлган учрашувни қуйидагича тасвирлайди:

“Gare du Nordдан av de Vesailles”га метро орқали йўлга тушдим. Зилдай жомадонларим билан тинкам қуриб манзилга етиб келдим. <...> Бу ерда мен-

¹ Реглан — енг билан елкаси яхлит бичилган пальто.

га мўъжазгина хужра ажратишди. <...> Эндигина буюмларимни жойлаштира боилагандим — чамаси, соат етти яримлар эди — лоп этиб пинқиллаб гапирадиган Бунин пайдо бўлди ва ҳарчанд қаршилиқ кўрсатишимга қарамай Корниловга (шунақа ресторан бор) тушликка судрай кетди. Аввалига суҳбатимиз “ёпишмади” — афтидан, камина туфайли — мен ғазабнок ва чарчаган эдим, увилдириқ буюртирганиям, гапириш оҳангиям, ахлоқсиз латифалариям, югурдакларнинг жўрттага ялтоқланишлариям, ҳаммаси ғазабимни кўзғарди. Шунгами у Алдановга хаёлим бошқа жойда эканлигидан арзи-ҳол қилди. Мен шундай ғазаблангандимки (у билан тамадди қилишга борганим учун), анчадан бери бундай дарғазаб бўлмагандим, аммо кейинроқ, ташқарилаганимизда дам-бадам самимийлашиб бордик, хўппасемиз Алданов бизни кутаётган Мюра қаҳвахонасига етиб келганимизда, хуш кайфиятда эдик. У ерда бирровга сап-сарық Ходасевич билан кўришиб олдим; Бунин уни кўпам ёқтирмайди <...>. Алдановнинг айтишича, Бунин иккаламиз бирбиримиздан кўз узмай гаплашаётганимизда гўёки иккита кинематография аппарати тинмай ишлаётгандек бўлармиш. Ив. Ал. <Бунин> Одессада уйланган дамлари олти яшар ўғилчаси ўлганини сўзлаб берди. Айтдики, “Митя Шаховский”нинг (Иоанна <Шаховская>нинг отаси) сиймоси — кўчма маънода — “Митянинг муҳаббати”ни ёзишга туртки берган экан. Айтдики... кел, буни, яхисиси, кўришганимизда оғзаки сўзлаб бераман. Қаҳвахонадан чиқиб, учаламиз Алдановникида кечки тамадди қилдик. Кеч ётдим. Тун узоғи исқотининг “шарофати” билан босинқираб чиқдим”.

Иван Алексеевич ва Владимир Владимирович учун хурсанд бўлиш мумкин — “қиттай-қиттай отиб” кўнгил ёзишди, бошида пайдо бўлган совуқ муносабат охирига бориб самимийлашди, ҳеч қандай норозиликларга ўрин қолмади.

Шундай бўлса-да, Буниннинг “башорат”и чиндан ҳам “тилга кўчганди” — фақат бошқа жойда, бошқа сабаб билан. 1937 йил 30 мартда Бунин ва Набоков Тэффини қутлаш маросимида иштирок этишади. Орадан уч кун ўтиб Набоков рафиқасига бу ҳақда шундай ёзади:

“Яқинда ўта дилбар кеча бўлди, лекин айтишга арзигулик гап йўқ: ҳамма таралла-бедод, фрак кийволган Алданов, Бунин хунукдан-хунук смокингда <...> Ильяша <Фондаминский> чиппа ёпишган иштонда, оёқлари нақ чиллаширнинг ўзи, ёқимтой ва шарти кетиб, парти қолган Тэффини айтмайсанми?! <...> Бунин нуқул менинг “калондимоғ” лигимни кўрсатди ва кейин қулоғимга шипшиди: “Сиз ниҳоятда азобланиб, мутлақо ёлғизликда дунёдан ўтасиз...”

Бунин 1951 йил 10 июнда Алдановга ёзган хатида Набоковда (“Ишончли далиллар”да) уларнинг Париждаги учрашуви қандай кўрсатиб берилганидан бежиз ранжимаган:

“Кеча бизникига Михайлов¹ қадам ранжида қилди. Ўзи билан муқовасида шоҳона тож ялтираб турган Набоковнинг бемаънидан-бетаъсир китобини олиб келибди. Китобда мен ҳақимда ёлғон-яшиқлар ҳам йўқ эмас экан — нима эмиш, мен уни “дилдан гурунглашгани” қандайдир ресторанга судрабман. Каминани жакифтини келтириб тасвирлабди-да! Таъвия қурғур, бир замонлар у мени унутганини, унга ҳасад қилишимни айтиб қўрқитганингиз чинга ўхшайди.”

¹ П.А. Михайлов — Буниннинг яқин овайиниси, юриспруденция профессори.

Уч кундан сўнг Бунин кундалигига қўйидагиларни ёзди (1951 йил 14 июнь):

“В.В. Набоков-Сирин инглизча ёзиб, китоб чиқарибди, муқовада, фамилиясининг остида негадир шоҳона тож тасвирланган. Китобда унинг ўзи ўттизинчи йилларда Парижда учратган муҳожир ёзувчилар ҳақида нардан-бери ёзилган қайдлар бор экан, менга ҳам саҳифа ажратишни унутмабди: турган-битгани ғирт ёлгон, эмишки, барча русларнинг жон-дили бўлган, у эса тоқат қилолмайдиган бекорчихўжачилик — “дилдан гурунглашиш”, қиттай-қиттай отиш учун мен уни қиммат рус ресторанига (лўлиларга тўла) қўярдақўймай олиб келибман. Аравани қуруқ олиб қочганиничи?! Ҳеч қачон у билан биронта ресторанга қадам изи қилмаганман”.

ДИЛСИЁҲЛИК

1931 йилнинг кеч кузагида Набоков Бунин асарларини инглиз тилига ўгириш билан боғлиқ адабий ишлар бўйича унга уч марта хат ёзади. Буниннинг топшириғига кўра, Набоков рус тилидан инглиз тилига таржима қилувчи Макс Истман (Max Eastman)ни излаш билан шуғулланади:

“18-XI-31

27, Luitpoldstr, Berlin W. 30

Азиз ва муҳтарам Иван Алексеевич, мактубингизни олган заҳотим Макс Истман ҳақида маълумот олишга умид қилиш мумкин бўлган бир неча кишиларга сим қоқдим, бироқ ҳеч ким у ҳақда билмас экан. Бугун байрам, ҳаммаёқ ёпилган, шундай экан, эртага Англия билан иш юритадиган иккита китоб фирмасига мурожаат этиш имкони бўлади. Агар эртага манзилни билиб олсам, сизга яна экспресс орқали ёзиб юбора-

ман. Рус-инглиз таржимонининг манзили немисларда бўлиши ҳам, бўлмаслиги ҳам мумкин, деб қўрқаман (исми менга таниш туюляпти, бироқ шунча бош қотирсам ҳам эслолмаяпман). Ариадна Влад<имировна> Тирковага мурожаат этиб кўрдингизми? У Лондонда яшайди, инглиз-рус адабий ишларига алоқаси бор. Ўзим тарафдан Истманни излаб топиш учун кўлимдан келганини қиламан, сизга хизмат кўрсатаётганимдан бошим кўкда. Асосийси: у қанақа китобларни таржима қилган ва қайси нашриётларда нашр эттирган. Бу ярамас почтамп патқалами учун маъзур тутгайсиз — қитир-қитир қилавериб, сиёҳни “туфлаб” юборди.

Кўлингизни қаттиқ сиқиб, сизга чин дилдан садоқатли В. Набоков”.

1931 йил 18 ноябрдаги сўнгги жавоб хатида Набоков Бунинга қуйидагича хабар беради:

“Азиз ва мухтарам Иван Алексеевич, мен иккита китоб фирмасига учрашдим, улар у-бу қидириб кўришди, аммо натижасиз. Ёрдам бероладиганларнинг барчасидан суриштирдим, тагин фойдаси бўлмади. Менимча, ягона йўл — рус тилидан ўгирилган таржималарни чоп этадиган биронта инглиз нашриётига ёзиш керак, масалан: *Humphrey Milford, Oxford University Press* (Толстойни босиб чиқарган), балки ўша нашриёт *Eastman*ни топиб берар? Маҳаллий *Asher* китоб дўконидагилар менга айтишдики, мабодо *Eastman* таржимасида қандай китоблар чиққани аниқланса, у ҳолда уни излаб топишига умид қилса бўларкан. Аллақандай арзимас овозагарчиликларни деб шундай муҳим иш пучга чиқадими, деган фикр ич-этимни кемиряпти.

Кўлингизни қаттиқ сиқиб, сизга чин дилдан садоқатли В. Набоков”.

Ниҳоят, 1931 йил 6 декабрда Набоков Бунинга шундай хат битади:

“Қадрли Иван Алексеевич, баъзи бир нарсаларни ойдинлаштирдим: “Editions de la Nouvelle Revue Française” да Max Eastmanнинг рус инқилоби ҳақидаги урта китоби (инглизчадан таржима) чиққан экан (1929 йилда бўлса керак). Эҳтимол, N. R. F. унинг манзилини билса керак.

Қўлингизни қаттиқ сиқиб, В. Набоков”.

Жавоб хатларига эга эмасмиз, негаки Буниннинг ўша даврдаги мактублари сақланмаган. 1932 йил ноябрида Набоков Парижга нутқ сўзлагани келади, лекин Бунинни учратмайди. Ўшанда Буниннинг адабиёт бўйича Нобель мукофотини олиш имкониятлари кенг муҳокама қилинаётганди. 1932 йил 3 ноябрда Набоков Париждан ўша дамда Берлинда қолган рафиқаси Вера Набоковага шундай деб ёзади:

“Алдановнинг уйида: <...> аввалбошда Бунин Нобель мукофотини олиш-олмаслиги борасида мулоҳаза юритилди, кейин эса, то кечанинг сўнгига қадар, замон ва ёшлар ҳақида қизгин баҳс кетди, хусусан, <Борис> Зайцев христианча разилликлар, Ходасевич адабий бе-мазагарчиликлар, каминанинг ёқимтой тақводори Фондик <Фондаминский> эса жамият характери борасида жуда таъсирли гаплар айтди, Вишняк унда-бунда соғлом материализм тўғрисида лўқма ташлаб турди, Алданов ва унинг меҳмонлари оғизларига толқон солиб ўтиришди”.

Набоковнинг Париждаги ғалабаси, унинг маърузаси мухлисларни мутаассир қилгани ҳақидаги шов-шув бадхоҳларга, Грассгача ҳам етиб борди. 1929 йилнинг кузида Кузнецова кундалигида Буниннинг сўзларини

келтириб, танқидчилар ва ўқувчилар “ёзувчини кўздан кечиришгани”ни ёзиб қўйганидан бери уч йил ўтди: “Ўн йилдан бери ёзади, лекин уни на маҳаллий <Париж> танқидчилар, на омма билади”. 1932 йилнинг кузида Набоков Париждаги муҳожирлар оммасини тонг қолдиради. 1932 йил 28 октябрда Фондаминский Париждан Бунинга шундай ёзади:

“Алданов билан деярли ҳар куни кўришиб турибмиз, Сириinning (у жуда назокатли бўлиб қолган) шарафига кечалар ўтказяпмиз, ҳатто Бор. Конст. <Зайцев> ҳам кўп шикоят қилмаяпти”.

1932 йил 15 ноябрь куни “Salle du Muse Social”да Набоковга бағишланган кеча борасида “Последние новости”да ёзилган материалдан парча келтирамыз:

“Зал лиқ тўла, ғўнғир-ғўнғир авжида, маърузачининг ҳар бир сўзи эътибордан четда қолмаяпти... В. Набоковнинг кечаси сингари бундайин муваффақиятли ўтган адабий кечалар ҳадеганда бўлавермайди. Рус Парижи қисқа вақт ичида йирик ном қозонган ёш адибга алоҳида диққат қаратди. В. Сирин биринчи қисмда шеърлар ва чоғроқ ҳикоя — “Муסיқа”ни, иккинчи қисмда янги романи “Танглик”дан энг қизиқарли парчани ўқиди. <...> Тингловчилар кеча бошида хайқирганча олқишлашди, охирида эса Сириинга янада қизғин ва оташин миннатдорлик билдиришди”.

1929—1932 йиллар оралиғида Набоков “Современные записки”да адабий юлдузга айланади. Ношир сифатида 1927 йили илк бора унинг “Даҳшат” ҳикояси чоп этилганини эслаб ўтиш жўяли бўларди. Кейин эса биринкетин “Лужин ҳимояси” романи (1929—1930), “Пильграм” ҳикояси (1930), “Айғоқчи” мини-романи (1930), “Жасорат” (1931) ва ниҳоят “Камера обскура” романи (1932—1933) нашр этилди. 1931 йилда биринчи марта энг обрўли

муҳожир газетаси “Последние новости”да ҳикояларини эълон қилади. Набоковнинг адабий шухрати Лондондан Варшавагача, Белграддан Ригагача, Шанхайдан Сан-Франциско ва Нью-Йорккача кенгайди. У муҳожир китобхонлар диққат марказига тушади.

1930 йиллар бошида Бунин атрофида бўлганларнинг кундаликлари, хатлари ва хотиралари синчиклаб ўрганилганда, Бунин хонадонида асабийлик торлари айнан Набоковнинг Парижга илк ташрифи ҳамда унинг яшиндай кўтарилган чоғларида тортилганини билиш мумкин. 1932 йил 19 ноябрда Вера Бунина: “Бу ерда уни яхши қабул қилишди. И.И. Фондаминский ва Алданов унинг атрофида кўпроқ парвона бўлишяпти. Сирин ҳам Алдановни алқаб қўйяпти, Алданов эса Сиринга таҳсин ўқимоқда”, — деб ёзади.

Набоковга нисбатан адоват уруғи сепилишида Буниннинг ёр-биродарларининг (Л. Зуров, Н. Рошин <“Капитан”>) ҳам қўли бор эди. Буниннинг яқинлари Борис Зайцев ва унинг рафиқаси Вера Зайцева биринчилардан бўлиб Набоковга қарши “тиш қайрашади”. Аввало Гиппиус ва Мережковский (ўрта авлод ёзувчилари) ҳамда Георгий Ивановдан тарқалган антинабоковона фикрларни такрорлаган ҳолда Зайцевлар Набоковни асарларида умид ва гуманизм йўқлигида айблашади. Улар учун Набоков “рус бўлмаган” ёзувчи эди. Вера Зайцева хатларида рус Парижида “Сиринга ишқивозлик” борасида “заҳар томиб турган” сўзларни ўтказиб юборади.

1932 йил 30 декабрда Бунин кундалигида Зуровнинг гапларини келтириб ўтади:

“Кейин биз йўл бўйи Сирин ҳақида гаплашдик. У <Зуров> менга: “Мен Сирин сингари кўзга ташланишни хоҳламайман, ҳатто жуда боп ўхшатишларниям ўчириб ташлайман, хонамни қандай озода тут-

сам, худди шундай оддий ёзмоқчиман. Бу билан И.А. <Бунин>дан фарқ қиламан. Унда фақат вақт шуъласигина порлайди, шуъла ортида эса ажабтовур бамаъни одам яширинган. Сиринда бўлса фақат жилвакорлик бор, холос. Бу хусусиятни у Буниндан ўзлаштирган. Энди бошқалар Сиринни И.А. билан таққослашади. И.А.га бу ёқмаслиги турган гап. Бурунлари биргина у порларди, эндиликда Сирин ҳам шу йўлга ўтиб олди”.

Буниси эса Буниннинг чамаси 1933 йил 1 апрелга оид таҳликали қайдлари:

“Сирин “Танглик” номли роман ёзибди. Уни “Сўнги янгиликлар”нинг охири саҳифаларида чоп этишларини истаётганмиш, августга бориб “С.з.”¹ учун яна битта роман ёзиб тугатаркан. Оширвормадимикин? Ёзувчи сифатида ундан кўнглим нотинч. Тўғри, ёзувчи замон билан ҳамнафас бўлиши керак, аммо ёзувчи ўта замонавий экан, бу хавfli — ўша замонавийлик деганлари ўтиб кетганда, ёзувчи бунини кўтара олармикин? Башарти, у ҳар қачон замон билан барабар одимлар экан, ўлимидан сўнг нима бўлади? <...> Лекин улар Сиринга баъоят мубтало бўлдилар. “У Бунин билан беллаша оладиган ягона ёзувчи”.

Бундайин фикр-мулоҳазалар Бунинлар хонадонидан тез-тез янграб турди. Оила даврасида айтилган заҳарханда пичингларга қарамасдан, 1932—1933 йилларда Бунин ёш замондошига меҳр боғлайди. Набоковнинг дўстона ва садоқат-ла битган мактубларини, ёш муҳожир шоирлар зиғирча-да қизиқиш билдирмаган шеърларига ёзган тақризларини сақлаб қўяди. Набоков Бунинни ёш танқидчилар (Вячеслав Лебедев, Алексей Эйсер)нинг маломатларидан жон-жаҳди билан ҳимоялаб, икки марта “Руль” саҳифаларида музокарага киришади.

¹ “Современные записки” журнали назарда тутилмоқда.

Асосийси, Набоков услуб, композиция ва тематика ноёблиги жиҳатидан муаллифини мусофирчиликдаги касбдошларидан ажратиб тургувчи ҳикоялар ёзганди. Бунин Набоков ўзининг ҳикояларида Чехов асос солган ва Буниннинг ўзи 1910—20-йилларда бойитган анъаналарни давом эттираётганини ўша даврнинг муҳожир ўқувчилари ва танқидчиларидан кўра яхшироқ тушунарди.

Бироқ Бунин набоковона насрда ҳам ҳикоя бичимидаги новаторликни, ҳам метафизик¹ йўналишни кўради. Бир қисми “Чорбнинг қайтиши” тўпламида эълон қилинган илк ҳикоялардаги Набоков насри 1930 йиллар бошига оид ҳикояларда сифатли ўсиб боришини кузатаркан, Бунин кўпинча Набоковнинг ижод йўлида ўзининг ҳикоялари қанчалик аҳамиятга эга эканлиги ҳақида мулоҳаза юритарди. Айнан ўшанда Бунин Набоковда ўзининг давомчисини, ҳаммасидан ҳам кўпроқ — рақибини кўрарди.

¹ Бу ерда: мавҳум маъносиди.

ИВАН БУНИН ҲАЁТИ ВА ИЖОДИ СОЛНОМАСИ

ИВАН БУНИН ҲАЁТ ВА ИЖОД ЙЎЛИНИНГ АСОСИЙ САНАЛАРИ

1870 йил 10 (22) октябрь — бўлажак адиб Иван Алексеевич Бунин Воронежда, заминдорлар оиласида дунёга келган. Отаси — Алексей Николаевич, онаси — Людмила Александровна (қизлик фамилияси — Чубарова). Олис аждодларидан бўлмиш Симеон Бунковский XV асрда Польшадан (айрим манбаларга кўра, Беларусь-Литва Буюк князлигидан) Москва Буюк князлигига кўчиб келиб, бу ерда Бунин фамилиясини олган.

1881 йил — Иван Бунин Ельц шаҳридаги гимназияга ўқишга кирган. Аммо, 1886 йилнинг қишида ўқиш учун тўлов тўламагани учун гимназиядан ҳайдалган. Сўнг уйда акаси қўлида таҳсил олган.

1886—87-йиллар — 16 яшар ўсмир Бунин “Иштиёқ” номли роман ёзган, аммо бу асари эълон қилинмаган.

1887 йил — Иван Бунин адабий фаолиятининг бошланиши. Адибнинг илк шеъри Петербургда чиқадиган “Родина” журнали май ойи сонида эълон қилинган.

1887 йил, сентябрь — П.А. Гайдебуров ноширлигидаги “Книжки Недели” журналида туркум шеърлари чоп этилган. Уша даврда бу ҳафтаномада С. Шедрин, Г. Успенский, Л. Толстойнинг асарлари тез-тез чиқиб турган.

1889 йил — қашшоқлик туфайли Иван Бунин қадрдон ҳовли-жойини ташлаб кетишга мажбур бўлган. У Харьков, Севастополь ва Ялтага борган, Орёл шаҳрида бир муддат яшаган. Турли касб-корларда, жумладан, мусафҳих, кутубхоначи, ҳисобчи, китоб сотадиган дўкондор бўлиб ишлаган.

1891 йил — “Орловский вестник” да ишлаган даврида навқирон адиб ушбу газета мусафҳихи Варвара Пашенко билан танишиб қолган ва унга уйланган, ammo қизнинг ота-онаси қаршилик қилгани учун никоҳдан ўтишмаган.

1892 йил — ёш оила Полтавага кўчиб келган. Иван бу ерда акаси Юлийнинг ёрдами билан кутубхоначи бўлиб ишга жойлашган. Бу иши унга мутолаа ва саёҳат учун кўпроқ вақт ажратиш имконини берган. Бир муддатдан сўнг турмуш ўртоғи билан ажрашган.

1894 йил, январь — Иван Бунин Москвага бориб, Лев Толстой билан учрашган.

1894 йил, апрель — “Русское богатство” журналида адибнинг дастлабки ҳикояси “Қишлоқ тарҳи” сарлавҳаси остида эълон қилинган.

1895 йил — Москва ва Санкт-Петербургда бўлиб, бир қатор рус адиблари, хусусан, Антон Чехов ва Константин Бальмонт билан учрашган.

1895 йил, октябрь — “Новое слово” журналида “Дунёнинг у чеккасида” номли ҳикояси чиққан.

1896 йил — машҳур америкалик адиб Генри Лонгфеллонинг “Гайавата ҳақида кўшиқ” асари Иван Бунин таржимасида эълон қилинган.

1897 йил, январь — О.Н. Попованинг таклифи билан “Новое слово” журналида ҳикоялари эълон қилинган.

1898 йил, 23 сентябрь — Одессада чиқадиган “Южное обозрение” газетаси ношири Н.П. Цакнининг қизи

Анна Николаевна Цакнига уйланган. Одессада ушбу юнон аёл билан бир ярим йилча муддат бирга яшаб, 1900 йилда ажрашган, 1905 йилда эса уларнинг ўғли Коля ва-фот этган.

1898 йил — Москвада “Очиқ осмон остида” шеърый тўплами чоп этилган. Бу даврда Иван Бунин Н.Д.Телешов бошқарган “Муҳит” адабий тўгарагининг фаол ишти-рокчиларидан бўлган. М.Горький, Л.Андреев, А.Куприн каби адиблар ушбу тўгарақ фаолиятида мунтазам қатна-шиб турган.

1901 йил — “Тийрамоҳ” номли шеърый китоби наш-рдан чиққан. Деярли бир пайтнинг ўзида назм ва насрдаги дастлабки тўпламлари адибга машҳурлик олиб келган.

1903 йил — Иван Бунин Россия Фанлар академияси томонидан Пушкин номидаги мукофот билан тақдирлан-ган.

1903—1910-йиллар — Иван Буниннинг кўплаб шеърлари чоп этилган. Хусусан, Санкт-Петербургдаги “Знание” нашриёти 1903 йилда “Шеърлар”, 1906 йилда “1903—1906 йиллар шеърлари”, 1907 йилда “1907 йил шеърлари” номли учта тўпламини нашрдан чиқарган. Бу тўпламлар, рақамланмаган бўлса-да, адибнинг беш жил-дик асарлар тўплами таркибига кирган. Олтинчи жилд 1910 йили “Общественная польза” нашриётида “1907—1909 йиллар шеърлари ва хикоялари” номи билан эълон қилинган.

1906 йил — Иван Буниннинг ўша давр учун тўла асарлар тўплами олти жилдда “Нива” журнаliga илова сифатида нашр этилган.

1906 йил — адиб ўзининг бўлгуси рафикаси Вера Николаевна Муромцева билан танишган; улар 1907 йили турмуш қуришган. Адибнинг олдинги турмуш ўртоғи би-лан никоҳи бекор қилинмагани туфайли 1922 йилга келиб-

гина Парижда ушбу оиланинг никоҳ ришталари расман боғланган.

1907 йил — Иван Бунин турмуш ўртоғи билан Миср, Сурия ва Фаластинга саёҳат қилган. Умуман, ўша йилларда Иван Бунин Европа, Осиё ва Африка мамлакатлари бўйлаб бир неча бор саёҳатга чиққан. Хусусан, Туркия, Греция, Италия, Сицилия, Сербия, Руминия, Жазоир, Тунис, Сурия, Фаластин каби кўплаб юртларни томоша қилган.

1909 йил — Иван Бунин Фанлар академиясининг 12 нафар фахрий аъзосидан бири этиб сайланган. Каприда Максим Горький билан учрашган.

1910 йил — Иван Бунин қаламига мансуб “Қишлоқ” қиссасининг матбуотда чоп этилиши йирик адабий воқеа бўлган.

1910–1911-йиллар — Иван Бунин Миср ва Цейлонга саёҳат қилган.

1911 йил — Каприда яна Максим Горький билан учрашган. Горький Бунинни Россиянинг энг яхши ёзувчиси, деб атаган.

1910–1911-йиллар — Иван Буниннинг “Ҳаёт чама-ни” (М., 1915), “Сан-Францисколик жаноб” (М., 1916) ва “Қуёш саройи” (Пг., 1917) номли китоблари чиққан. 1918 йилда у “Парус” нашриётида ўзининг шеърлар ва ҳикоялардан иборат ягона китоби, яъни асарлар тўпламининг ўнинчи жилдини чоп эттирган.

1917 йил — адиб Россияда юз берган февраль инқилоби ва октябрь тўнтаришига кескин салбий муносабатда бўлган.

1918 йил, май — Иван Бунин Москвадан чиқиб кетиб, Россиянинг жанубида, адибнинг ўз ибораси билан айтганда, “оқлар” ва “қизиллар” ўртасида қўлма-қўл

бўлиб турган нотинч ҳудудларда бир муддат истиқомат қилган.

1920 йил 20 январь — Иван Бунин Ватанини бутунлай тарк этган ва Францияда муҳожирликда яшай бошлаган.

1933 йил — адиб “адабий насрда рус кишиларининг ёрқин феъл-атворини яратиш борасидаги санъаткорона синчков иқтидори учун” Нобель мукофоти билан тақдирланган.

1934–1936 йиллар — Берлиндаги “Петрополис” нашриётида Иван Буниннинг 11 жилдлик асарлар тўплами нашрдан чиққан.

1939–1945 йиллар — немис фашистлари билан муносабатда бўлишн хоҳламагани туфайли Париждан Грасс шаҳрига кўчиб кетган ва уруш тугашига қадар оиласи билан ўша ерда яшаб турган.

1953 йил 8 ноябрь — муҳожирликда яшаган рус адиби Иван Бунин Парижнинг Жак Оффенбах кўчасидаги кўримсизгина хонадонида 83 ёшида оламдан ўтган ва бошқа рус муҳожирлари қаторида Сен-Женевьев-де-Буа қабристонига дафн этилган.

ИВАН БУНИННИНГ АСОСИЙ АСАРЛАРИ

✓ “1887–1891 йиллар шеърлари”, шеърый тўплам, Орёл, 1891 (“Орловский вестник” газетасига илова);

✓ “Очиқ осмон остида”, шеърый тўплам, Москва, “Детское чтение”, 1898;

✓ “Шеър ва ҳикоялар”, тўплам, Москва, 1900;

✓ “Тийрамоҳ”, шеърый тўплам, Москва, “Скорпион” нашриёти, 1901;

- ✓ “Дала гуллари”, ўсмирлар учун шеър ва ҳикоялар тўплами, Москва, 1901;
- ✓ “Янги шеърлар”, шеъррий тўпلام, Москва, 1902;
- ✓ “Шеърлар”, 2 жилдли тўпلام, Санкт-Петербург, “Знание”, 1903;
- ✓ “Тушлар”, ҳикоя, 1910 йил;
- ✓ “Қишлоқ”, қисса, 1910 йил;
- ✓ “Захар Воробьёв”, ҳикоя, 1912;
- ✓ “Сувсиз водий”, қисса, 1912;
- ✓ “Паймона”, ҳикоя, 1913;
- ✓ “Севги грамматикаси”, ҳикоя, 1915;
- ✓ Олти жилдлик тўла асарлар тўплами, Пг., 1915 (“Нива” журналига илова);
- ✓ “Сан-Францисколик жаноб”, Москва, 1916;
- ✓ “Енгил нафас”, ҳикоя, 1916;
- ✓ “Бадбахт кунлар”, памфлет-кундалик дафтар, 1917 йил, 1935 йилда чоп этилган;
- ✓ “Чанга тушлари” ҳикоя, 1916 йил, 1918 йилда чоп этилган;
- ✓ “Сан-Францисколик жаноб”, Париж, 1920;
- ✓ “Илк севги”, Прага, “Славянское издательство”, 1921;
- ✓ “Ҳаёт чамани”, Париж, 1922;
- ✓ “Иерихон атиргули”, Берлин, 1924;
- ✓ “Митиннинг муҳаббати”, Париж, 1925;
- ✓ “Офтоб уриши”, ҳикоя, 1925;
- ✓ “Сайланма шеърлар”, Париж, “Современные записки”, 1929;
- ✓ “Арсеньевнинг ҳаёти”, роман, 1927–1933;
- ✓ Ўн бир жилдлик асарлар тўплами, Берлин, “Петрополис” нашриёти, 1934–1936;
- ✓ “Толстойнинг хуррияти”, адабий-назарий тадқиқот, 1937;

- ✓ “Хилват хиёбонлар”, новеллалар китоби, 1943;
- ✓ “Хотиралар”, 1950.
- ✓ “Баҳорда — Иудеяда”, Нью-Йорк, А.Чехов номидаги нашриёт, 1953;
- ✓ Антон Чехов ҳақидаги тугалланмаган асар, 1953 йили адиб вафот этганида, унинг иш столидан ушбу чала қўлёзма топилган;
- ✓ Тўққиз жилдлик асарлар тўплами, Москва, “Художественная литература” нашриёти, 1965–1967;
- ✓ Уч жилдлик асарлар тўплами, Москва, 1982;
- ✓ Олти жилдлик асарлар тўплами, Москва, “Художественная литература” нашриёти, 1987;
- ✓ Тўрт жилдлик асарлар тўплами, Москва, “Правда” нашриёти, 1988;
- ✓ Ўн уч жилдлик тўла асарлар тўплами, 1–13-жилдлар, Москва, “Восресеньє” нашриёти, 2006;
- ✓ Ўн уч жилдлик тўла асарлар тўплами, 14-қўшимча жилд, Москва, “Восресеньє” нашриёти, 2006;
- ✓ Ўн уч жилдлик тўла асарлар тўплами, 15-қўшимча жилд, Москва, “Восресеньє” нашриёти, 2007;
- ✓ Ўн уч жилдлик тўла асарлар тўплами, 16-қўшимча жилд, Москва, “Восресеньє” нашриёти, 2007.
- ✓ <http://www.bunin.org.ru/>
- ✓ <http://lib.ru/BUNIN/>

МУНДАРИЖА

Акмал Саидов. Иван Бунин ижод чаманидан нажиб гулдаста.....	3
---	---

ҲИКОЯЛАР

Темурхон (<i>Фулом Мирзо таржимаси</i>).....	23
Ойдин кечада (<i>Ориф Толиб таржимаси</i>)	29
Чиптаковуш (<i>Умид Али таржимаси</i>)	32
Корнет Елагин иши (<i>Дилдорхон Алиева таржимаси</i>).....	35
Бозорда (<i>Холниса Раҳмонқулова таржимаси</i>).....	91
Ёшлик ва кексалик (<i>Умид Али таржимаси</i>).....	93
Стёпа (<i>Ортиқбой Абдуллаев таржимаси</i>)	98
Муза (<i>Тоҳир Қаҳҳор таржимаси</i>)	105
Хилват хиёбонлар (<i>Тоҳир Қаҳҳор таржимаси</i>)	116
Зумрад осмон (<i>Назира Жўраева таржимаси</i>).....	125
Совуқ куз (<i>Абдулла Шер таржимаси</i>).....	127
Юз рупия (<i>Олима Набизода таржимаси</i>)	134
Қасдлашув (<i>Олима Набизода таржимаси</i>).....	136
Баҳорда — Иудеяда (<i>Ортиқбой Абдуллаев таржимаси</i>).....	150
Қуналға (<i>Олима Набизода таржимаси</i>)	157
Қуналға (<i>Ортиқбой Абдуллаев таржимаси</i>)	169
Бернар (<i>Абдулла Шер таржимаси</i>)	180

МИТТИ ҲИКОЯЛАР

(*Дилдорхон Алиева таржималари*)

Илтифотли иштирок.....	184
Қотил	191
Одамхўр	192
Куз ёшлар	193
Сармоя.....	194
Думли юлдуз.....	195
Шақирлаган қовурға.....	195
Бува.....	196
Арафа	197

ШЕЪРЛАР

ТИЙРАМОҲГА АЗОБДИР ҲАЁТ (Фулом Мирзо таржималари)

Чўт.....	199
Чодирда.....	199
“Дашт адогин парда билан тўсган каби бир замон...”	201
“Нақ тепамда оқ сочли осмон”	201
“Хув ўша юлдузни — чайқатиб тунд сувни”	202
“Тун келмоқда қоралаб”	202
“Агар бўлса эди имконим...”	203
“Тун бошланди, адо бўлди кун...”	203
“Севинаман, мовий кўзларинг...”	204
“Мана, яна бошланмоқда: саҳар чоғлар...”	204
“Қара, қандай фусункор кўклам!...”	205
“Қушлар йўқ. Тақдирига ризо бўлиб сўлмоқда...”	205
Лули қиз	206
“Арғануннинг куйини тинглаб...”	207
“Тик қояда, осмонларга яқин жойда...”	207
“Кунни тўсиб қўйгач, ногаҳон...”	208
“Қадрдон юртимдан олис жойларда...”	208
“Дарёнинг ортида кўклади яйлов...”	209
Она	210
Қишлоқда	211
Тийрамоҳ	211
“Кўкда потраб чиқди нажимлар...”	217
“Кун булутли, аммо ҳовузда нур мўл...”	218
Чорраҳада	219
“Ҳали-бери тонг отмас, отмас...”	220
“Ўйларимдек гамгусор кеча...”	221
“Кўк ложувард бағрини очди...”	221
“Бу мовий, ёқимтой кўзларни...”	222
“Неъматларинг учун, Эгам, минг қулуқ!”	222
“Жала четлаб ўтди ўрмонни шитоб...”	223
“Хароба саройлар сояси янглиг...”	223
“Даладан барра ўт бўйи таралар...”	224

Ёлғизлик	225
Жангдан сўнг	226
Атиргуллар	226
Тоғда	227
“Кузак. Ўрмон чакалақзори...”	228
“Йўл бўйида тигиз кўм-кўк арчазор...”	229
Мурид (<i>Гуржилар кўшиғи</i>)	229
Мутасаввуфга	230
Бутоқлар оралаб	231
Тоғ водийсида	231
“Бизлар муюлишда учрашдик ногоҳ...”	232
Қиз кўшиғи	232
Бегона	233
Болалик	234
Қашқарбеда	235
Кичик Осиё соҳилида	235
Оқилларга	236
Шероз атиргуллари	236
“Етим қизча ёлғиз борар чангга ботиб...”	237
Қонун	238
Мақом	238
“Поплар сабаб, шайтонлар сабаб...”	239
Шароб	240
Дафина	240
Кўшиқ	240
Соҳил	241
Видолашув	242
Зиёратчи	242
Йўл бўйида	243
Қуноқ	244
Чорлов	244
Бош қарол	245
Хиргойи	246
Айтишув	247
Сўз	248
Уруш	248

“Қачонлардир қўйруқдор кемаларда...”	249
“Деворқогоз мовий тусда эди кўп олдин...”	249
Шошма, қуёш!	250
Ёшлик	250
Фол	250
“Кўп вақт ўтиб, бир кун Жаннат деворлари қулади...”	251
Қора чигиртка	251
“Жала қуяр. Борлиқда туман...”	252
Афина-Паллада тулпори	253
“Чарх йўқдир бу фалак остида, Эгам...”	254
“Қунлардан бир куни бўлмам бунда, йўқ...”	254
“Сокин тунда чиқиб келди тўлин ой...”	255
Булбулнинг илк сайроғи	256
Қари олма дарахти	256
Қарвонда	257
“Эрта саҳар, гира-шира тонготар...”	257
“Арқонини узди-ю довул...”	258
“Кимсасиз, муҳташам боғ саҳни аро...”	258
“Бир юлдуз мавжланар олам тоқида...”	258
“Бу гуллар, арилар, майса, бошоқлар...”	259
Тўтиқуш	259
“Парранданинг ини бор, дарранданинг — макони...”	260
Қамалак	260
“Яна совуқ юзли, оқ сочли осмон”	261
“Деразамга боқардинг ва зерикардинг...”	261

АЖИБ ПОРЛАР ШАМЛАР ЁЛҚИНИ...

(Турсун Али таржималари)

“Эй қалб! Кенгроқ очил, қабул айла, ох...”	262
Қишлоқ тиламчиси	262
Дала гуллари	263
“Ёдимдадир узоқ қиш туни...”	264
“Қалдироқ-ла мени қўрқитма...”	265
“Қўринмайди қушлар. Хувиллоқ, бемор...”	266
Она	267

Маёқ.....	268
Икки камалак.....	268

МАЪЮС ХОТИРАЛАР ДИЛДА УЙҒОНДИ..
(Сирожиддин Рауф таржималари)

“Нақадар нурафшон гуллаган баҳор...”	269
Оқшом.....	269
“Бугун тунда кимдир куйлади узоқ...”	270
“Қандай осойишта ва қандай очиқ...”	270
“Бир кун келиб жисму жоним йўқолар...”	271
Биринчи булбул.....	272
“Ёлғиз қаршилайман шодмон кунларни...”	272
“Қаровсиз боғдаги ўшал букри тол ости...”	272
“Шеърят — сўз билан англонамас мавҳум бир хилқат...”	273
“Баҳорий туйгулар, мана, марҳамат...”	273

ИВАН БУНИН ВА ЎЗБЕКИСТОН

Бахтиёр Назаров. Фитрат ва Бунин	274
Мустафо Бойэшонов. Қуёш Шарқдан чиқади	287

ИВАН БУНИН ВА ЖАҲОН

Максим Д. Шраер. Бунин ва Набоков	296
---	-----

ИВАН БУНИН ҲАЁТИ ВА ИЖОДИ СОЛНОМАСИ

Иван Бунин ҳаёт ва ижод йўлининг асосий саналари	308
Иван Буниннинг асосий асарлари	312

УЎК 373.3.016(072)

КБК 84(2Рос-Рус)

Б 95

Бунин, Иван.

Б 95 Тийрамоҳ: Ҳикоя ва шеърлар / масъул муҳаррир Бахтиёр Назаров; сўзбоши муаллифи Акмал Саидов; тузувчи Гулом Мирзо. – Т.: “DAVR PRESS” НМУ, 2018. – 320 + 4 б.

ISBN 978-9943-4741-3-0

УЎК 373.3.016(072)

КБК 84(2Рос-Рус)

Адабий-бадий нашр

ИВАН БУНИН

ТИЙРАМОҲ

Ҳикоя ва шеърлар

Бош муҳаррир Асрор Мўмин
Масъул муҳаррир Хосият Ражабова
Бадий муҳаррир Жаҳонгир Абдужалилов
Муҳаррир Дилдора Зувайтова
Саҳифаловчи Диана Габдрахманова

Нашриёт лицензия рақами АІ № 213

2016 йил 25 апрелда нашриётга топширилди.

2016 йил 20 октябрда босишга рухсат этилди.

Бичими 84x108 ¹/₃₂ “Academy TAD” гарнитураси.

Шартли босма табоғи 16,80 + 0,21.

Нашриёт ҳисоб табоғи 14,5 + 0,10. Адади 1000 нуска.

1192-сонли буюртма. Баҳоси шартнома асосида.

Оригинал макет “DAVR PRESS”

нашриёт-матбаа уйида тайёрланди.

“DAVR PRESS” НМУ МЧЖнинг матбаа бўлимида

офсет усулида чоп этилди.

Манзил: Ўзбекистон Республикаси, 100156,

Тошкент шаҳри, Чилонзор тумани, 20-А даҳа, 42-уй.

Нашриёт бўлими тел.: + (0371) 120-1299.

Маркетинг бўлими тел.: + (0371) 120-1233; 120-1202.

Web: www.davrpess.uz

E-mail: davr-press@mail.ru

Telegram: @DavrPress

Facebook: Davr Press

You Tube: Davr Press

ИВАН БУНИН (1870–1953)

Атоқли рус шоири ва ёзувчиси, рус адаблари орасидан адабиёт йўналиши бўйича Нобель мукофотининг илк совриндори (1933 йил).

У Россиянинг Воронеж шаҳрида Димий зодагонлар oilасида дунёга келган. 1891 йили “Шеърлар” номли биринчи тўплами нашрдан чиққан. У рус мумтоз шеърияти анъаналарини давом эттирган. “Хазонрезги” шеърый китоби учун 1903 йилда Россия Фанлар академиясининг олий нишони — Пушкин мукофотиغا сазовор бўлган. Орадан кўп ўтмай, 1909 йили Петербург Фанлар академиясининг фахрий академиги этиб сайланган.

Адиб 1917 йилги октябрь тўнтаришига мутлақо салбий муносабатда бўлган. Большевикларнинг “янги-ча тартиб”ларини 1920 йилгача чидам ва умидсизлик билан кузатган, сўнгра Россияни бутунлай тарк этган. Шу тариқа ҳаёти ва ижодининг муҳожирлик билан боглиқ оғир даври бошланган. У Ватанига қайтишни жуда хоҳлаган ва бу ҳақда доимо орзиқиб ўйлаган. Аммо Россияга қайтиб келиш унга nasib этмаган. Адиб умрининг охирида тез-тез хасталикка чалиниб турган бўлса-да, муҳожирликдаги ҳаёти давомида олтита янги китоб ёзган.

ISBN 978-9943-4741-3-0

9 789943 474130